

ECONHARRAN

Harran Üniversitesi İİBF ● Altı Aylık Dergi

Cilt: 7

Sayı: 12

2023

*The Effect of Country of Origin and Brand Origin on Consumer Boycotts:
The Mediating Effect of Product Evaluation*
Dursun Yener

Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları
Nurgül Kutlu Doğar

Tarım Sektöründe İstihdam ve Çalışanların Sosyal Güvenliği
Kemal Us – Nihat Akbıyık

4857 Sayılı İş Kanunu Çerçevesinde Fazla Çalışma Kavramı
Ahmet Terzioğlu

*Balıkçılık Sektörünün Ülke Ekonomisine Ekonomik Etkileri: Türkiye’de Balıkçılık
Sektörünün Sorunları ve Moritanya’ya Balıkçı Göçlerinin Değerlendirilmesi*
Serdar Öztürk – Tuğba İbik

*Analiz
Kan Davası: Sürdürülebilirliği Olmayan Bir Gelenek!*
Vahap Uluç

ISSN: 2587-179X

ECONHARRAN

Altı Aylık Dergi Cilt 7 Sayı 12 2023

Harran Üniversitesi İİBF Yayın Organıdır

ECONHARRAN

Harran Üniversitesi İİBF Dergisi

Editör Kurulu

Doç. Dr. A. Vahap **Uluç**
Doç. Dr. Baran **Arslan**
Dr. Öğr. Üyesi Hatice **Aztimur**

Sayı Editörü

Doç. Dr. Baran **Arslan**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Abdullah **Çelik** Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Derman **Küçükaltan** Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ferit **Küçük** Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil **Tügen** Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Nedim **Bayuk** Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Arman **Karasu** Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Murat **Demir** Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa **Pirili** Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Nihat **Falay** Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Nihat **Gültekin** Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan **Akbulut** Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel **Kalaycıoğlu** ODTÜ
Prof. Dr. Yılmaz **Kılıçarslan** Anadolu Üniversitesi

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Hüseyin Mualla **Yüceol** Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Emre **Biber** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Barış **Aytekın** Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Kasım **Kaya** Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut **İnan** Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga **Dursun** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet **Terzioğlu** Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem **Çadırcı** Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet **Küçükaya** Harran Üniversitesi
Dr. Nurgül **Kutlu Doğan** Avukat

Yayın Kurulu Sekreterleri

Arş. Gör. Ali Burak **Aksungur**
Arş. Gör. Şeref Can **Serin**

Harran Üniversitesi İİBF Osmanbey Kampüsü

Mardin Yolu 22. km. Şanlıurfa
04143181078 - 04143181438 (Editörler)
econharran@gmail.com

Yayınlandığı andan itibaren hakemli bir dergi olan Econharran Dergisi, Harran Üniversitesi İİBF tarafından yılda iki kere yayınlanmakta ve ASOS atf indeksinde taranmaktadır.

Dergide yer alan yazılardaki görüşler, yazarlara ait olup kaynak belirtilmek suretiyle alıntılanabilir.

Yayınlanması istenen yazılar, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmalı ve <https://dergipark.org.tr/pub/econharran> adresinden yüklenmelidir.

İçindekiler

*The Effect of Country of Origin and Brand Origin on Consumer
Boycotts: The Mediating Effect of Product Evaluation*
1

Dursun Yener

Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları
14

Nurgül Kutlu Doğar

Tarım Sektöründe İstihdam ve Çalışanların Sosyal Güvenliği
25

Kemal Us – Nihat Akbıyık

4857 Sayılı İş Kanunu Çerçevesinde Fazla Çalışma Kavramı
37

Ahmet Terzioğlu

*Balıkçılık Sektörünün Ülke Ekonomisine Ekonomik Etkileri: Türkiye’de
Balıkçılık Sektörünün Sorunları ve Moritanya’ya Balıkçı Göçlerinin
Değerlendirilmesi*
48

Serdar Öztürk – Tuğba İbik

*Analiz
Kan Davası: Sürdürülebilirliği Olmayan Bir Gelenek!*

Vahap Uluç

I-V

THE EFFECT OF COUNTRY OF ORIGIN AND BRAND ORIGIN ON CONSUMER BOYCOTTS: THE MEDIATING EFFECT OF PRODUCT EVALUATION

*Menş e Ülke ve Marka Menş einin Tüketici Boykotlarına Etkisi:
Ürün Değerlendirmesinin Aracılık Etkisi*

ARAŞTIRMA MAKALESİ /RESEARCH ARTICLE

Geliş Tarihi/Received:
19.04.2023
Kabul Tarihi/Accepted:
09.06.2023

Dursun YENER

Prof. Dr.,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Üretim Yönetimi ve Pazarlama
Ana Bilim Dalı
dursun.yener@medeniyet.edu.tr
 [0000-0002-4294-4056](https://orcid.org/0000-0002-4294-4056)

Abstract

Consumer boycotts are a situation that every business can face today. Research on consumer boycotts, which is an important issue in the marketing literature, mostly determines the motivation of consumers to participate in boycotts. In this study, country origin, brand origin and product evaluation factors were examined as factors affecting participation in consumer boycotts. In the analysis of this effect, the product evaluation factor was considered as a mediator variable. In the research, France, Italy and Denmark were chosen among the countries that Turkish consumers boycotted for various reasons in the past. The analyzes and research model were tested separately for these 3 countries. As a result of the factor analysis, country of origin was divided into 2 factors and consumer boycotts were divided into 3 factors. Consumers over the age of 18 who have participated in any consumer boycott constitute the main population of the research. The sample size number consists of 1077 people. Convenience sampling method was used in the selection of the sample. Research participants live in Istanbul. As a result of the research, it was confirmed for Italy and France that the country of origin had an effect on the intention to boycott, but it could not be found for Denmark. The effect of brand origin is effective in Italian products. It has been determined that the product evaluation factor has a partial mediating effect in the effect of country of origin and brand origin on participation in consumer boycotts.

Keywords: Consumer boycotts, country of origin, brand origin, product evaluation

Özet

Tüketici boykotları günümüzde her işletmenin karşılaşılabileceği bir durumdur. Pazarlama literatüründe önemli bir konu olan boykotlarla ilgili araştırmalar çoğunlukla tüketicilerin boykotlara katılım motivasyonlarının belirlenmesidir. Bu çalışmada tüketici boykotlarına katılımı etkileyen faktörler olarak ülke menş e, marka menş e ve ürün değerlendirme faktörleri incelenmiştir. Bu etki incelenmesinde ürün değerlendirme faktörü aracı değişken olarak ele alınmıştır. Araştırmada Türk tüketicilerinin geçmişte çeşitli sebeplerle boykot ettikleri ülkeler arasında Fransa, İtalya ve Danimarka seçilmiştir. Yapılan analizler ve araştırma modeli, bu 3 ülke için ayrı ayrı test edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda ülke menş e 2 faktöre, tüketici boykotları ise 3 faktöre ayrılmıştır. Araştırmanın ana kütlelerini herhangi bir tüketici boykotuna katılmış olan 18 yaş üstü tüketiciler oluşturmaktadır. Örnek kütle sayısı ise 1077 kişiden oluşmaktadır. Örneklemenin seçiminde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma katılımcıları İstanbul'da yaşamaktadır. Araştırma sonucunda ülke menş einin boykot etme niyeti üzerindeki etkisi olduğu İtalya ve Fransa için doğrulanırken Danimarka için etkinin bulunduğu tespit edilememiştir. Marka menş einin etkisi İtalyan ürünlerinde etkili olmaktadır. Ülke menş einin ve marka menş einin tüketici boykotlarına katılım üzerindeki etkisinde ürün değerlendirme faktörünün kısmi aracılık etkisine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici boykotları, ülke menş e, marka menş e, ürün değerlendirme

INTRODUCTION

Consumer boycotts are a situation that almost every business is exposed to today. Consumers punish businesses by using their purchasing power, which is their most crucial power against the adverse conditions they encounter. Many reasons push consumers to participate in boycotts. Economic, religious, political motives are sufficient to initiate a consumer boycott. Although the number of studies on consumer boycotts is increasing in the literature, the issue has not yet been addressed in all its dimensions. As with purchasing decisions, many factors affect the participation of consumers in boycotts. This study investigates the effect of product origin and brand origin on consumer boycotts. In addition, it will be tried to determine the mediating effect of consumers' product evaluations on this effect.

Country of origin is a concept that expresses in which country a product is produced. There are many studies on the subject in the marketing literature. Especially in international boycotts, the CoO of a product gains more importance. In cases where the CoO is in the foreground, while the features of an enterprise's products remain in the background, only the origin may cause it to be subject to a boycott. For this reason, it is an important issue that should not be ignored in understanding consumer boycotts.

Another important concept used in the study is the brand origin. Brand origin is a concept closely related to CoO. For this reason, they are often confused with each other. Brand origin refers to a region or country that consumers perceive and think a brand belongs to. In the minds of consumers, brands belonging to certain countries can be evaluated as better quality or more negatively. This evaluation has a significant impact on purchasing decisions. Likewise, it is a compelling concept in the determination not to buy, to boycott. If a consumer cannot correctly evaluate the origin of a brand, deviations may be seen in the target of boycotts. Products belonging to one country may be boycotted, while products belonging to another country may be boycotted. It has been shown in the results of this research that the brand origin information of some boycotted countries in Turkey is at deficient levels.

1. Theoretical Framework or Literature Review

1.1. Consumer Boycotts

A consumer boycott is defined as an attempt by one or more parties to achieve a particular goal by encouraging individual consumers to refrain from making a particular purchase in the market (Friedman, 1985). Consumer boycotts, according to Yüksel and Mryteza (2009), are "collective activities done in response to perceived wrongdoing." A boycott is a concerted effort by a group of people to get a company to change its practices. A boycott is a collective, yet voluntary, action taken by a group of actors to express unhappiness with a company's policies and force the company to change them (Garrett, 1987). Boycotts are grouped as marketing policy boycotts that aim to change the target's marketing practices and political boycotts that force them to act by specific ethical or social responsibilities (Sen, Gurhan-Canlı and Morwitz, 2001). The effectiveness of a boycott is measured by its power to change the policies of the businesses subject to the boycott (Garrett, 1987).

There is a clear link between boycott participation and brand-country associations. Some brands are strongly linked with their home nation and have become the focus of boycotts. Although boycotts have targeted certain brands or countries, confusion about which country a product belongs to is common (Al-Shebil, Rasheed and Al-Shammari, 2011).

Although the interest in consumer boycotts is increasing, most of the reasons that lead people to participate in a boycott have not been revealed yet (Hoffmann & Müller, 2009). The success of their boycott depends entirely on people's willingness to join the boycott (Taşçıoğlu and Yener, 2017). Participating in the boycott has various costs for consumers. The higher the perception of this cost, the fewer people's desire to participate in the boycott (Klein, Smith & John, 2004). Finding alternatives to the products selected for boycott is an element that increases participation in the boycott (Braunsberger and Buckler, 2011).

Consumers may participate in a boycott because of their anger towards a particular behavior. Anger may be a stronger boycott motivation than the belief that the target of the boycott can have a stimulating effect to change policy and behavior (Ettenson and Klein, 2005). An example of this is the boycott of Muslim consumers against Danish products (Braunsberger and Buckler, 2011). Consumers may participate in boycotts for many reasons, including expressing their anger, building self-esteem, and developing a sense of belonging (Farah and Newman, 2010; Taşçıoğlu and Yener, 2019).

1.2. Country of Origin

The headquarters of the corporation that markets the product are located in the country of origin. Even if the product is not produced in that country due to various supply methods, it can still be characterized as the country with which the product is identified (Johansson, Douglas and Nonaka, 1985). The CoO is an essential factor that customers consider when evaluating products, affecting their quality perceptions and purchasing decisions (Bilkey and Nes, 1982). While consumers think some countries punish their products by boycotting them, some countries reward them for purchasing more (Sharma, 2011). For example, Greek consumers boycotted countries' products that did not support Greece's Cyprus policies (Nijssen and Douglas, 2004). Because of their nuclear experiments in the Pacific, Australians have boycotted French items, and the purchase of Japanese products is equated with treason by Chinese consumers (Verlegh and Steenkamp, 1999). The effects of domestic and foreign products on consumers have also been an essential topic in the literature covering CoO studies. There is a clear link between boycott participation and brand-country associations. Some companies are strongly connected with their respective countries, making them the prime focus of boycotts (Al-Shebil et al, 2011; Yener and Taşçıoğlu, 2021). CoO shows that it is effective in consumers' decision-making processes, and it directly or indirectly affects product evaluations as an external information reference (Magnusson, Westjohn and Zdravkovic, 2011; Herz and Diamantopoulos, 2017).

1.3. Brand Origin

The term "brand origin" refers to the location, area, or country where the brand originated, as viewed by the target audience (Thakor and Kohli, 1996). Consumers' views of quality and purchase intents are influenced by brand origin, just as they are by country of origin, according to research (Zhuang, Wang, Zhou and Zhou, 2008). Because most brands no longer carry the nation of origin on the label, Thakor and Kohli (1996) claimed that utilizing brand origin rather than country of origin is a more inclusive approach. Magnusson et al. (2011) found that consumers associate the brand with a particular country, directing consumers' attitudes. Brand names can have phonetically different structures. In certain product groups, names that evoke the languages of countries with the high-quality perception of consumers can be used. For example, French words are used in cosmetics, and Italian names are used in products such as furniture. This situation causes consumers to evaluate the relevant product as a brand belonging to a different country in their minds. Wrong evaluations push unfair practices in purchases as well as in consumer boycotts. For example, when consumers think they are boycotting an American product, they may be boycotting a brand belonging to another country or their own country.

2. Methodology

The goal of this research is to assess the effects of country of origin and brand origin on consumer boycotts, as well as the mediating effect of product evaluation. For this purpose, a research form was prepared to collect data. In this form, a scale developed by Laroche et al. (2005) was used to measure the country of origin, the scale developed by Mukherjee and Hoyer (2001) to measure product evaluation, and the scale developed by Yener et al. (2016) for intention to participate consumer boycotts were used. All scales were prepared in a 7-point Likert format. For the brand origin, a list of known brands belonging to the countries selected by the researcher was created, and the correct response rates of the relevant brands' countries were taken into account. Finally, questions about the demographic characteristics of the participants were included. The main population of the research consists of people over the age of 18 who have participated in a consumer boycott. The sample population was reached with the convenience sampling method and consists of 1077 people living in Istanbul.

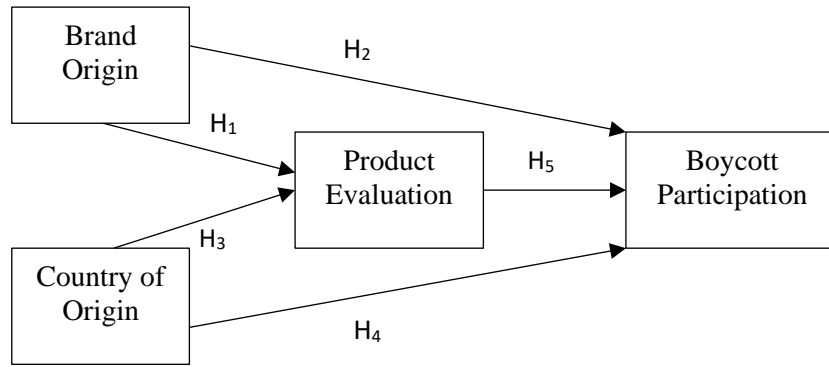
In selecting the countries that are the subject of the research, three countries were selected, taking into account the economic, religious, and political reasons, which are the primary motivations for the participation of consumers in boycotts. These countries are France, Italy, and Denmark. Drawing caricatures of the Islamic prophet in Denmark in 2005 caused reactions; as a result, boycotts of Danish products began. There have been frequent political tensions between France, Italy, and Turkey. As a result, Turkish consumers frequently boycotted products from these countries.

Demographic characteristics of the participants Show that 51.1% are men, 66.5% are under 30, 41.1% are married, and the most prominent occupation groups are students (36.4%) and workers

(26,1%). 55.3% of them have less than 12.000 Turkish Lira monthly, 32% have undergraduate degrees. In Figure 1, the research model has shown. According to this model, research hypotheses are;

- H₁: Brand origin has a significant effect on product evaluation.
- H_{2a}: Brand origin has a significant effect on consumers' intention to participate in the boycott.
- H_{2b}: Brand origin has a significant effect on consumers' intention to participate in the boycott, with the mediating effect of product evaluation
- H₃: Country of origin has a significant effect on product evaluation
- H_{4a}: Country of origin has a significant effect on consumers' intention to participate in the boycott
- H_{4b}: Country of origin has a significant effect on consumers' intention to participate in the boycott, with the mediating effect of product evaluation
- H₅: Product evaluation significantly affects consumers' intention to participate in the boycott.

Figure 1: Research Model

2.1. Scale Reliability and Validity

Cronbach's alpha value was calculated to estimate the constructs' reliability. The results reveal that the scales have a high level of internal consistency (Nunnally, 1978), implying that they are trustworthy. Table 1 lists the scale items as well as the results of the exploratory factor analysis. KMO and Bartlett test results confirmed that these items could be implemented in factor analysis. Country of origin and product evaluation scales have been determined for every three countries. The results show that the country of origin scale has two sub-factors: "country beliefs" and "desired interaction." The consumer boycott scale has three sub-factors which are "sacrifice and belief," "social and personal benefits," and "financial effects."

Table 1: Reliability and Exploratory Factor Analysis

Country	Variables	Subfactors	Cronbach Alpha	Variance	KMO	Bartlett
France	CoO	Country beliefs	0.740	31.7	0.747	0.00
		Desired Interaction	0.731	25.3		
	Pro. Eva.	-	0.762	51.3	0.791	0.00
Italy	CoO	Country beliefs	0.659	31.1	0.772	0.00
		Desired Interaction	0.713	25.6		
	Pro. Eva.	-	0.757	50.9	0.815	0.00
Denmark	CoO	Country beliefs	0.708	32.1	0.770	0.00
		Desired Interaction	0.735	27.3		
	Pro. Eva.	-	0.738	48.9	0.795	0.00
	Consumer	Sacrifice and Belief	0.829	22.8	0.889	0.00
	Boycotts	Social and Personal Ben.	0.773	15.8		
Financial Effects		0.727	15.7			

The validity of the constructs was determined using confirmatory factor analysis (CFA) using AMOS 24 after exploratory factor analysis. Table 2 shows the conclusions of the measurement model examination, and the results are satisfactory (Hu and Bentler, 1999).

Table 2: Confirmatory Factor Analysis

Country	Scales	χ^2	df	RMSEA	NFI	GFI	CFI
France	CoO	375	14	0.155	0.725	0.897	0.732
	Product Evaluation	52.3	5	0.094	0.958	0.980	0.961
Italy	CoO	315	14	0.141	0.774	0.909	0.781
	Product Evaluation	9.89	5	0.030	0.991	0.996	0.996
Denmark	CoO	42.9	13	0.046	0.706	0.869	0.981
	Product Evaluation	28.4	5	0.066	0.977	0.991	0.976
	Boycott Participation	286	74	0.052	0.936	0.960	0.952

All of the items showed quite high standardized factor loadings (values ranging from 0.647 to 0.837) and were significant ($p < .001$), indicating convergent validity (Fornell and Larcker, 1981). By comparing AVE values to maximum shared variance (MSV) values, discriminant validity among the constructs was determined. When MSV values are fewer than AVE values, discriminant validity is present (Hair, Black, Babin, Anderson and Tatham, 2006). Table 3 shows descriptive data for the research factors.

Table 4 shows the correlation analysis of the factors. The results are divided according to 3 different countries.

Table 3: Descriptive Statistics of the Factors

		Mean	Std. Dev.
Consumer	Sacrifice and Belief	4.35	1.36
Boycotts	Social and Personal Benefits	3.87	1.46
	Financial Effects	4.86	1.73
Brand	France	40.71	30.67
Origin	Italy	41.15	30.24
	Denmark	11.42	20.08
Product Evaluation	France	4.94	1.17
	Italy	5.00	1.18

	Denmark	3.86	1.18
Country	France	5.25	1.07
Belief	Italy	4.91	1.16
(CoO 1)	Denmark	4.13	1.37
Desired	France	4.27	1.40
Interaction	Italy	4.73	1.36
(CoO 2)	Denmark	3.99	1.41

Subfactors of consumer boycotts are positively correlated, according to the correlation analysis results. The only negative correlation is between consumer boycotts factors and desired interaction. If a consumer has positive desired interaction for a country, it becomes difficult to boycott products or companies from that country.

Table 4: Correlation Analysis

		SaB	SaPBen	FinEffe	BO	CoBe	DeInt
SaPBen	France	0.500	—				
	Italy	0.500	—				
	Denmark	0.500	—				
FinEffe	France	0.433	0.297	—			
	Italy	0.433	0.297	—			
	Denmark	0.433	0.297	—			
BO	France		0.082		—		
	Italy	0.107	0.077	0.097	—		
	Denmark	0.080			—		
Country Beliefs	France				0.117	—	
	Italy				0.093	—	
	Denmark		0.097		0.072	—	
Desired Interaction	France	-0.108	-0.140	-0.143	-0.077	0.245	—
	Italy		-0.067			0.332	—
	Denmark		0.070			0.291	—
PE	France				0.087	0.535	0.533
	Italy			0.068	0.107	0.543	0.598
	Denmark		0.083			0.572	0.641

2.2. Mediation Analysis

Table 5: Mediation Analysis

		France		Italy		Denmark	
Variables		B	p	B	p	B	p
<i>a</i>	BO → PE	0.003	0.004	0.004	0.001	0.000	0.939
<i>a</i>	CoO 1 → PE	0.588	<.001	0.562	<.001	0.507	<.001
<i>a</i>	CoO 2 → PE	0.454	<.001	0.519	<.001	0.541	<.001
<i>b</i>	PE → SaB	0.089	0.040	0.093	0.042	-0.024	0.613
<i>b</i>	PE → SaPB	0.135	0.003	0.112	0.018	0.063	0.207
<i>b</i>	PE → FinE	0.106	0.048	0.195	<.001	-0.085	0.154
<i>c</i>	BO → SaB	0.001	0.333	0.005	0.001	0.005	0.013
<i>c</i>	CoO 1 → SaB	0.037	0.437	-0.014	0.756	0.064	0.103
<i>c</i>	CoO 2 → SaB	-0.144	<.001	-0.079	0.047	0.067	0.096
<i>c</i>	BO → SaPB	0.004	0.011	0.003	0.021	0.002	0.310
<i>c</i>	CoO 1 → SaPB	0.020	0.682	-0.021	0.645	0.083	0.039
<i>c</i>	CoO 2 → SaPB	-0.205	<.001	-0.128	0.002	0.045	0.285

<i>c</i>	BO → FinE	0.000	0.934	0.005	0.004	0.005	0.088
<i>c</i>	CoO 1 → FinE	0.043	0.469	0.017	0.753	0.047	0.329
<i>c</i>	CoO 2 → FinE	-0.223	<.001	-0.124	0.012	0.011	0.832
<i>c'</i>	BO → PE → SaB	0.001	0.341	0.005	0.001	0.005	0.014
<i>c'</i>	CoO 1 → PE → SaB	0.022	0.587	0.012	0.745	0.056	0.081
<i>c'</i>	CoO 2 → PE → SaB	-0.103	<.001	-0.030	0.337	0.054	0.079
<i>c'</i>	BO → PE → SaPB	0.004	0.011	0.004	0.018	0.002	0.305
<i>c'</i>	CoO 1 → PE → SaPB	0.017	0.695	-0.003	0.942	0.107	0.001
<i>c'</i>	CoO 2 → PE → SaPB	-0.144	<.001	-0.070	0.033	0.079	0.015
<i>c'</i>	BO → PE → FinE	0.000	0.997	0.005	0.002	0.005	0.089
<i>c'</i>	CoO 1 → PE → FinE	0.007	0.890	0.065	0.159	-0.005	0.896
<i>c'</i>	CoO 2 → PE → FinE	-0.176	<.001	-0.023	0.563	-0.035	0.362

Mediation analyses have been performed to calculate the direct and indirect effects of country of origin and brand origin on consumer boycott participation intention. The results of the three countries are shown in Table 5, Table 6, and Table 7. In the tables, *c* refers to direct and *c'* indirect effects.

According to the mediation analysis of the “sacrifice and belief” factor for three countries, brand origin significantly affects product evaluation for France and Italy. Brand origin significantly impacts sacrifice and belief directly and indirectly for Italy and Denmark. So, we can say there is a partial mediation for these countries. Country belief (CoO1) significantly affects product evaluation for three countries. Desired interaction significantly impacts sacrifice and belief directly for France and Italy and indirectly for France. Then we can conclude that country belief has partial mediation for France and total mediation for Italy. For Denmark, there is no significant effect.

Brand origin significantly affects the “social and personal benefit” factor. There is partial mediation for France and Italy and no significant effect for Denmark. Country belief significantly impacts social and personal benefit for Denmark directly and indirectly, so there is a partial mediation. Desired interaction substantially affects social and personal benefit for France and Italy directly and indirectly, and for Denmark indirectly. Then we can say there is partial mediation for France and Italy and total mediation for Denmark.

Brand origin has a significant “financial effect” directly and indirectly for Italy, so there is a partial mediation. Desired interaction has a significant effect on the financial effect directly and indirectly for France, so there is a partial mediation. There is only a directly significant effect for Italy, and finally, there is no significant effect for Denmark.

Table 6: Difference Tests of Consumer Boycott Factors

	Age	Marital	Occupation	Education	Income
SaB	50+ (5.19)	Married (4.70)	Retired (4.75)	Primary (4.90)	16K-20K (4.57)
	41-50 (4.83)	Single (4.11)	Housewife (4.74)	Highschool (4.40)	12K-16K (4.55)
SaPBen	41-50 (4.36)	Married (4.12)	Worker (4.11)	Primary (4.16)	12K-16K (4.12)
	50+ (4.15)	Single (3.69)	Unemployed (4.03)	Highschool (3.95)	8K-12K (3.91)
FinEffe	31-40 (4.96)	Married (5.14)	Housewife (5.38)	Primary (5.57)	12K-16K (5.13)
	18-30 (4.70)	Single (4.66)	Worker (5.02)	Highschool (5.12)	0-8K (4.97)

Table 7: Difference Tests of Brand Origin, Country of Origin, and Product Evaluation

		Gender	Age	Occupation	Education	Income
BO	France	Male (45.45)		Retired (46.67)	Undergr. (46.02)	20K + (46.38)
		Female (35.75)		Self-emp. (46.39)	Highsc. (39.88)	16K-20K (43.33)
	Italy	Male (45.56)		Retired (47.22)		
		Female (36.55)		Self-emp. (45.55)		
CoO 1	Italy		31-40 (5.08)			
			41-50 (5.07)			
	Denmark		50+ (4.45)		Graduate (4.18)	16K-20K (4.41)
			31-40 (4.31)		Primary (4.11)	12K-16K (4.26)
CoO 2	France	Male (4.14)				
		Female (4.40)				
	Italy					16K-20K (4.95)
						12K-16K (4.84)
	Denmark	Male (4.10)				16K-20K (4.26)
		Female (3.86)				12K-16K (4.10)
PE	Italy					12K-16K (5.19)
						16K-20K (5.12)
	Denmark	Male (3.96)			Graduate (4.05)	16K-20K (4.16)
		Female (3.76)			Undergr. (4.02)	12K-16K (4.04)

Some demographic characteristics are used in the research, such as gender, age, and income. In Table 6 and Table 7, the results of difference tests have shown. The tables have only factors that have significant effects. For example, according to gender, there is no significant difference in consumer boycott factors. So, gender has not shown in the table. ANOVA and independent t-tests have been performed for analyses. For example, married consumers' intention to participate in a consumer boycott is higher than single consumers.

Similarly, the difference tests were performed for brand origin, country of origin, and product evaluation. According to the examples of the results, male consumers' brand origin level is higher than female consumers for France and Italy. Country beliefs have decreased when the age of consumers rises for Denmark.

2.3. Results and Discussion

The purpose of this study is to examine the effect of brand origin and country of origin, which are among the factors affecting the intention to participate in consumer boycotts, with the mediating effect of product evaluation.

While consumers sometimes think they are boycotting products or companies belonging to one country, they may boycott companies from different countries. This situation is due to the deficiencies in consumers' country of origin and brand origin information. In addition, a consumer's attitude towards a country is effective in purchasing decisions of products belonging to that country. Brand origin information is a complex issue for consumers today. With the internationalization of companies, the production of a company's belonging to a country can be realized in different countries. For example, a consumer may perceive the products of a foreign company producing in his own country as domestic products (Özsaçmacı, Yener ve Dursun, 2019).

In the analysis performed with the data collected from 1077 people, the intention to participate in consumer boycotts is divided into three dimensions; sacrifice and belief, social and personal benefits, and financial effects. Product evaluation is a one-dimensional concept, and the country of origin scale has a two-dimensional structure as country beliefs and desired interaction. Various brands belonging to the three countries France, Italy, and Denmark used in the research were selected to measure brand origin information. Consumers participating in the study were asked to indicate which countries these brands belong to. Then, the brand origin dimension was created by calculating the correct response percentages of the brands belonging to each country. The reliability and validity analysis performed shows the suitability of the scales used.

When the average values of the factors are examined, it has been determined that the most critical factor in the participation of consumers in boycotts is financial effects. When the brand origin

information is reviewed, the brand origin information of Turkish consumers about Danish products is at a deficient level. Recently, consumers who have boycotted Danish products are likely to boycott products from different countries. When the product evaluation scores are examined, the most favorable evaluation is against Italian products. Danish products have the lowest scores. Consumers evaluate French and Italian products more positively due to their origin.

As a result of the correlation analysis, it was seen that the boycott factors had a significant and positive relationship with each other. The correlation rate is the same for all three countries. There is a positive and high correlation between product evaluation and country-of-origin dimensions. Consumers' perceptions towards these three countries also affect their assessment of products belonging to the relevant countries in the same direction. The only factor with a negative correlation was the desired interaction. There is a negative relationship between all dimensions of consumer boycotts. While this negative relationship is seen in all dimensions when the country in question is France, it is valid only in the social and personal benefits dimension for Italy and Denmark products. A positive attitude towards these countries negatively affects a consumer boycott against the countries concerned. When the mediator analysis results are examined, the status of the research hypotheses is shown in Table 8.

Since consumers' brand origin information about Danish products is low, it does not affect product evaluation. Brand origin information is practical in different dimensions of the intention to participate in consumer boycotts. These effects occur in the same way regarding the mediating effect of product evaluation. It is seen that both dimensions of the country of origin factor effectively evaluate the products of all three countries. All of these effects are positive. Country belief, one of the dimensions of country origin, does not affect the intention to participate in consumer boycotts, both alone and together with the mediating effect of product evaluation. While the second dimension, the desired interaction, is effective for France and Italy on boycott factors, this effect does not exist for Denmark. In addition, these effects are adverse. When the mediating effect of product evaluation is evaluated, France has a significant impact. Although the direction of the effect is still negative, the product evaluation has reduced this adverse effect. Evaluation of French and Italian products raise the possibility of consumers boycotting products from these countries.

Table 8: Results of the Hypotheses

		France	Italy	Denmark
H1	BO → PE	Supported	Supported	Rejected
	BO → SaB	Rejected	Supported	Supported
H2a	BO → SaPB	Supported	Supported	Rejected
	BO → FinE	Rejected	Supported	Rejected
H2b	BO → PE → SaB	Rejected	Supported	Supported
	BO → PE → SaPB	Supported	Supported	Rejected
	BO → PE → FinE	Rejected	Supported	Rejected
H3	CoO1 → PE	Supported	Supported	Supported
	CoO2 → PE	Supported	Supported	Supported
H4a	CoO1 → SaB	Rejected	Rejected	Rejected
	CoO1 → SaPB	Rejected	Rejected	Supported
	CoO1 → FinE	Rejected	Rejected	Rejected
	CoO2 → SaB	Supported	Supported	Rejected
	CoO2 → SaPB	Supported	Supported	Rejected
	CoO2 → FinE	Supported	Supported	Rejected
H4b	CoO1 → PE → SaB	Rejected	Rejected	Rejected
	CoO1 → PE → SaPB	Rejected	Rejected	Supported
	CoO1 → PE → FinE	Rejected	Rejected	Rejected
	CoO2 → PE → SaB	Supported	Rejected	Rejected
	CoO2 → PE → SaPB	Supported	Supported	Supported
	CoO2 → PE → FinE	Supported	Rejected	Rejected
H5	PE → SaB	Supported	Supported	Rejected
	PE → SaPB	Supported	Supported	Rejected
	PE → FinE	Supported	Supported	Rejected

CONCLUSIONS

Today many businesses are subject to boycotts. Consumers use their purchasing power to change the activities of the companies that they do not want. Boycotts, in which companies suffer both financial and reputational losses, are becoming more and more common. When social media becomes widespread, consumers are quickly aware of harmful practices and promptly organize boycotts. However, the boycotts that companies are exposed to are not always their activities. One of the fundamental reasons for consumer boycotts is political tensions between countries. In this case, many firms belonging to the boycotted country are subject to boycott. However, not all firms in the same country are exposed to many boycotts. The reason for this situation is that the relationship of each company with their country is perceived differently by consumers. Some businesses have become too much identified with their country. When this country is boycotted, these firms immediately come to mind. Companies with weak associations with their countries are not affected much by such boycotts.

Consumers have positive attitudes towards some countries and their products, mainly depending on economic development (Ertuğrul ve Eren, 2020; Ertuğrul, 2022). However, the company-country association must be positive and high for this effect to occur. Brand origin information has the same effect as the country origin. Some countries are rated more favorably by consumers in specific product categories. France comes to mind when you think of cosmetic products, and when you say furniture, Italy comes to mind. Therefore, a cosmetic product belonging to a French company will be advantageous compared to cosmetic products from other countries.

Turkish consumers have boycotted products from many countries for political and religious reasons in the past. Examples are France, Italy, and Denmark. This study tried to determine consumers' perceptions of this country's products and their intention to participate in a possible boycott. It is aimed that the results obtained will be a guide to foreign businesses operating or to be operating in Turkey.

Country of origin and brand origin information positively affect the evaluation of French products. When it is known that a product is a French product, the assessment of the products also increases simply. However, when it comes to boycotts, the probability of boycotting product evaluation increases. When it is known that a product is a French product, the intention to participate in the boycott is high. However, it is also known that consumers evaluate French products positively. In this case, when both criteria are taken together, the intention to boycott decreases compared to the first situation but is still positive. For France, where the products are evaluated positively, and the country is considered negatively, companies need to highlight their products and reduce the country associations in the minds of consumers. When French products were boycotted, some companies made statements stating that they had been operating in Turkey for many years and that they were now "one of you."

When consumers know that the products they buy are Italian, their evaluations of the products increase positively. Considering the intention to participate in boycotts of consumers, their product evaluation increases this intention. Turkish consumers' positive evaluation of Italian products is so high that it reduces the negative impact of country origin in a possible boycott.

When the country of origin of Danish products is perceived correctly, the probability of boycotting increases. In addition, as a result of product evaluation, the likelihood of boycott increases. In this case, Danish products should keep their national identity in the background while carrying out their activities. Otherwise, they will see the result of the consumers' negative attitudes towards their country as being boycotted. Currently, the rate of Turkish consumers recognizing the products they buy as Danish products is relatively low. This situation causes businesses to suffer less from possible boycotts.

When the results obtained from the research are examined, the general effect that can be reached is to increase the product evaluation of the consumers positively. All activities related to the products are under the control of the company. However, political reasons and other reasons, among the most critical boycott reasons, are often not under the firm's management. A firm cannot change its country of origin. However, reducing the association with the country of origin can reduce the damage in a possible boycott. But the country of origin is not always a negative situation. Sometimes firms also benefit from the advantages of the countries they belong to. One of the crucial duties of the enterprises is to establish a balance between these situations that will arise as a result of their country of origin.

REFERENCES

- Al-Shebil, S., Rasheed A. and Al-Shammari H. (2011). Coping with boycotts: An analysis and framework. *Journal of Management and Organization*, 17(3), 383-397.
- Bilkey, W. J. and Nes, E. (1982). Country-of-origin effects on product evaluations. *Journal of International Business Studies*, 13(1), 89-100.
- Braunsberger, K. and Buckler, B. (2011). What motivates consumers to participate in boycotts: Lessons from the ongoing Canadian seafood boycott. *Journal of Business Research*, 64, 96-102.
- Ertuğrul, A. N. & Eren, B. A. (2020). Satış promosyonlarının UFRS 15 müşteri sözleşmelerinden hasılat standardına göre muhasebeleştirilmesi: BİST perakende firmaları ve örneklerle açıklama. *Erzurum Teknik Üniversitesi SBE Dergisi*, (12), 39-61.
- Ertuğrul, A. N. (2022). Perception of meaningful work and job satisfaction of accounting faculty members. *Amazonia Investiga*, 11(50), 232-244.
- Ettenson, R. and Klein J. G. (2005). The fallout from French nuclear testing in the South Pacific: A longitudinal study of consumer boycotts. *International Marketing Review*, 22(2), 199-224.
- Farah, M. F. and Newman, A. J. (2010). Exploring consumer boycott intelligence using a socio-cognitive approach. *Journal of Business Research*, 63(4), 347-355.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 28(1), 39-50.
- Friedman, M. (1985). Consumer Boycotts in the United States, 1970-1980: Contemporary Events in Historical Perspective. *The Journal of Consumer Affairs*, Summer, 19(1), 96-117.
- Garrett, D. (1987). The Effectiveness of Marketing Policy Boycotts: Environmental Opposition to Marketing. *Journal of Marketing*, 51(April), 46-57.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. and Tatham, R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis*. Prentice-Hall.
- Herz, M. F. and Diamantopoulos, A. (2017). I use it but will tell you that I don't: consumers' country-of-origin cue usage denial. *Journal of International Marketing*, 25(2), 52-71.
- Hoffman, S. and Müller, S. (2009). Consumer boycotts due to factory relocation. *Journal of Business Research*, 62, 239-247.
- Hu, L. T. and Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Johansson, J. K., Douglas, S. P. and Nonaka, I. (1985). Assessing the impact of country of origin on product evaluations: a new methodological perspective. *Journal of Marketing Research*, 22(4), 388-396.
- Klein, J. G, Smith N. C. and John, A. (2004). Why We Boycott: Consumer Motivations for Boycott Participation. *Journal of Marketing*, 68(3), 92-109.
- Laroche, M., Papadopoulos, N., Heslop, L. A. and Mourali, M. (2005). The influence of country image structure on consumer evaluations of foreign products. *International Marketing Review*. 22(1), 96-115.
- Magnusson, P., Westjohn, S.A. and Zdravkovic, S. (2011). What? I thought Samsung was Japanese': accurate or not, perceived country of origin matters. *International Marketing Review*, 28(5), 454-472.
- Mukherjee, A. and Hoyer, W. D. (2001). The effect of novel attributes on product evaluation. *Journal of Consumer Research*, 28(3), 462-472.
- Nijssen, E. J. and Douglas, S. P. (2004). Examining the animosity model in a country with a high level of foreign trade. *International Journal of Research in Marketing*, 21(1), 23-38.
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric Theory* (Second ed.). McGraw-Hill.
- Özsaçmacı, B., Yener, D. ve Dursun, T. (2019). Hedonizm, hedonik tüketim ve tüketimde materyalist eğilimler üzerine bir araştırma. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 71-88.
- Sen, S., Gürhan-Canlı, Z. and Morwitz, V. (2001). Withholding Consumption: A Social Dilemma Perspective on Consumer Boycotts. *The Journal of Consumer Research*, 28(3), 399-417.
- Sharma, P. (2011). Country of origin effects in developed and emerging markets: Exploring the contrasting roles of materialism and value consciousness. *Journal of International Business Studies*, 42(2), 285-306.

- Taşçıoğlu, M. ve Yener, D. (2017). Tüketicilerin Boykotlara Karşı Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma Menşei Ülke ve Sürdürülebilirliğin Etkileri. *The Journal of Academic Social Science*, 5, 54-67.
- Taşçıoğlu, M. ve Yener, D. (2019). Materialism Domains and Perceived Risk Effects on Consumer Boycott Effectiveness. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(17), 355-369.
- Thakor, M. V. and Kohli, C. S. (1996). Brand origin: conceptualization and review. *Journal of Consumer Marketing*, 13(3), 27-42.
- Verlegh, P. W. and Steenkamp, J. B. E. (1999). A review and meta-analysis of country-of-origin research. *Journal of Economic Psychology*, 20(5), 521-546.
- Yener, D., Dursun, T. ve Oskaybaş, K. (2016). Determinants that affect consumers' boycott participation. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (33), 61-75.
- Yener, D. and Taşçıoğlu, M. (2021). Does the Use of Foreign Languages in Different Types of Products Lead to Different Consumer Perception?. *Journal of International Consumer Marketing*, 33(4), 386-398.
- Yüksel, U. and Mryteza, V. (2009). An evaluation of strategic responses to consumer boycotts. *Journals of Business Research*, 62(2), 248-259.
- Zhuang, G., Wang, X., Zhou, L. and Zhou, N. (2008). Asymmetric effects of brand origin confusion: evidence from the emerging market of China. *International Marketing Review*, 25(4), 441-457.

YABANCI SERMAYE PİYASASI ARAÇLARI VE DEPO SERTİFİKALARI *Foreign Capital Market Instruments and Depositary Receipts*

ARAŞTIRMA MAKALESİ
/RESEARCH ARTICLE

Geliş Tarihi/Received:
25.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted:
19.06.2023

Nurgül KUTLU DOĞAR
Dr.,
Avukat
nurgulkutlu@gmail.com
 [0000-0002-8444-1799](https://orcid.org/0000-0002-8444-1799)

Özet

Ulusal piyasaların şartları fon arz ve talebi bakımından istenilen şartlarda olmayabilir. Bu durum uluslararası sermaye hareketliğini doğurmuştur. Yabancı hisse senetlerine yatırım yapmak isteyen bireysel veya kurumsal yatırımcılar olduğu gibi kendi hisse senetlerini yabancı piyasalara ihraç etmek isteyen şirketler de vardır. Bunun tersi olarak yabancı yatırımcıların Türk piyasalarına fon arz etmesi veya yabancı şirketlerin hisse senetlerini Türkiye'ye ihraç ederek fon talep etmesi de mümkündür. Bu çalışmanın konusu hisse senetlerinin yabancı ülkelere ihraç etmenin bir yolu olan depo sertifikalarını tanıtmak ve Türkiye'ye yabancı sermaye piyasası aracı ihracında uyulması gereken kuralları düzenleyen Seri: VII, No: 128.4 sayılı "Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları ile Yabancı Yatırım Fonu Payları Tebliği" hükümlerini incelemektir ("Resmi Gazete, 23.10.2013, Sayı: 28800"; Tebliğ olarak anılacaktır).

Yabancı sermaye piyasası araçları ilk olarak Seri: III, No: 20 sayılı "Yabancı Sermaye Piyasası Araçlarının Kurul Kaydına Alınmasına ve Satışına İlişkin Esaslar Tebliği" nde düzenlenmiştir. Bu Tebliğ, Seri:III, No: 44 sayılı "Yabancı Sermaye Piyasası Araçlarının ve Depo Sertifikalarının Kurul Kaydına Alınmasına ve Satışına İlişkin Esaslar Tebliği" ile, bu da yukarıda anılan Seri: VII, No: 128.4 sayılı Tebliği ile yürürlükten kalkmıştır.

Şu an yürürlükte olan Tebliğin 1. maddesinde tebliğin amacının, "yabancı sermaye piyasası araçlarının ve depo sertifikalarının ihracı ile yabancı yatırım fonu paylarının satışına ilişkin esasları düzenlemek" olduğu belirtilmektedir. Biz bu Tebliğ kapsamında yabancı sermaye piyasası araçlarını ve depo sertifikalarını inceleyeceğiz. Yabancı yatırım fonu payları çalışmamıza dahil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı sermaye piyasası araçları, depo sertifikaları, sermaye piyasası araçları

Abstract

The conditions of the national markets may not be in the desired conditions in terms of fund supply and demand. This situation has led to international capital mobility. There are individual or institutional investors who want to invest in foreign stocks, as well as companies that want to issue their own stocks to foreign markets. Conversely, it is possible for foreign investors to supply funds to the Turkish markets or to request funds by issuing the stocks of foreign companies to Turkey. The subject of this study is to introduce depository receipts, which is a way of exporting stocks to foreign countries and to examine the provisions of the "Communiqué on Foreign Capital Market Instruments and Depositary Receipts and Foreign Investment Fund Shares", Serial: VII, No: 128.4, which regulates the rules to be followed in issuing foreign capital market instruments to Turkey ("Official Gazette, 23.10.2013, No: 28800"; referred to as the Communiqué).

Foreign capital market instruments were first regulated in the "Communiqué on Principles Regarding the Registration and Sale of Foreign Capital Market Instruments " Serial: III, No: 20. This Communiqué has been repealed with the Communiqué Serial: III, No: 44 on the "Principles Regarding the Registration and Sale of Foreign Capital Market Instruments and Depositary Certificates", and this with the above-mentioned Communiqué Serial: VII, No: 128.4.

According to article 1 of the communiqué which is in force is stated that the purpose of the communiqué is to "regulate the principles regarding the issuance of foreign capital market instruments and depository receipts and the sale of foreign investment fund shares". Within the scope of this Communiqué, we will examine foreign capital market instruments and depository receipts. Foreign investment fund shares are not included in our study.

Anahtar Kelimeler: Foreign capital market instruments, depository receipt, capital market instruments

GİRİŞ

Firmalar kendi piyasalarından veya yurtdışı piyasalardan kaynak sağlayabilirler. Uluslararası piyasalardan temin edilen fonlar daha ucuzdur. Zira bu tür piyasalar yurtiçi piyasalar ile kıyaslandığında fon arzının daha fazla olduğu görülmektedir. Buna karşı yerel piyasalardaki durum bunun tam tersidir ve buna ilaveten fon talebi de daha çoktur (Yalçiner, 2005: 396).

Gelişmekte olan ülkelerde büyüme ve gelişme için gerekli olan sermaye yeterince temin edilemediğinden bu ihtiyaç, yurtdışı kaynaklardan karşılanmaya çalışılmaktadır. Bunun için ülkeye yurtdışından yatırım yapılması teşvik edilmektedir. Bu şekilde gelen sermaye fon arzını artıran bir unsur olarak değerlendirilmelidir (Kaya, 2011: 88). Uluslararası gerçekleşen bu hareketlilik gelişmekte olan ülkelerin piyasalarını canlandıran bir unsurdur. Zira bu yatırımcılar hem ulusal piyasaya fon sağlamakta hem yaptıkları çalışmalar sonrasında edindikleri kazançlar ile yeniden yatırım yapabilmektedirler. Bu şekilde ulusal piyasalardaki para rezervini artırabilirler (Sağlam, 2003: 3).

Sermayenin bu şekilde uluslararası hareketi 1980 sonrası finansal serbestleşme akımları ile hız kazanmıştır. Bu akım yabancı sermayenin ülkeye gelişi noktasında politik baskıların ortadan kaldırılması şeklinde düşünülebilir (Kılınç Savrul, Özekicioğlu ve Özel, 2013: 228-230).

Finansal serbestleşme öncesi mevzuatımızdaki düzenlemeler uluslararası para akışını reddeden, sınırlayan, zorlaştıran hükümler içermektedir. Evrak işlerinin karmaşası, ek masraflar gibi problemler dış piyasalardan fon elde edilmesinin önünde engel olmuştur (Yalçiner, 2005: 395-396; Kaya, 2011: 86).

Uluslararası sermaye hareketleri hem devlet hem şirketler için kazanç fırsatları yaratmasının yanında birikim yapmak isteyen gerçek ve tüzel kişiler için de paralarını değerlendirebilecekleri alanlar sunmuştur (Yalçiner, 2005: 395). Sınırlar ötesi meydana gelen bu dolaşım ile ulusal ve uluslararası finans piyasalarının sınırları ortadan kalkmıştır ve yerel piyasaların dünyaya açılması sağlanmıştır (Kılınç Savrul vd., 2013: 227-228). Bu ilerlemeler gerek uluslararası piyasalardan fon elde edilmesi gerek fon arz edilmesi gibi işlemlerin daha zahmetsiz bir şekilde yapılmasının önünü açmıştır (Yalçiner, 2005: 396).

Türkiye’de bu süreç 24.01.1980 tarihinde “24 Ocak Kararları” olarak anılan ekonomik bir programın hükümet tarafından yayınlaması ile başlamıştır ve 1989 yılında kabul edilen “*Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*” ile devam etmiştir ve sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir (Örnek, 2008: 204; Çetin M. 2010: 115-116; Ünsal, 2003: 191). Bu gelişmeler sonrasında yurtdışı piyasalardan kazanç elde edilmesi fırsatı doğmuştur. Yabancılar açısından bürokrasiye takılmadan sermaye piyasası alım satımı kolaylaşmıştır (Ünsal, 2003: 191; Işık, 2012: 221; Özkorkut, 2003: 125).

Yabancı firmalar Türkiye’den sermaye piyasası aracı alırlarsa sermaye piyasası işleyişi bakımından fon arz eden (tasarruf sahibi-yatırımcı) tarafı; Türkiye’de kendi sermaye piyasası araçlarını satmaları durumunda ise fon talep eden tarafı oluştururlar. Ülkelerarası gerçekleşen bu fon akışı uluslararası sermaye hareketleri olarak adlandırılmaktadır.

Piyasa kabaca alışveriş yapılan ortamdır. Mali piyasalar ise vadenin uzunluğuna veya kısıllığına bağlı olarak iki kola ayrılmaktadır. Kısa vadeli işlemler para, uzun vadeli işlemleri ise sermaye piyasasında işlem görür (Işık, 2012: 227; Ünsal, 2003: 192). Uzun vadeli fon arz ve talep edenler, borsalar, sermaye piyasası araçları ve aracı kuruluşlar sermaye piyasasını meydana getirir (Ünsal, 2003: 192; Işık, 2012: 227). Sermaye piyasasındaki fon alışverişi sermaye piyasası araçları ile gerçekleştirilmektedir (Memiş ve Turan, 2016: 153). Bu araçlar çeşitli kurumlar aracılığıyla ihraç edilir ve ilk alıcısıyla buluştuktan sonra aracı kurumlar vasıtasıyla tekrar alışverişe konu olurlar. Aracı kuruluşlar fon alışverişi faaliyetinde bulunan kurumlardır. İlk satış birincil, sonrakiler ise ikincil piyasada işlem görür. İlk alımdan sonra sermaye piyasası araçları borsalarda veya tezgahüstü piyasalarda işlem görür (Ünsal, 2003: 192). Doktrinde yapılan bir tanıma göre: “*Borsa, alıcı ile satıcının veya onların vekillerinin emtia, menkul kıymet veya buna benzer misli emtia veya kıymetten sayılan diğer şeyler üzerinde alım-satım yapmak amacı ile bir araya geldikleri, belirli süreler için ve belirli yerlerde kurulan, belli kurallara tabi surette faaliyet gösteren, organize edilmiş merkezi pazarlardır*” (Işık, 2012: 221). Sermaye Piyasası Kanunu’nda ise borsa: “*Anonim şirket şeklinde kurulan, sermaye piyasası araçları, kambiyo ve kıymetli madenler ile kıymetli taşların ve Kurulca uygun görülen diğer sözleşmelerin, belgelerin ve kıymetlerin serbest rekabet şartları altında kolay ve güvenli bir şekilde alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmek üzere kendisi veya piyasa işleticisi tarafından işletilen ve/veya yönetilen, alım satım emirlerini sonuçlandırarak şekilde bir araya getiren*

veya bu emirlerin bir araya gelmesini kolaylaştıran, bu Kanuna uygun olarak yetkilendirilen ve düzenli faaliyet gösteren sistemleri ve pazar yerleri” olarak tanımlanmıştır (SerPK m. 3/ç).

Sermaye piyasası araçlarıyla yapılan yatırımlar dolaylı yatırım veya diğer adıyla portföy yatırımdır (Çöldemli, 2015: 60; Kaya, 2011: 84). Ülkemiz açısından, uluslararası sermaye hareketleri inceleyen akademik çalışmalar daha çok yabancıların Türkiye’de yaptıkları doğrudan yatırımlar açısından ele alınmıştır. Yabancı sermaye bir ülkeye, fabrika, arazi yatırımı gibi üretim amaçlı geliyorsa, bu doğrudan yabancı sermaye yatırım olarak isimlendirilir (Çöldemli, 2015: 60; Yılmaz, 2006: 37). Bu tür yatırımlar portföy yatırımı ile karşılaştırıldığından doğrudan yatırım yapan yatırımcıların daha çok risk unsurunu üstlendiği görülmektedir. Öte yandan sadece yatırım yapmakla kalmayıp bilgi ve tecrübesini de ülkeye getirerek katkı sağlamaktadır (Yılmaz, 2006: 37; Kaya, 2011: 88). Menkul kıymetlere portföy yatırımı yapan ise sadece finansal katkı sağlar ve koşullar hoşuna gitmediği anda parasını çekip gidebilir (Yılmaz, 2006: 37).

Ülkemizde yabancı sermaye piyasası araçlarına ilişkin tebliğin amacının, “yabancı sermaye piyasası araçlarının ve depo sertifikalarının ihracı ile yabancı yatırım fonu paylarının satışına ilişkin esasları düzenlemek” olduğu birinci maddesinde hükme bağlanmıştır. Anılan Tebliğ, VII-128.4a nolu Tebliğ (“Resmi Gazete, 22.01.2015, Sayı: 29244”) ile değiştirilmiştir. Bu değişiklikte yabancı sermaye piyasası araçlarının ihracı ve satışı özendirilmek istenmiştir [Sermaye Piyasası Kurulu (03 Nisan2023). “Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları ile Yabancı Yatırım Fonu Payları Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ Hakkında Basın Duyurusu”, “<https://spk.gov.tr/duyurular/basinduyurulari/2015/yabanci-sermaye-piyasasi-araclari-ve-depo-sertifikalari-ile-yabanci-yatirim-fonu-paylari-tebliginde-degisiklik-yapilmasina-dair-teblig-hakkinda-basin-duyurusu>” adresinden edinilmiştir].

Tebliğin kapsamı şu şekilde düzenlenmiştir: “(1) Yabancı sermaye piyasası araçları ve depo sertifikaları ile ... Türkiye’de halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satışına ilişkin aşağıdaki işlemler bu Tebliğ hükümlerine tabi olup, bu işlemlerin yapılabilmesi için Kurul’a başvurulması zorunludur.

- a) Yabancı sermaye piyasası araçlarının ve depo sertifikalarının halka arzı.
- b) Yabancı yatırım fonu paylarının halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satışı
- c) Paylar hariç yabancı sermaye piyasası araçlarının ve depo sertifikalarının halka arz edilmeksizin tahsisli olarak ve/veya nitelikli yatırımcılara satışı
- ç) Payları veya depo sertifikaları borsada işlem gören yabancı ortaklıkların yabancı sermaye piyasası araçlarının ve depo sertifikalarının halka arz edilmeksizin tahsisli olarak ve/veya nitelikli yatırımcılara satışı
- d) Payları borsada işlem gören yabancı ortaklıkların bedelli ve bedelsiz pay ihracı.
- e) Sermaye piyasası araçları yurt dışı borsalarda işlem gören yabancı ortaklıkların, sermaye piyasası araçlarının borsada işlem görmeye başlaması” (VII-128.4, m. 2/1).

Yabancı şirketlerin Türk sermaye piyasasında sermaye piyasası aracı veya depo sertifikası satışı yapmaları yaygın değildir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören iki yabancı şirket tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilki Merkezi Viyana’da bulunan “DO & CO Aktiengesellschaft”tir (Çikot, Ö. 2011, 18). İkincisi ise Goldman Sachs International’dır (<https://www.kap.org.tr/tr/bist-sirketler> adresinden edinilmiştir, 18.06.2023).

“Türkiye’de yerleşik kişilerin; sermaye piyasası mevzuatına göre yetkili bulunan kuruluşlar vasıtasıyla yurtdışındaki mali piyasalarda işlem gören yabancı sermaye piyasası araçlarını ve yabancı yatırım fonu paylarını satın almaları, satmaları, sermaye piyasası mevzuatı çerçevesinde halka arz niteliği taşıması şartıyla, bu Tebliğ kapsamı dışındadır” (VII, 128.4, m. 2/4).

1. Yabancı Sermaye Piyasası Araçları

Tebliğin 4. maddesinin s bendine göre: “Yabancı Sermaye Piyasası Araçları: Yabancı yatırım fonu payları hariç olmak üzere yabancı ortaklıklar veya yabancı devletler ve mahalli idareler tarafından ihraç edilen ve Kanununun 3 üncü maddesinin birinci fıkrasının (ş) bendinde tanımlanan sermaye piyasası araçları”dır. Tebliğde yabancı sermaye piyasası araçları tanımlanmamış, bunun yerine Kanunda tanımlanan sermaye piyasası araçlarının “yabancı ortaklıklar veya yabancı devletler ve mahalli idareler tarafından ihraç” edilmesinin yabancı sermaye piyasası araçları olarak adlandırıldığı belirtilmiştir.

Kanunda “Sermaye piyasası araçları, menkul kıymetler ve türev araçlar ile yatırım sözleşmeleri de dâhil olmak üzere Kurulca bu kapsamda olduğu belirlenen diğer sermaye piyasası araçları” şeklinde

ifade edilmiştir (SerPK m. 3/ş). Görüldüğü üzere Kanunda da bir tanım verilmemiştir. Kısaca sermaye piyasası araçlarının, “*sermaye piyasasında işlem gören ve fon aktarımı işlevini yerine getiren bütün finansal araçlar*” olduğu söylenebilir (Ünal, 2011: 17).

Kanunda menkul kıymetin tanımı yapılmamış, sınırlı olmamak üzere nelerin menkul kıymet sayılacağı belirlenmiştir. Buna göre: “*Menkul kıymetler; para, çek, poliçe ve bono hariç olmak üzere paylar, pay benzeri diğer kıymetler ile söz konusu paylara ilişkin depo sertifikaları; borçlanma araçları veya menkul kıymetleştirilmiş varlık ve gelirlere dayalı borçlanma araçları ile söz konusu kıymetlere ilişkin depo sertifikalarıdır*” (SerPK m. 3/o). Buna karşılık yürürlükten kaldırılan eski 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 3/1-b maddesinde: “*Menkul kıymet: Ortaklık ve alacaklılık sağlayan, belli bir meblağı temsil eden, yatırım aracı olarak kullanılan, dönemsel gelir getiren, misli nitelikte, seri halinde çıkarılan, ibareleri aynı olan ve şartları kurulca belirlenen kıymetli evrak*” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım bugün de kabul edilmektedir (Memiş ve Turan, 2016: 56).

Sermaye piyasası araçlarının ülkelerarası işlem görmesi halinde ise yabancı sermaye piyasası araçlarının varlığından söz edilir (Sağlamer, 2003: 2; Başoğlu, 2000: 89). Örneğin, Türkiye’de bir aracı kurum eliyle buranın mevzuatına ve yatırımcılarına yönelik ihraç edilen yabancı hisse senetleri yabancı sermaye piyasası aracı olarak kabul edilir.

2. Depo Sertifikaları

Kural olarak yabancı bir piyasadan doğrudan sermaye piyasası aracı (örneğin hisse senedi) satın alırken veya takas, saklama gibi işlemler yapılırken o ülkenin kanunları uygulanır. Bu ise çoğu zaman yabancılar bakımından rizikoludur. Böyle bir durumda yatırımcının ilgili ülkenin piyasasını yakından takip etmesi, ilgili piyasayı tanınması, yatırım yaptığı firmanın faaliyetlerinden haber alabilmesi gerekir. Yabancı bir piyasadan bu şekilde doğrudan hisse senetlerinin alınması pahalı ve risklidir. Bu gibi tehlikelere maruz kalmak istemeyen yatırımcı için depo sertifikaları güvenli bir seçenektir (Yalçınar, 2005: 398).

Depo sertifikalarının tanımı şu şekilde verilmektedir: “*Menkul kıymetlerin çıkarıldıkları ülke dışındaki başka ülkelerde de halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satışında kullanılan ve asıl menkul kıymetleri temsil eden belgeler*”. [Sermaye Piyasası Kurulu (03.04.2023). Sermaye Piyasası Araçları 2, Lisanslama Sınavları Çalışma Notları, s. 135. <https://www.spl.com.tr/docs/other/550b29c3-c04d-42.pdf> adresinden edinilmiştir. SPA2 olarak anılacaktır].

Depo sertifikaları işlem gördükleri ülkedeki yatırımcılardan fon elde etmenin bir yolunu sunmaktadır (Özkorkut, 2003: 50). Örneğin; Türkiye'den, yabancı piyasalardan hisse senedi alımı yapılmak istendiğinde ekonomik ve bürokratik sıkıntıların yaşanması olasıdır. Oysa bu yabancı şirketin Türk piyasasında işlem gören depo sertifikası varsa bu zorluklar yaşanmaz. Yatırımcılar bu yönde fayda sağlarken depo sertifikasını ihraç eden şirket ise hem fon elde etmekte hem uluslararası arenada tanınırlık sağlamaktadır (<https://piyasarehberi.org/sozluk/depo-sertifikasi> adresinden edinilmiştir, 03.04.2023).

Tebliğde depo sertifikası: “*Saklama kuruluşlarında saklanan yabancı sermaye piyasası araçlarını temsilen depocu kuruluş tarafından ihraç edilen ve sahibine bu araçların verdiği hakları aynen sağlayan, bunlara özdeş, nominal değeri Türk Lirası olarak veya T.C. Merkez Bankası'nın günlük alım satım kurları ilan edilen yabancı paralar cinsinden ifade edilen sermaye piyasası aracı*” olarak tanımlanmaktadır (VII-128.4, m. 4/1/b). Depo sertifikaları menkul kıymet olarak nitelendirilmektedir (Yalçınar, 2005: 399; Özkorkut, 2003: 54).

Tebliğin 9. maddesine göre: “(1) *Depo sertifikalarının temsil ettiği yabancı sermaye piyasası araçları, Kurul'a yapılacak başvuru öncesinde saklama kuruluşunda depocu kuruluş adına depo edilir. Başvuru kapsamında iletilen izahname veya ihraç belgesinin Kurulca onaylanmasını müteakip, depo sertifikaları depocu kuruluş tarafından MKK nezdinde kayden ihraç edilir. Depocu kuruluşların MKK üyesi olmaları zorunludur.*

(2) *Depo sertifikalarının temsil ettiği yabancı sermaye piyasası araçları, yetkili saklama kuruluşu nezdinde MKK'nın hesabı bulunması halinde MKK'nın bu hesabında saklanır. Bu durumda temsilcinin 17 nci maddenin birinci fıkrasının (b) bendinde belirtilen yükümlülüğü MKK tarafından yerine getirilir.*

(3) *Depo sertifikalarının temsil ettiği yabancı payları ihraç eden yabancı ortaklık tarafından nakit ve/veya bedelsiz sermaye artırımı yapılması halinde ihraç edilecek yabancı payların da depo sertifikası olarak çıkarılması zorunludur”.*

“Depocu kuruluşlar banka veya geniş yetkili aracı kurumlardır” (VII-128.4, m. 4/c).

Depo sertifikası ihraç eden ülkenin şirketi uluslararası sermaye piyasalarından fon elde edebilmektedir. Bu belgeler öte yandan yabancı sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmak isteyen yatırımcılara da kolaylık sağlamaktadır. Şöyle ki, doğrudan yabancı piyasalarda işlem yapmak zordur. Zira alım satım sürecindeki kur farklılıkları, bilgiye ulaşmanın zorluğu, yapılacak işlemler için ödenmesi gereken tutarlar dikkate alındığında depo sertifikası yoluyla bu hisse senedinin alınması daha güvencelidir. Depo sertifikasını ihraç eden şirket bakımından ise yukarıda da belirttiğimiz üzere hem tanınırlık hem daha geniş bir çevreden fon elde edilmesini sağlamaktadır (Yalçınar, 2005: 399-400).

2.1. Depo Sertifikalarının İşleyişi

Depo sertifikası dört ayaklı bir işleyişe sahiptir. Bunlar depo sertifikası ihraç eden şirket, bu şirketin ülkesinde bulunan saklama kuruluşu, depocu kuruluş ve takas kuruluşudur. Şirket ilk önce depocu kuruluş ile depozitör sözleşmesi akdeder. Akabinde bir miktar hisse senedini kendi ülkesindeki saklama kuruluşunda saklamaya alır. Saklama kuruluşu ve depocu kuruluş iletişime geçer ve hisse senetlerinin güvenceye alındığı bilgisi edinildikten sonra depocu kuruluş bu hisse senetleri yerine depo sertifikası ihraç eder (Yalçınar, 2005: 403; Özkorkut, 2003: 57 vd.). Depo sertifikaları takas kuruluşuna veya müşteriye teslim edilir.

Depo sertifikaları yönünden uluslararası takas işlemleri New York'taki Depository Trust & Clearing Corporation (DTCC) ve/veya Brüksel'deki Euroclear ve Lüksemburg'daki Clearstream International aracılığıyla yapılmaktadır. Türk depo sertifikaları yönünden Takasbank, uluslararası takas kuruluşları Euroclear ve Clearstream aracılığıyla takas hizmetlerini yerine getirmektedir (Özkorkut, 2003: 74 vd.).

2.2. Depo Sertifikası Türleri

Depo sertifikaları işlem gördükleri piyasaya göre farklı isimler alırlar. Örneğin Amerika'da işlem görenler ADR (“*American Depository Receipt*”), Avrup'da işlem görenler EDR (“*European Depository Receipts*”) ve küresel bazda işlem görenler GDR (“*Global Depository Receipts*”) adını alır (Yalçınar, 2005: 399; SPA2, 137-138).

2.2.1. ADR (“*American Depository Receipt*”)

Amerika piyasalarında işlem gören depo sertifikaları Amerika Sermaye Piyasası Kurulu'nun getirdiği yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. Bunlar kamuyu aydınlatma ve raporlamadır. Dolar cinsinden ihraç edilen bu tür depo sertifikaları sadece nitelikli kurumsal alıcılara satılabilir, tezgahüstü piyasalarda veya borsalarda işlem görebilir (SPA2, 136).

New York Menkul Kıymetler Borsası'nda ilk kote olan Türk şirketi Turkcell'dir (Çikot, 2011: 30; Hamurcu ve Aslanoğlu, 2013: 38). Depo sertifikası işleyişini Turkcell üzerinden örneklendirecek olursak; Turkcell, Amerika'daki bir uluslararası depocu kuruluş (“*The Bank of New York, Citibank, Morgan Guaranty, Bankers Turst Company*” gibi) ile depozitör sözleşmesi yapar. Sonra bir miktar hisse senetlerini Türkiye'deki saklama kuruluşunda (diğer bir ifadeyle Merkezi Kayıt Kuruluşu'nda) saklamaya alır. Akabinde Merkezi Kayıt Kuruluşu Amerika'daki depocu bankaya hisse senetlerinin güvenceye alındığını bilgisini verir. Bunun üzerinde Amerika'daki depocu banka güvenceye alınan bu hisse senetlerini temsil eden depo sertifikalarını ihraç eder. Bunlar ya müşteriye ya takas kuruluşuna verilir (Yalçınar, 2005: 403).

Yukarıdaki örnek ABD piyasalarında işlem görmek üzere ihraç edilen depo sertifikaları içindir. İnceleme konusu Tebliğ ise Türkiye piyasasında işlem görmek üzere ihraç edilen depo sertifikalarına ilişkindir. Örneğin Apple firması Türkiye'de hisse senetlerini depo sertifikası yoluyla ihraç etmek isterse Türkiye'deki bir uluslararası depocu banka (aracı kurum) ile depozitör anlaşması imzalar, hisse senetlerini ABD'de yerleşik saklama kuruluşunda saklar ve bu kuruluş Türkiye'deki depocu bankaya hisse senetlerinin saklandığı bilgisini verir ve bunun üzere depocu banka hisse senetlerini temsil eden depo sertifikalarını ihraç eder.

2.2.2. EDR (“*European Depository Receipt*”)

Avrupa dışında yer alan ülke şirketlerinin hisse senetlerinin Avrupa'da işlem görmesi için buradaki bir banka tarafından Euro cinsinden ihraç edilen depo sertifikalarına EDR denir. Avrupalı yatırımcılar için Avrupa dışı ülkelerde işlem gören hisse senetlerine yatırım yapılmasını

kolaylaştırmaktadırlar. Takas ve ödemeler Euroclar ve Cedel sistemi üzerinden yapılmaktadır. Bu tür depo sertifikalarının Amerika Sermaye Piyasası Kurulu'nun aradığı şartları sağlayamayan firmalar tarafından tercih edildiği ifade edilmektedir (SPA2, 138).

2.2.3. GDR (“Global Depositary Receipt”)

Bazı depo sertifikaları hem Avrupa’da hem Amerika’da ihraç edilebilir. Bunlar GDR olarak adlandırılır. Her iki piyasada işlem gören bu depo sertifikaları sayesinde fon bulmak daha kolay görünmektedir. Amerika’da işlem gören GDR’ler Amerika Sermaye Piyasası Kurulu’nun aradığı koşulları yerine getirmek zorundadır (SPA2, 138).

2.2.4. TDR (“Turkish Depositary Receipt”)

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere depo sertifikalarının adı işlem gördükleri piyasaya göre değişmektedir. Yukarıda anılanların dışında, birçok ülkenin kendi iç hukuklarında depo sertifikası uygulamaları görülmektedir. Türk hukukunda düzenlenenler de Türk depo sertifikaları olarak adlandırılmaktadır (Özkorkut, 2003: 29).

Türk depo sertifikalarının çıkarılmasının yabancı ortaklıkların Türkiye’den fon elde etmeleri nedeniyle yerli kaynağın yurtdışına çıkması sonucunu doğuracağından düzenlemelerde mevcut olmasına rağmen uygulama açısından kabul görmediği belirtilmektedir (Özkorkut, 2003: 50).

Türk sermaye piyasasında işlem gören yabancı şirketlere ait depo sertifikaları olmamasına rağmen Türk Şirketleri’nin yabancı piyasalarda işlem gören depo sertifikaları vardır. Yabancı borsalarda depo sertifikası işlem gören ilk Türk şirketi Garanti Bankası olup Bankanın depo sertifikaları 1993 yılında ABD tezgahüstü piyasalarında işlem görmüştür (Çikot, 2011: 22). Yukarıda belirttiğimiz üzere Turkcell’e ait depo sertifikaları New York Menkul Kıymetler Borsası’nda işlem görmektedir. 1993 - 2010 yılları arasında Londra ve Amerika borsalarına toplam 54 Türk şirketlerine ait depo sertifikasının kote edildiği belirtilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Çikot, 2011: 22).

3. Çifte Kotasyon

Şirketler hisse senedi ihracı yoluyla yeni ortaklar edinerek finansman sağlayabilirler. Bu yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir, fakat bu şekilde elde edilen kaynaklar bazı durumlarda yeterli olmayabilir. Bu gibi hallerde şirketler başka ülkelerin borsalarına kote olabilmektedir. Bu işlemin adı çifte kotasyondur (Çikot, 2011: 16). Merkezi Viyana’da bulunan Do&Co Aktiengesellschaft bu şekilde İstanbul Borsasına (BİST’e) kote olan ilk yabancı şirkettir (Çikot, 2011: 19).

Çifte kotasyon işlemleri 2015 tarihli Kotasyon Yönergesine göre yürütülmektedir. Borsa Yönetim Kurulu 13.01.2016 tarihinde Kotasyon Yönergesinin 22/3 hükmü uyarınca yabancı şirketleri Türk piyasasına özendirmek için “Bursa Malesia -Qatar Stock Exchange -Nasdaq Dubai -GPW Warsaw Stock Exchange -Athens Stock Exchange- Nasdaq OMX Nordic” gibi borsalarda işlem gören şirketlerin çifte kotasyonunu ülkemizde yapmaları halinde bazı kolaylıklar sağlanacağına karar vermiştir. Bunun için aranılan şart bu şirketlerin halka açık kısmının piyasa değerinin en az 100.000.000 TL olmasıdır. Bu şart sağlandığı takdirde başvuran şirketler hızlı bir şekilde kote edilecektir [Kamuyu Aydınlatma Platformu (03.04.2023). <https://www.kap.org.tr/tr/Bildirim/498579> adresinden edinilmiştir].

4. Yabancı Sermaye Piyasası Araçlarının ve Depo Sertifikalarının Türkiye’de Satışı

4.1. Kurula Başvuru İşlemleri

Yabancı şirketlerin Türkiye’de depo sertifikası ihraç etmek istemeleri halinde yapmaları gereken işlemler Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları ile Yabancı Yatırım Fonu Payları Tebliği’nin 7. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre öncelikle Sermaye Piyasası Kurulu’na başvurmak gerekmektedir ve bu başvuru yapılırken Tebliğin bir numaralı ekinde istenen belgeler de hazırlanmalıdır. İhraç edilecek sermaye piyasası aracı hangi tebliğin kapsamına girmekte ise o tebliğ hükümlerine göre işlemler yürütülür. Bu husus yedinci maddenin ikinci fıkrasında şu şekilde belirtilmektedir: “İzahname, tasarruf sahiplerine satış duyurusu ve ihraç belgesi ile diğer bu nitelikteki belgelerin düzenlenme esasları ile halka arz ve satış işlemleri, aksi Kurul düzenlemelerinde belirtilmedikçe, ilgili sermaye piyasası aracının mahiyetine uygun düşen tebliğ hükümleri çerçevesinde yürütülür. 22/6/2013 tarihli ve 28685 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan İzahname ve İhraç Belgesi Tebliğinin (II-5.1) 28 inci maddesinin ikinci fıkrası hükmü uygulanmaz”. Anılan maddede uygulanmayacağı belirtilen düzenlemeye göre: “Sermaye piyasası araçlarının halka arzı veya borsada

işlem görmesi öncesinde hazırlanan ve Kurula onaylanması için sunulan izahname, Kurula başvuru tarihinden itibaren beş iş günü içinde ihraççının internet sitesinde ve ihraççının Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) üyeliğinin bulunması durumunda KAP'ta ve varsa yetkili kuruluşun internet sitesinde ilan edilir. İzahnamenin birden fazla belge şeklinde hazırlanması durumunda, ilan yükümlülüğü her bir belgenin Kurula sunulması ile başlar. İzahnamenin başında izahnamenin henüz Kurulca onaylanmadığını belirten bir ifadeye yatırımcıların açıkça fark edebileceği şekilde yer verilir”.

4.2. Satışta Yer Alan Kişi ve Kurumlar

4.2.1. Yabancı Ortaklık

Tebliğde yabancı ortaklık tanımlanmıştır. Buna göre: “*Yabancı ortaklık, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararda tanımlanan dışarıda yerleşik kişilerden ilgili ülke mevzuatına göre sermaye piyasası araçlarını ihraç eden ortaklık, kurum veya kuruluştur*” (VII-128.4, m. 4/1/p).

4.2.2. Temsilci

Temsilcinin tanımının verildiği Tebliğin 4/1/o maddesine göre: “*Temsilci: Yabancı yatırım fonu payları hariç olmak üzere yabancı sermaye piyasası araçlarının satışı için Kurula başvuran yabancı ortaklıklar ve/veya yabancı ortaklıkta pay sahibi olan kişi veya depocu kuruluş ile aralarında vekalet veya başka bir nitelikte sözleşme ilişkisi bulunan, geniş yetkili Türkiye’de yerleşik aracı kurumları veya kalkınma ve yatırım bankaları*”dır (VII-128.4, m. 4/1/ o). Aracı kuruluşlar, sermaye piyasası araçlarını kendisi veya başkası nam ve hesabına ya da kendi adına fakat başkası hesabına alım satımını yapan kuruluşlardır. Bunlar bu tür işlemleri müşterileri ile akdettikleri bir sözleşme uyarınca yerine getirirler (Işık, 2012: 230; Özkorkut, 2003, 58). Depocu banka, anılan niteliklere sahip ise onun da temsilci olması mümkündür. Bu halde sözleşme ilişkisi depocu kuruluş ile yabancı ortaklık arasında kurulur (VII-128.4, m. 6/4).

Temsilcinin yükümlülükleri Tebliğin 17. maddesinde düzenlenmektedir. Depocu banka ile temsilcinin farklı kurumlar olması olasılığında bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesinden her ikisinin de müteselsilen sorumlu olacağı Tebliğde hükme bağlanmıştır (VII-128.4, m. 17/4).

Temsilci tayin etmenin zorunlu olup olmadığı yabancı sermaye piyasası aracının halka arz edilip edilmemesine göre düzenlenmiştir. Eğer halka arz yapılacaksa temsilci tayini mecburidir. Buna karşılık halka arz yapılmayacaksa, diğer bir ifadeyle satışın alıcısı belli ise (tahsisli satış yapılıyorsa) veya nitelikli yatırımcılara satış halinde temsilci tayini ihtiyaridir (VII-128.4, m. 6/1). Halka arz işlemlerinin yapılabilmesi için yabancı ortaklık veya depocu kuruluş işe temsilci arasında bir sözleşme bağının kurulması gerekir ve bu sözleşmenin yazılı yapılması zorunludur (VII-128.4, m. 6/2/c. 1). Anılan maddenin 3. Fıkrasına göre: “*Bu sözleşmenin süresinin, varsa en az yabancı sermaye piyasası aracının vadesi kadar olması şarttır. Ancak 60 gün önceden ihbar edilmesi şartıyla veya sonradan sözleşmenin devamını engelleyen hususların ortaya çıkması durumunda sözleşme taraflarca sona erdirilebilir. Sözleşmenin ihbarla sona erdirilmek istenmesi durumunda ihbar tarihinden sona erme tarihine kadar geçecek süre içerisinde yabancı ortaklık, yabancı ortaklık ile birlikte yabancı ortak veya depocu kuruluşun yeni bir temsilci ataması ve Kurul’a bildirmesi zorunludur. İflas gibi temsilcinin yükümlülüklerini yerine getirmesini imkansız kılan hallerde ise yeni temsilci ataması derhal yapılarak Kurul’a bildirilir. İmzalanan temsilcilik sözleşmesi nedeniyle doğan tüm yükümlülükler yeni bir sözleşme imzalanıp Kurul’a sunuluncaya kadar devam eder. Bu hususa temsilcilik sözleşmesinde yer verilir*” (VII-128.4, m. 6/3).

4.2.3. Depocu Kuruluş

Tebliğde depocu kuruluş şu şekilde ifade edilmektedir: “*Depocu Kuruluş: Saklama kuruluşu nezdinde kendi adına ve depo sertifikası sahipleri hesabına saklanan yabancı sermaye piyasası araçlarını temsilen depo sertifikası çıkaran banka ile Kurulun yatırım hizmetleri ve faaliyetlerine ilişkin düzenlemelerinde tanımlanan geniş yetkili aracı kurumlar*”dır (VII-128.4, m. 4/1/c). Tebliğin 9. maddesinde bunların Merkezi Kayıt Kuruluşu üyesi olmalarının zorunlu olduğu belirtilmiştir. (VII-128.4, m.9/1).

4.2.4. Saklama Kuruluşu

Tebliğin 4/1/m maddesine göre: “*Saklama Kuruluşu: Kurulduğu ülke mevzuatınca sermaye piyasası araçlarını saklamaya yetkili kılınan kurumlardan saklama faaliyetinde bulunması Kurulca*

uygun görülen kurumlardır (VII-128.4, m. 4/1/m). Türkiye’de bu hizmet ilk olarak “İMKB Takas ve Saklama A.Ş.” tarafından yerine getirilmiş, daha sonra ise “Merkezi Kayıt Kuruluşu”na geçmiştir (Peker ve Karaağaçlı, 2015: 352-353).

“Depo sertifikalarının temsil ettiği yabancı sermaye piyasası araçları, yetkili saklama kuruluşu nezdinde MKK’nın hesabı bulunması halinde MKK’nın bu hesabında saklanır. Bu durumda temsilcinin 17 nci maddenin birinci fıkrasının (b) bendinde belirtilen yükümlülüğü MKK tarafından yerine getirilir” (VII-128.4, m. 9/2). Temsilci “her ay sonu itibarıyla saklama kuruluşunda mevcut olan yabancı sermaye piyasası aracı ve depo sertifikası miktarı ile o ay içinde depo sertifikası alış ve satış miktarı ile yabancı sermaye piyasası aracı ile değiştirilen depo sertifikası miktarını gösterir Ek/2’deki açıklamaları içeren bildirim formunun, ay sonunu izleyen bir hafta içinde KAP’a gönderilmesi” ile yükümlüdür.

4.2.5. Yatırımcılar

Yatırımcılar fon arz eden tarafı oluşturmaktadır. Sermaye piyasasında yatırımcılar, piyasanın taraflarından biridir. Bunlar alıcı olabilecekleri gibi satıcı da olabilirler. Yatırımcı gerçek ya da tüzel kişi olabilir. Gerçek kişi yatırımcılar, kendi bireysel birikimlerini sermaye piyasası araçlarına yatıran kişilerdir. Tüzel kişiler kamu veya özel sektördeki kuruluşlar olup ellerinde bulunan fonları değerlendirmek üzere sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmaktadırlar (Özkorkut, 2003, 71). Yatırım yapmak isteyen kişiler borsa işlemlerini tek başlarına yapamazlar. Bunun için yetkili aracı kurumlarla anlaşma yapmaları gerekir. Bunların arasında “alım-satım aracılık sözleşmesi” yapılır (Işık, 2012, 222). Bu sözleşmesel bağ kurulduktan sonra yatırımcı taraf alıma veya satıma yönelik emir verirken, diğer taraf aracı kurum bu emirleri borsaya iletir (Çetin ve Töremiş, 2008, 79).

4.3. Halka Arz Edilerek veya Halka Arz Edilmeksizin Satış

Yabancı sermaye piyasası araçları, Türkiye’de halka arz edilerek ve halka arz edilmeksizin ihraç edilebilir.

4.3.1. Halka Arz Edilerek Satış

Yabancı sermaye piyasası araçlarının Türkiye’de halka arz edilerek ihraç edilebilmesi için gereken ön şartlar Tebliğin 5. maddesine açıklanmıştır. Buna göre: “Türkiye’de halka arz edilecek yabancı sermaye piyasası araçlarının borsada işlem görme başvurusunun veya ihracının bir borsa veya yetkili sermaye piyasası otoritesi tarafından yatırımcının korunması veya buna benzer bir gerekçeyle reddedilmemiş olması gerekir.

Yabancı sermaye piyasası araçları, Türk Lirası olarak veya TCMB’ce günlük alım satım kurları ilan edilen yabancı paralar üzerine düzenlenmiş olmalıdır.

Yabancı sermaye piyasası araçlarının ihraç edildikleri ülkede; bunların Türkiye’de satışına, sağladığı mali haklar ile ilgili işlem ve ödemelerin Türkiye’de yapılmasına ve yönetsel hakların kullanılmasına ilişkin herhangi bir kısıtlama bulunmamalıdır.

Yabancı sermaye piyasası araçları devir veya tedavülünü kısıtlayıcı veya sahibinin haklarını kullanmasını engelleyici kayıtlara tabi tutulmamış olmalı ve bunların üzerlerinde aynı hak, hapis hakkı veya benzeri kısıtlayıcı haklar bulunmamalıdır.

Yabancı ortaklıkların pay dışındaki ihraçlarında, başvuru tarihinden önceki bir yıl içerisinde bir derecelendirme kuruluşundan, notlandırma ölçeğine göre yatırım yapılabilir seviyesine denk gelen uzun vadeli derecelendirme notu alması gerekmektedir.

Kurul yatırımcıların korunması ya da benzer bir gerekçeyi gözeterek başvuru sahibini bilgilendirmek kaydıyla ihracın ve sermaye piyasası aracının niteliğine göre yukarıda sayılanlar dışında ön şartlar getirebilir”.

4.3.2. Halka Arz Edilmeksizin Satış

Halka arz edilmeksizin yapılan satış tahsisli satış veya nitelikli satış şeklinde karşımıza çıkar (Memiş ve Turan, 2016: 86). Sermaye Piyasası Araçlarının Satışı başlıklı Seri: II, No: 5 sayılı Tebliğin 4/ö maddesine göre Tahsisli Satış: “Sermaye piyasası araçlarının doğrudan yurt dışında ve/veya yurt içinde yerleşik kişilere borsa dışında tahsisli olarak ya da borsada toptan satışını” ifade eder. Diğer bir deyişe tahsisli satış, alıcısı belli olan satışlardır (Memiş ve Turan, 2016: 86). Anılan Tebliğin 4/m maddesine göre Nitelikli Yatırımcı: “Kurulun yatırım kuruluşlarına ilişkin düzenlemelerinde

tanımlanan ve talebe dayalı olarak profesyonel kabul edilenler de dahil profesyonel müşterileri" ifade eder.

Yukarıda da ifade edildiği üzere halka arz yapılmadan yabancı sermaye piyasası araçları satışa sunuluyorsa, diğer bir anlatımla satış tahsisli ise ve/veya nitelikli yatırımcılara yönelik ise temsilci tayini ihtiyaridir (VII-128.4, m.6/1).

5. Ödemeler

Yabancı sermaye piyasası araçlarını satın alan kişi veya kuruluşlara yapılacak kâr payı vb. ödemelerin usulü Tebliğin 11. maddesinde düzenlenmiş olup anılan hükme göre: “*Yabancı sermaye piyasası araçlarının ve depo sertifikalarının, anapara, faiz, kâr payı ve kupon ödemeleri, sermaye piyasası aracının para birimi veya Türk Lirası cinsinden yapılabilir. Ödeme tarihleri, kullanılacak kur, giderler, bu giderlerin kim tarafından karşılanacağı ve benzeri ödemelere ilişkin esaslar izahnamede belirtilir*” (VII-128.4, m. 11).

6. Kamuyu Aydınlatma

Yabancı ortaklıklar tıpkı Türk şirketleri gibi kamuyu bilgilendirmekle yükümlüdür (VII-128.4, m. 13/1). Yabancı ortaklıkların bu yükümlülükleri Tebliğin 13,14,15 ve 16. maddelerinde belirtilmektedir.

Tebliğin 13/1 ve 2 maddesine göre: “(1) *Yabancı ortaklıklar, sermaye piyasası araçları benzer nitelikteki ve/veya borsanın aynı pazarında/platformunda işlem gören Türkiye’de yerleşik ortaklıkların tabi olduğu kamuyu aydınlatmaya ilişkin tüm yükümlülükleri bu maddede ve 14, 15 ve 16 ncı maddelerde farklılaştırılan haller dışında yerine getirmek zorundadır.*

(2) *Yabancı sermaye piyasası araçlarının değerini, fiyatını veya yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyebilecek nitelikteki bilgi, olay ve gelişmelerde yabancı ortaklık, yabancı ortak, depocu kuruluş ya da ilgili diğer taraflarca kamuya açıklanacak özel durumlar ile bunların açıklanma esaslarında benzer nitelikteki ve/veya borsanın aynı pazarında/platformunda işlem gören Türkiye’de yerleşik ortaklıkların tabi olduğu Kurulun ilgili düzenlemelerine uyulur. Yapılacak açıklamada, yurt dışında duyurulan açıklamanın yer aldığı internet sitesi hakkında bilgiye yer verilir. Özel durum açıklamalarının dili Türkçe’dir*” (VII-128.4, m. 13/2).

7. Uyuşmazlıkların Çözümü

Yatırımcılar, sermaye piyasasında yer alan kurumlarla veya bu piyasada yaptıkları işlemlerden kaynaklanan sorunlar hakkında dava açabilirler. Uyuşmazlığın mahkeme aracılığıyla sonuçlandırılması ülkemiz yargılama sisteminin yavaşlığı dikkate alındığında uzun sürebilir. Aynı zamanda bu yol masraflıdır. Bu nedenle sermaye piyasası mevzuatından kaynaklanan uyuşmazlıkların mahkeme dışı yollarla çözüme kavuşturulması için bazı kurumlara yetki verilmiştir. Hatırlatmak isteriz ki bu yollara başvurulmuş olması mahkemeye gidilmesine engel değildir, sadece daha hızlı sonuç alabilmek için sunulmuş bir fırsattır (Çetin N., 2009: 22-23).

Resmi Gazetenin 1.10.2014 tarihli ve 29150 sayısında yayımlanan “*Borsa İstanbul A.Ş. Borsacılık Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Yönetmeliği*”nin 47. maddesine göre borsa işlemlerinden kaynaklanan uyuşmazlıklar Borsa Yönetim Kurulu tarafından sonuca bağlanabilir. Borsa işlemleri dışında kalan anlaşmazlıklar için ise “*Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği Müşteri Uyuşmazlıkları Hakem Heyeti Yönergesi*”ne göre “*Müşteri Uyuşmazlıkları Hakem Heyeti*”ne başvurulabilir.

Yabancı sermaye piyasası araçları ve depo sertifikalarına ilişkin olarak Sermaye Piyasası Kurulu’na başvuru sırasında başvuruya eklenecek belgeleri gösteren Tebliğin 1 numaralı ekinin 3. maddesine göre: “*Tebliğ hükümleri uyarınca satışı yapılan yabancı sermaye piyasası araçlarının hukuki niteliğinden, halka arzından, satışından ve temsilcinin işlemlerinden doğan her türlü ihtilafın esas ve usulünde Türk hukukunun uygulanacağı ve uyuşmazlıkların çözümünde Türk Mahkeme ve yargı organlarının yetkili olduğuna ilişkin yabancı ortaklığın/depocu kuruluşun beyanı*”nın başvuru belgesine eklenmesi gerektiği belirtilmektedir.

SONUÇ

Firmalar genellikle finansman ihtiyacını kurulu buldukları ülkenin piyasasından sağlamaktadır. Ancak yerel piyasalar tasarruf miktarının az olmasından dolayı çoğu zaman bu ihtiyacı

karşılayamazlar. Böyle bir durumda firmalar uluslararası piyasalara açılarak bu piyasalardan fon temin edebilirler.

Firmaların sermaye piyasası araçları, yabancı piyasaların borsalarına kote olarak çifte kotasyon kapsamında veya depo sertifikası ihracı suretiyle yabancı piyasalarda işlem görebilir. Her iki yöntemle yabancı piyasalarda işlem gören Türk şirketleri bulunmaktadır. Buna karşılık yabancı firmaların sermaye piyasası araçlarının Türk sermaye piyasasında işlem görmesi yaygın değildir. Seri: VII, No: 128.4 sayılı Tebliğ yabancı sermaye piyasası araçları ve depo sertifikalarının Türkiye'de satışını düzenlemektedir fakat mevcut durumda çok uygulanmamaktadır.

Türkiye ekonomisindeki belirsizlikler yabancı yatırımcılar için günümüz koşullarında güven unsurundan yoksun bir tablo çizmektedir. Ekonomide istikrar ve güven sağlandığı takdirde çalışma konusu tebliğin de daha yaygın bir şekilde uygulanabileceği kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Başoğlu, U. (2000). Finansal serbestleşme ve uluslararası portföy yatırımları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3 (4), 2000, 88-99.
- Çetin, M. (2010). Finansal serbestleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Çetin, N. (2009). Sermaye piyasalarında yatırımcı uyumsuzluklarının çözümüne yönelik Türk ve İngiliz modellerinin karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. GÜHFD. 13(1-2), 21-41.
- Çetin, N. ve Töremiş E, (2008). Menkul kıymet borsalarında alım satım aracılık faaliyeti kapsamında aracı kurumlarla yatırımcılar arasındaki ilişkinin hukuki niteliği. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. GÜHFD. 12 (1), 77- 102.
- Çikot, Ö. (2011). Yabancı piyasalarda menkul kıymet kotasyonu ve depo sertifikaları [Sermaye Piyasasında Gündem, Sayı: 103] 16-31. https://www.tsrb.org.tr/wpcontent/uploads/2015/07/AIM_Yayın_ve_Raporlar_Aylik_Yayınlar_2011_gundem_201103.pdf adresinden edinilmiştir.
- Çöldemli F. (2015). Türkiye’de yabancı portföy yatırımları ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki:2003-2013. *Electronic Journal of Vocational Colleges*. 5 (6), 59-64.
- Hamurcu, Ç. ve Aslanoğlu S. (2013). New York menkul kıymetler borsası (NYSE) ile İstanbul menkul kıymetler borsası (İMKB) arasındaki etkileşim ve her iki borsada işlem gören Turkcell hisse senetleri arasındaki ilişki. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 2(3), 27-48.
- Işık, O. (2012). Hukuki açıdan borsa ve türleri. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. (1), 215-258.
- Kaya, A. (2011). Türkiye’de yabancı portföy yatırımlarının belirleyicileri ve menkul kıymetler piyasasına etkileri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi: Erzurum.
- Kılınç Savrul, B., Özekicioğlu, H. ve Özel, HA. (2013). Türkiye’de finansal serbestleşmenin tarihsel gelişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (38), 227-238.
- Memiş T. ve Turan G. (2016). *Sermaye piyasası hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Örnek, İ. (2008). Yabancı sermaye akımlarının yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 63 (2), 199-217.
- Özkorkut, K. (2003). *Türk hukukunda depo sertifikaları*. İstanbul: İMKB yayınları.
- Peker, İ. ve Karaağaçlı, B. (2015). Dünyada ve Türkiye’de sermaye piyasası altyapı kurumları. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 7(13), 341-375.
- Sağlamer, E. (2003). Dolaylı yabancı sermaye yatırımları ve dış yatırımcıların Türk sermaye piyasasına çekilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu. 31 Aralık 2021. Sermaye Piyasası Araçları 2. [Lisanslama Sınavları Çalışma Notları] <https://www.spl.com.tr/docs/other/72cc5daf-f50d-4d.pdf> adresinden edinilmiştir (SPA2).
- Ünal, M. (2011). Sermaye piyasası araçlarının kaydileştirilmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi: Konya.
- Ünsal, H. (2003). Türkiye’de finansal serbestleşme sürecinde iç borçlanma ve sermaye piyasası üzerindeki etkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5 (3), 191-205.
- Yalçınar, K. (2005). Uluslararası hisse senedi piyasasına hisse senedi ihracı ve İMKB’de işlem gören firmaların ihraç performansı. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 19 (2), 395- 406.
- Yılmaz, L. (2006). 4875 Sayılı doğrudan yabancı yatırımlar kanunu’nun getirdiği yenilikler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (10), 35-54.

TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM VE ÇALIŞANLARIN SOSYAL GÜVENLİĞİ*

Employment in the Agricultural Sector and Social Security of Employees

ARAŞTIRMA MAKALESİ /RESEARCH ARTICLE

Geliş Tarihi/Received:
18.05.2023
Kabul Tarihi/Accepted:
06.07.2023

Kemal US
Öğr. Gör. Dr.,
Mersin Üniversitesi,
Sosyal Bilimler MYO,
Muhasebe ve Vergi Bölümü
kemalus33@gmail.com
 [0000-0003-4605-7953](https://orcid.org/0000-0003-4605-7953)

Nihat AKBIYIK
Prof. Dr.,
İnönü Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Sosyal Siyaset ve Sosyal Güvenlik
Ana Bilim Dalı
nihat.akbiyik@inonu.edu.tr
 [0000-0002-3478-7142](https://orcid.org/0000-0002-3478-7142)

*Bu makale İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 26.11.2021 tarihinde sunulan "İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Bağlamında Kayıt Dışı İstihdamın Maliyetleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Özet

Ekonomilerin gelişmişlik seviyesi farklı seyrete de tarım sektörü, yerine getirdiği fonksiyonlar itibarıyla özellik arz eden bir alandır. Nüfus, gelir, istihdam ve sosyal güvenlik açısından bakıldığında tarım sektörü halen toplumun önemli bir kesimini doğrudan ya da dolaylı şekilde ilgilendirmektedir. İstihdamın yaklaşık %20'si tarım sektöründedir ve sektördeki kayıt dışı istihdam oranı %84 ile Türkiye ortalamasının yaklaşık 3 katıdır. Kayıt dışı çalışmanın bu denli yüksek olmasının yanında çalışanların insani olmayan çalışma koşullarına maruz kalması bir diğer önemli problemlerden biridir. Bu açıdan bakıldığında tarım sektöründe çalışanların kayıt altına alınması ve aynı zamanda kayıtlı sektörde istihdam edilenlerin de gerek daha insan onuruna yakışır iş koşullarına sahip olması gerekse de çalışma yaşamında ortaya çıkabilecek sosyal tehlikelerin zararlarının tümünü finanse edecek şekilde yeniden düzenlenmesi ekonomik ve sosyal açıdan önem arz etmektedir. Bu çalışmada TÜİK ve SGK'nın yayınladığı verilerden yararlanılarak tarım sektörünün ekonomi içindeki payı ve istihdama yaptığı katkı incelenmektedir. Ayrıca bağımlı ve bağımsız çalışanların sosyal güvenlik durumları analiz edildikten sonra çalışanların karşı karşıya kaldıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarımda istihdam, sosyal güvenlik, kayıt dışı istihdam

Abstract

Although the level of development of the economies is different, the agricultural sector is a special field in terms of the functions it performs. In terms of population, income, employment and social security, the agricultural sector still directly or indirectly concerns a significant part of the society. Approximately 20% of employment is in the agricultural sector and the unregistered employment rate in the sector is 84%, which is nearly three times the average of Turkey. In addition to the high level of unregistered work, the exposure of employees to inhumane working conditions is another important problem. From this point of view, it is economically and socially important to register the people working in the agricultural sector and at the same time both to rearrange the people employed in the registered sector in a way that will finance all the possible damages of social hazards and will have more decent working conditions in working life. In this study, the share of the agricultural sector in the economy and its contribution to employment will be examined by using the data published by TÜİK and SGK. In addition, after examining the social security of dependent and independent employees in the sector, it is aimed to propose solutions to the problems faced by employees.

Keywords: Employment in agriculture, social security, informal employment

GİRİŞ

Ekonomideki sektörlerin tarihsel süreç içerisindeki değişimine bakıldığında tarım sektörü başlangıçta ekonominin hâkim sektörü iken zamanla yerini sanayi ve hizmet sektörlerine bırakmıştır. Bu gelişimin en önemli nedenini sanayi devrimi oluşturmuştur. Sanayi devrimiyle beraber başta ekonomik ve ticari yapı olmak üzere tüm toplumsal yapıyı derinden etkileyen süreçler yaşanmaya başlamıştır. Kapitalizmin gelişimine bağlı olarak küçük ölçekli üretim, yerini, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin bir ürünü olan makineleşmeyle beraber kitlesel üretime bırakmıştır. Sanayi üretimi için ihtiyaç duyulan işgücü ise kırsaldan kentlere doğru yaşanan yoğun göç dalgası ile karşılanmıştır. Buna bağlı olarak kentler üretimin, istihdamın, ticaretin, refahın merkezi konumuna gelmiş ve tarım sektörünün ekonomi içindeki önemi ve ağırlığı giderek azalmıştır. Türkiye’de de buna benzer bir dönüşüm yaşandığını söylemek mümkündür. Her ne kadar tarım sektörünün milli gelir ve istihdamdaki payında bir azalma olmuş olsa da niteliği itibariyle stratejik öneme sahip bir sektördür. Türkiye sahip olduğu coğrafi konumu, değişik iklim özelliklerinin bir arada yaşanabiliyor olması ve buna bağlı olarak ürün çeşitliliği ile oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Bu avantajlar ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesine ciddi katkılar sağlamıştır.

İklimden en fazla etkilenen sektör olan ve bu nedenle ‘‘üstü açık fabrika’’ olarak nitelendirilebileceğimiz tarım sektörü gıda maddelerinin üretilerek en temel fizyolojik ihtiyaçlardan biri olan beslenme gereksinimini karşılarken aynı zamanda sanayi sektörüne hammadde sağlayarak ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında ihracat ile döviz girişi sağlayarak dış ticaret açığını ve dolayısıyla cari açığı azaltmakta ve ödemeler bilançosuna pozitif etki etmektedir. Son olarak milli gelire ve istihdama da katkıda bulunmaktadır. Günümüzde her ne kadar tarım sektörünün milli gelir içindeki payının azalsa da toplam hasılaya yaptığı katkı nominal olarak artmaya devam etmektedir. İstihdam boyutuna bakıldığında ise yaklaşık beş milyon kişi sektörde çalışmaya devam etmekte ve bu durum her altı kişiden birinin tarımda istihdam edildiğini göstermektedir.

Tarımın bu denli önemli olması aynı zamanda sektörde çalışan bireylerin çalışma koşullarının ve ücret seviyelerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca sektörde istihdam edilenlerin sosyal güvenliğin kapsamında yer alıp almamaları da araştırılması gereken bir diğer önemli konu başlığını oluşturmaktadır. En genel ifadeyle kişinin çalıştığı sürenin ve/veya ücretinin resmi makamlara bildirilmemesi şeklinde tanımlayabileceğimiz kayıt dışı istihdam, TÜİK’in açıkladığı son verilere göre tarım sektöründe %84,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe kayıt dışı çalışmanın yarısı ücretsiz aile işçiliği şeklinde iken %37’lik bir oran ile kendi hesabına çalışanlar ikinci sırada gelmektedir. Bu grupta çalışanları %11,5’lik bir oran ile ücretli veya yevmiyeli olarak çalışanlar takip etmektedir. Geriye kalanları ise işverenler oluşturmaktadır.

Bu çalışmada sayıları milyonlarla ifade edilen tarım sektöründe çalışanların kayıt dışılığının nasıl azaltılabileceği sorusunun cevabı aranmış ve bu şekilde istihdam edilenlerin sayısının nasıl azaltılabileceğine ilişkin önerilerin getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tarım sektörünün istihdam ve milli gelir içindeki payı incelendikten sonra emek yoğun çalışmanın yaşandığı bir alan olan tarımda çalışanların ortalama ücret seviyelerine yer verilmiştir. İstihdam edilenlerin iş hukuku ve sosyal güvenlik hukuku bağlamında yürürlükte bulunan mevzuat hükümleri incelenerek, TÜİK ve SGK’nın yayınladığı veriler ışığında genel bir durum analizi yapılmaya çalışılacaktır.

1.1. Tarımın Milli Gelir İçindeki Payı

Tarım sektörünün GSMH içindeki payı Cumhuriyet’in ilk yıllarında %40’ın üstünde seyretmiştir. 1925-1929 döneminde ortalama %47 ve 1933-1938 döneminde %40 olmuştur (Karluk, 2007: 184). İkinci dünya savaşının ardından sektörlerin milli gelirden aldıkları paylarda bir değişim yaşanmış ve 1950 yılına gelindiğinde tarım sektörü (%41,2), hizmetler sektörünün (%43,7) gerisinde kalmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 115). İthal ikameci sanayileşme stratejisi doğrultusunda hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarından ilkinin uygulamaya konulduğu 1963 yılında tarımın payı %38,1 iken 1980 yılına gelindiğinde %23,8’e gerilemiştir (Dinler, 2000: 90). 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci sanayileşme politikası yerini neo-liberal ekonomi politikalarına bırakmıştır. Bu yapısal dönüşüm diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe kendini hissettirmiştir. Tarımda desteklemenin kapsamı daraltılmış, tarımsal ürün fiyatları baskılanmış ve iç ticaret hadleri ciddi oranda tarımın aleyhine dönmüştür (Günaydın, 2006: 16).

1999 yılında IMF ile imzalanan Stand By anlaşmaları çerçevesinde Tekel ve şeker fabrikaları gibi mülkiyeti kamuya ait olan tarım işletmeleri özelleştirilmiş, girdi ve çıktıya dayalı destekleme

sistemleri yerini doğrudan gelir desteğine bırakmıştır (Günaydın, 2006: 21). Böylelikle Türkiye tüm tarımsal destekleme sistemini doğrudan gelir desteğine dayandırmıştır. Her ne kadar fakir çiftçileri desteklemesi ve arz açığı olan ürünlerin üretimini teşvik etmesi amacıyla uygulanması öngörülmüş ise de başarısız uygulama sonuçları nedeniyle yürürlükten kaldırılmıştır (Tokathıoğlu, 2018: 160).

1990'lı yıllara baktığımızda tarım gelirlerinde nominal düzeyde bir artış yaşanmakla birlikte, tarımın milli gelir içindeki payında azalma devam etmiştir. Tarımın milli gelirden aldığı pay 1990 yılında %17,1 iken 1998 yılına gelindiğinde ise %13,1'e düşmüştür. 2000'li yıllarda da bu süreç devam etmiş ve %10'un altına inmiştir. 2011 yılında %7,5 iken 2020 yılında %6,6'ya, 2021 yılında ise %5,8'e gerilemiştir. 2022 yılının ilk çeyreğinde ise %2,6 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal gelirin milli gelir içindeki payının azalması, tarım dışı sektörlerin büyüme hızının tarım sektörünün büyüme hızının üstünde olması ile açıklanabilir. Bununla birlikte hemen her ülkede tarımda çalışanların gelirlerinin, tarım dışı faaliyette bulunanların gelirlerinden daha az olduğu gözlenmektedir. Fert başına düşen tarımsal gelirin, ülke ortalamasının altında olmasının en önemli nedeni tarımsal ürün fiyatlarının düşüklüğüdür (Dinler, 2000: 89-93 ve TÜİK, 2022).

1.2. Tarımda Nüfus ve İstihdam

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi büyük ölçüde tarıma dayalıydı ve nüfusun yaklaşık dörtte üçü köylerde yaşamaktaydı. İstihdamın yaklaşık %80'nini tarım sektörü sağlıyordu ve yine ihracatın %85'i tarım ürünlerinden oluşmaktaydı ve dolayısıyla ülke nüfusunun önemli bir bölümünün geçim kaynağı tarım ürünlerinden oluşmaktaydı (Karluk, 2007: 177). Tarım sektörünün ekonomi içinde bu derece önemli olması neticesinde 1929 krizinden en fazla etkilenen sektör olmuştur. Hem iç hem de dış ticaret hadleri tarımın aleyhine gelişmiş ve krizden sonra tarımsal hasılda %40'ın üstünde bir düşüş yaşanmış ve sektör ancak 1936 yılından sonra bunalımdan çıkabilmiştir. Bu dönemde istihdamın yaklaşık %82'si tarım sektöründedir (Şahin, 2006: 69).

1945-1962 döneminde traktör sayısındaki artış ve modern girdi kullanımı ile işlenen alanların oranında ciddi bir artış yaşanmış ve makineleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan işgücü fazlası kentlere göç etmiştir. 1945'te %18 olan kentli nüfus oranı 1960'da %25'e yükselmiştir. Bu dönemde bir yandan tarımsal üretim artarken diğer yandan da dışsarıya ve sanayileşmeye bağlı olarak nitelik değiştirmiştir. Tarımın istihdamdaki payı 1955 yılında %81 iken 1960 yılına gelindiğinde %77'ye gerilemiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 108-125).

Beş yıllık kalkınma planlarının uygulamaya konulduğu dönemde tarımdan ziyade sanayi öncelikli sektör olarak belirlenmiş ve tarımın desteklenmesine, tarımsal fiyat politikalarına daha az önem verilmiştir. Fiyatlara müdahale yerine üretim girdilerinin desteklenmesi ön plana çıkmıştır. Çünkü tarım sektörünün fiyat politikalarıyla sürekli desteklenmesinin bir yandan fiyatları yükselttiği öte yandan yapısal bozukluklar meydana getirerek kaynak tahsisinde israflara neden olduğu belirtilmektedir (Yavuz, 2000: 12). Tarımın istihdamdaki payına bakıldığında dönem başında %75 seviyesinde iken 1985 yılına gelindiğinde %45 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2000 yılına gelindiğinde ise istihdamın yaklaşık üçte birini tarım sektörü oluşturmaktadır.

Tablo 1: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu ve İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları ve Dağılımı

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam	Tarım	Tarım (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2005	48.776	21.691	19.633	5.014	25.5	44.9	40.6	9.5
2010	53.433	24.594	21.858	5.084	23.3	46.5	41.3	11.1
2015	58.294	29.678	26.621	5.483	20.6	51.3	46.0	10.3
2018	60.949	32.274	28.738	5.297	18.4	53.2	47.4	11.0
2020	63.140	31.040	26.695	4.737	17.7	49.1	42.2	12.9
2021	64.173	33.799	28.797	4.948	17.1	51.4	45.2	12.0
2022	64.679	34.334	30.752	4.866	15.8	53.1	47.5	10.4

Kaynak: TÜİK, 2023

Tarımda son zamanlarda istihdam edilen kişi sayısında bir artış yaşanmakla birlikte toplam istihdam içindeki payında ise azalma görülmektedir. Tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısı 2005 yılında beş milyonun üzerindeyken bir sonraki yıl 350.000 gerilemiş ve toplam istihdam içindeki payı %23,3 olmuştur. 2014 yılında 5.470.000 kişi istihdam edilmiştir. 2016 yılında %19,5 ile tarımın istihdamdaki payı ilk kez %20'nin altına inmiştir. Son beş yıllık verilere baktığımızda mazot, gübre vs. fiyatlarındaki artışa bağlı olarak üretimdeki azalma neticesinde yaklaşık 500.000 kişi daha az istihdam edilmiştir. 2019 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında istihdam edilen kişi sayısı 5,5 milyonu aşarak en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2020 yılında %17,7 olan tarımın istihdamdaki payı bir sonraki yıl hem ulusal düzeydeki hem de uluslararası düzeydeki sosyo-ekonomik gelişmelerin de etkisiyle birlikte %17,1'e gerilemiştir. 2022 yılına gelindiğinde ise yaklaşık 5 milyon insan tarım sektöründe istihdam edilerek tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %16'ya yakın bir oranda gerçekleşmiştir. İstihdamdaki bu azalmaya karşın halen neredeyse her altı kişiden birinin tarımda istihdam ediliyor olması nedeniyle sektör önemini korumaktadır.

Günümüzde nüfusun çok önemli bir kısmı (%92) kentlerde yaşamaktadır. Kırsal kesimden kentlere doğru özellikle 1950'li yıllarda başlayan yoğun göç trafiği halen devam etmektedir. Tarımdan tarım dışına göçün çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte bunları köyün itici gücü, kentin çekici gücü ve iletici güçler olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Toprak mülkiyetinin dağılımındaki adaletsizlikler, tarım sektöründe çalışanların marjinal verimliliğinin düşük olması, adaletsiz gelir dağılımı, aşırı arazi parçalanması ve tarımda makineleşme sonucu işsiz kalan işgücünün tarım dışı sektörlerle kayması köyün itici gücünü oluşturmaktadır. Kentlerdeki yaşam biçimi ile kentlerdeki iş olanaklarının daha fazla olması ve ücretlerin de kırsal kesime göre daha yüksek olması kentin çekici gücünü oluşturmaktadır. İletici güçler ise köy ile kent arasındaki diyalogu kuran araçlarının bütünüdür. İletici güçlerin arasında ulaşım, haberleşme, eğitim sayılabilir (Dinler, 2000: 106-112).

1.3. Tarımda Kayıt Dışı İstihdam

İstihdam faaliyetlerinin resmi belgelere dayandırılmaması olarak ifade edebileceğimiz kayıt dışı istihdamda vergisel ve zorunlu sosyal yükümlülükler de dahil olmak üzere tüm yükümlülükler, mali ve sosyal güvenlik kurumlarının denetim alanı dışına çıkarılmaktadır (Güloğlu, 2005: 2). Dolayısıyla kayıt dışı çalışma ya da çalıştırmada, elde edilen gelir üzerinden vergi, sosyal güvenlik kuruluşlarına ödenmesi gereken prim ve sosyal amaçlı kesintiler tahakkuk ettirilmemekte ve ilgili kurumlara ödenmemektedir (DPT, 2001). Gerek bağımlı çalışanlar gerekse de bağımsız çalışanlar arasında kayıt dışı çalışma yoğun bir şekilde görülmekte ve iki önemli neden ile enformel ekonomi formel ekonominin tamamlayıcısı haline gelmektedir. Bunlardan ilki enformel ekonomide yer alan işletmelerin, reel sektördeki işletmelerin rakibi olmayıp alıcısı konumunda bulunmaları iken ikincisi ise reel sektördeki işletmelerin taşeronları olmalarıdır. Böylece enformel ekonomi, formel ekonomiye eklenirken kayıt dışı istihdamı da beraberinde getirmektedir (Erdut, 2007: 74).

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Tarım Sektöründe Kayıt Dışı İstihdam Oranları

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Genel
2002	90.14	31.74	52.14
2006	87.77	34.06	46.97
2010	85.47	29.06	43.25
2014	82.27	22.32	34.97
2015	81.16	21.23	33.57
2016	82.09	21.72	33.49
2017	83.33	22.10	33.97
2018	82.73	22.28	33.42
2019	86.62	22.96	34.52
2020	83.46	19.30	30.59
2021	84.56	17.49	29.0

Kaynak: SGK, Kayıt Dışı İstihdam Oranı, 2022

Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik açısından niteliği itibariyle yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre üç türlü kayıt dışı çalışma

söz konusudur. Birincisi sigortalıların Sosyal Güvenlik Kurumuna hiç bildirilmemesi, ikincisi çalışma gün sayılarının eksik bildirilmesi ve bir diğeri de sigorta primine esas kazanç tutarlarının eksik bildirilmesidir (SGK, 2022).

Kayıt dışı istihdam ile ilgili çeşitli dönemlerde yapılan çalışmalara baktığımızda ortak noktalardan birini tarım sektöründe yaşanan yoğun kayıt dışılık oluşturmaktadır. 1980'lerden itibaren uygulamaya konulan neo-liberal ekonomi politikaları ile tarım sektörü ihmal edilmiş, kamu harcamalarının azaltılıp kamu kurumlarının özelleştirilmesi yoluyla devletin ekonomiden elini çekmesinin daha doğru olacağı tezi işlenmeye başlamıştır. Neo-liberal ekonomi politikaları üretimin genellikle küçük ölçekli işletmelerde gerçekleştirildiği ekonomilerde işsizliği artırıp emek piyasalarında dengesizliğe yol açarken topluma da görece yoksulluğu yansıtmıştır (Uçkaç, 2010: 423). Bu politikaların bir sonucu olarak özellikle tarım sektöründe küçük ölçekli işletmelerin yaygınlığının yanı sıra plansızlık ve denetimsizlik, yoksulluk ve kayıt dışı istihdamın daha yoğun yaşanmasına yol açmıştır.

Tablo 3: Tarım Sektöründe Kayıt Dışı İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Ücretli veya Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına	Ücretsiz Aile İşçisi	Toplam
2014	450	26	1.557	2.468	4.500
2015	443	21	1.533	2.453	4.451
2016	426	23	1.552	2.353	4.355
2017	450	30	1.662	2.412	4.554
2018	420	26	1.733	2.204	4.382
2019	564	31	1.776	2.473	4.844
ERKEK					
2014	256	23	1.298	533	2.110
2015	253	19	1.287	516	2.075
2016	254	19	1.316	519	2.108
2017	266	27	1.417	516	2.226
2018	248	23	1.481	490	2.242
2019	305	28	1.549	580	2.462
KADIN					
2014	193	3	259	1.935	2.390
2015	190	2	246	1.938	2.376
2016	172	4	236	1.834	2.247
2017	184	3	244	1.896	2.328
2018	172	2	252	1.714	2.140
2019	259	3	227	1.892	2.382

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri,

2002-2021 döneminde 2014 yılına kadar kayıt dışılığın en az görüldüğü sektör hizmetler iken, 2014 yılından sonra yerini sanayi sektörüne bırakmıştır. Dönem başında ekonomideki genel kayıt dışılık oranı %52 iken 2021 yılına gelindiğinde ise %45 azalarak %29 seviyesine inmiştir. Buna karşın söz konusu dönem boyunca kayıt dışı istihdamın en yoğun yaşandığı sektör tarım olmuştur. 2002-2020 döneminde tarımda kayıt dışı istihdamın en fazla görüldüğü yıl %91,15 ile 2003 ve en düşük olduğu yıl ise %81,16 ile 2015 olmuştur. Bu dönemde tarım sektöründeki kayıt dışılığın kayda değer bir ilerleme sağlanamamış ve dönem başına nazaran yalnızca %7'lik bir düşüş ile %90'dan %83'ye gerilemiştir. Tarım emek yoğun üretimin gerçekleştirildiği bir sektördür ve sektörde istihdam edilenler genellikle düşük eğitimli ve nitelikli olmayan emektir. 2014 yılında tarımda istihdam edilen kişi sayısı yaklaşık 5, 5 milyon iken bunun sadece bir milyonu kayıtlı bir şekilde çalışmaktadır. Kayıt dışı istihdam oranının bu kadar yüksek olmasında mevzuattan kaynaklanan nedenlerin yanında aynı ailenin bireyleri tarafından gerçekleştirilen üretim ve bu üretimdeki ücretsiz aile işçiliği gibi faktörler yer almaktadır.

2014 yılı için kayıt dışı çalışanların alt ayrımına bakıldığında %55 ile ücretsiz aile işçiliğinin en yoğun çalışma biçimi olduğu görülmektedir. Ücretsiz aile işçiliğinin ardından %35 ile kendi hesabına çalışanlar gelmektedir. Ücretli ve yevmiyeli çalışanların payı %10 ve geri kalanını da işverenler oluşturmaktadır. 2018 yılına gelindiğinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların sayısında ciddi bir

değişiklik olmamakla birlikte kendi hesabına çalışanların sayısında 200.000 kişilik bir artış yaşanmıştır. Ücretli veya yevmiyeli çalışanların sayısı 2014 yılında 450.000 iken sonraki iki yılda azalmış ancak 2017 yılında yeniden aynı seviyeye gelmiştir. 2018 yılındaki azalmadan sonra 2019 yılında %34 artarak 560.000'e yükselmiştir. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde 2017 yılına kadar kadınların kayıt dışı istihdam oranı erkeklerden daha fazla iken 2017 yılından sonra tersine bir gelişme yaşanmıştır. Erkeklerde en fazla görülen kayıt dışı çalışma biçimi kendi hesabına çalışma iken, kadınlarda ücretsiz aile işçiliğidir. 2020 yılında erkeklerde %70'lik bir oran ile kendi hesabına çalışma ilk sırada yer alırken, kadınlarda ise yaklaşık %80'lik oran ile ilk sırada yine ücretsiz aile işçiliği yer almıştır. 2019 yılında tarımda çalışan erkeklerin kayıt dışılık oranı %77 iken kadınlarda bu oran %95,5 olarak hesaplanmıştır. 2020 ve 2021 yıllarında erkeklerde kayıt dışı istihdam oranı sırasıyla %75 ve %78,2 iken kadınlarda %93,7 ve %93,1 şeklinde gerçekleşmiştir.

1.4. Tarımda Ücret

Tarım sektöründe çalışan mevsimlik işçiler ile sürekli tarım işçilerinin ücretlerine bakıldığında arada önemli bir farklılık bulunmamakla birlikte her iki çalışma biçiminde ortak olan nokta diğer sektörlerde olduğu gibi kadınların erkeklerden daha az kazanç elde etmesidir. Tarım sektöründe aynı işi yapan erkeklerin kadınlardan %15-30 daha fazla ücret aldığı görülmektedir. Tarım dışındaki sektörlerde de erkekler kadınlardan daha fazla kazanç elde ediyor olmalarına rağmen aradaki farklılık bu boyutlarda değildir. Aynı zamanda tarım sektöründen elde edilen kazanç diğer sektörlerin ve Türkiye ortalamasının altındadır.

Tablo 4'e göre mevsimlik tarım işçilerinin kazancı ile sürekli tarım işçilerinin kazancı birbirine yakın olmakla birlikte son yıllarda mevsimlik tarım işçilerinin, çalıştığı dönemle sınırlı olmak kaydıyla, sürekli tarım işçilerinden daha fazla kazanç sağladığı görülmektedir. Türkiye'de 2006 yılında kadınlarda 1.091 ve erkeklerde 1.107 TL olmak üzere aylık ortalama brüt kazanç toplamda 1.103 TL iken tarım sektöründe çalışan sürekli işçinin ortalama aylık ücreti 488 TL'dir. 2006 yılında sürekli tarım işçilerinden kadınların ortalama aylık ücreti 377 TL iken erkeklerinki 511 TL'dir. 2010 yılında Türkiye ortalaması 1512 TL iken tarımda 884 TL'dir. 2014 yılına gelindiğinde tüm sektörlerde farklı eğitim düzeylerine sahip olan çalışanların ortalama brüt kazancı 2.207 TL'dir. Tarımda çalışan sürekli işçilerin aylık kazancı ise 1.284 TL olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında mevsimlik tarım işçilerinin gündelik ücreti erkekler için 138 TL, kadınlar için 117 TL ve ortalama da 127 TL şeklinde gerçekleşmiştir. Aynı yıl sürekli tarım işçilerinin ortalama aylık kazancı ise 3457 olarak hesaplanmıştır. Erkekler ortalama ayda 3563 TL kazanırken kadınlar ise erkeklerden yaklaşık %20 daha az kazanarak 2863 TL'ye çalışmışlardır. 2021 yılında erkek mevsimlik işçilere ödenen en yüksek ücret günlük 190 TL ile hasat sonrası ürün kurutma hizmetleri iken aynı yıl için kadınlarda bu rakam 166 TL ile gübreleme hizmetlerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Tarım İşçilerinin Ortalama Ücretleri

	Mevsimlik Tarım İşçilerinin Ortalama Günlük Ücretleri (TL)			Sürekli Tarım İşçilerinin Ortalama Aylık Ücretleri (TL)		
	Kadın	Erkek	Ortalama	Kadın	Erkek	Ortalama
1996	0.47	0.68	0.55	10	14	13
2000	4	6	5	123	141	139
2005	14	18	15	314	403	391
2010	25	35	29	732	906	884
2014	41	54	48	1.118	1.304	1.284
2015	46	59	52	1.332	1.563	1.532
2016	53	66	59	1.456	1.714	1.677
2017	60	73	66	1.576	1.921	1.857
2018	67	82	74	1.638	2.187	2.113
2019	79	94	87	2.041	2.486	2.422
2020	97	115	106	2.349	2.989	2.894
2021	117	138	127	2.863	3.563	3.457

Kaynak: TÜİK, 2022

1.5. Tarımda Çalışanların İş Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Tarımsal faaliyetlerde çalışma; tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar ile tarımda hizmet akdiyle sürekli veya süreksiz çalışanlar olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir.

Tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde niteliği itibariyle otuz işgününden daha kısa süren süreksiz işlerde çalışanlara İş Kanunu (İK) hükümleri uygulanmamakta Borçlar Kanunu hükümleri uygulanmaktadır. Ayrıca aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işlerinde ve 51'den az işçi çalıştırılan tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde de İK hükümleri uygulanmaz, Borçlar Kanunu hükümleri uygulanır (Süzek, 2014: 213).

Tarım ve orman işyerlerinin dağınık bir şekilde bulunması, işgücünün mevsimlere ve doğa koşullarına göre başka bölgelere göç etmesi, çok çeşitli ve mevsimlik işlerden olması gibi nedenlerle iş kanunlarının uygulama alanının dışında bırakılmaktadır. Değişik çalışma biçimleri nedeniyle tarımda çalışanların işçi ve işveren olarak ayrımının yapılmasının zor olması bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Süzek, 2014: 204).

Elli ve daha az işçi çalıştırılan tarım ve ormancılık işlerinin yapıldığı işyerleri ve işletmeler her ne kadar İK kapsamı dışında bırakılmış olsa da, İK'nın ücret ödenmesi ve haczedilmesi, hesap pusulası düzenlenmesi ve ücret kesintisi cezasına ilişkin hükümleri uygulanmaktadır (Alper ve Kılıkış, 2017: 19).

İK md. 4/2-c-e'ye göre aşağıda belirtilen işlerde ya da işyerlerinde veya işletmelerinde 51'den daha az işçi çalışıyor olsa dahi İK hükümleri uygulanacaktır (Narmanlıoğlu, 2014: 81). Buna göre;

- Tarım sanatları olarak ifade edebileceğimiz örneğin elmadan meyve suyu veya şarap elde edilmesi gibi tarımsal ürünlerin işlenerek yeni bir ürüne dönüştürülmesi işleminde çalışanlar
- Tarım aletleri, makine ve parçalarının yapıldığı atölye ve fabrikalarda görülen işlerde
- Tarım işletmelerinde yapılan soğuk hava deposu, çatı, bahçe duvarı gibi yapı işlerinde
- Halkın faydalanmasına açık veya işyerinin eklentisi durumunda olan park ve bahçe işleri

Tarımda yapılan işlerin büyük çoğunluğu mevsimsel olduğundan mevsimlik tarım işçilerinin durumu önem taşımaktadır. Çünkü mevsimlik tarım işlerinde çalışan işçiler, en kötü çalışma koşullarına sahip olan kesimdir. Bu şekilde istihdam edilenlere fazla çalışmanın karşılığının ödenmemesi ve aynı zamanda çalışmanın başlangıç ve bitiş saatlerinin belli olmaması, hafta tatilinden yararlanamamaya ek olarak sosyal güvenlikten yoksun kayıt dışı bir şekilde istihdam edilmektedirler (Görücü ve Akbıyık, 2010: 201-205). Çalışma hayatındaki en dezavantajlı gruplardan birini oluşturan tarım işçilerinin çalışma koşullarının daha insani bir noktaya getirilebilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Mevsimlik tarım işçileri ile ilgili yapılan düzenlemelerden biri 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanununun 3/1-d maddesine dayanılarak hazırlanan 27/5/2010 tarihli ve 27593 sayılı Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği(TİAY)'dir. Bu yönetmelik mevsimlik gezici tarım işçileri ile bunları çalıştıran tarım işverenleri arasındaki ilişkinin kurulması ve düzenlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Yönetmelikte araçların işçilerden ücret almaları yasaklanmış ve ücretin yalnızca işverenden alınabileceği belirtilmiştir (md. 5/4).

TİAY'de ücret ve çalışma koşulları ile karşılıklı yükümlülüklerin aracı, işveren ve işçiler arasında yapılacak yazılı sözleşmelerle belirlenmesi gerektiği, aracının olmadığı yerlerde ise sözleşmenin işveren ile işçiler arasında imzalanacağı hüküm altına alınmıştır (md. 12/1). İşçilerin kazancı asgari ücretin altında olamaz ve araçlara ücret ödemesi yapılamaz. Ücretler kararlaştırılan ödeme biçimine göre (günlük, haftalık, aylık, parça başına, götürü, vs) işveren tarafından her işçinin kendisine ödenir (md. 12/2). Aracılık yapmak üzere izin verilen gerçek veya tüzel kişiler; işçilerin, konaklama yeri ile işyeri arasında uygun araçlarla güvenilir bir şekilde ulaşımının sağlanması hususunda işverenle birlikte doğrudan kontrol ve gözetim yapmak zorundadır (TİAY md. 11/1-ç). Yönetmelikte her ne kadar, işçilerin beslenme ve barınma koşullarının sağlığa uygun bir biçimde sağlanması için araçların, mahalli mülki idare amirlikleri nezdinde gerekli başvuruları yapıp süreci takip etmeleri öngörülmüş ise de uygulamada son derece kötü ve sağlıksız koşullarda çalışmanın yapıldığı bir gerçektir. Bu olumsuz koşulların ortadan kaldırılabilmesi amacıyla 2017/6 sayılı Başbakanlık Genelgesi çıkarılarak valilikler bünyesinde mevsimlik tarım işçileri bürosu kurulacağı ifade edilmiştir. Genelgede eğitim ve sosyal faaliyetler ile ulaşım, beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçların daha insani koşullarda giderilmesi için valiliklerce çalışmanın yapılacağı belirtilmesine rağmen her ilde bu bürolar hayata geçirilmemiştir.

Mevsimlik tarım işleri ile ilgili önemli bir düzenleme de İK'da yapılmıştır. 6715 sayılı kanunla 4857 sayılı İş Kanununun geçici iş ilişkisi başlığını taşıyan 7. maddesinde değişikliğe gidilerek mevsimlik tarım işlerinde süre sınırlaması olmaksızın özel istihdam büroları aracılığıyla geçici iş ilişkisi kurulabilmektedir. Geçici iş ilişkisinde işveren özel istihdam bürosudur ve geçici işçi ile yapılacak iş sözleşmesinin yazılı yapılma zorunluluğu bulunmaktadır (md. 7/11).

11/10/2016 tarih ve 29854 sayılı Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği (ÖİBY)'nde özel istihdam bürolarının aracılık faaliyetini yürütürken mevsimlik tarım işi arayanlardan bir bedel alamayacağı ve menfaat sağlayamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca işçinin kayıt dışı çalışması, sendikaya üye olması veya olmaması ya da asgari ücretin altında ücret ödenmesi şartlarını taşıyan anlaşmaların geçersiz olduğu hüküm altına alınmıştır (ÖİBY md.4/6-a-b).

İK'da mevsimlik tarım işçisini çalıştıran işverenin iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili gerekli eğitimleri vermesi, gereken tedbirleri alması ve işçinin de bu eğitimlere katılması gerektiğine yer verilmiştir (İK md. 7/9-f). Ayrımı haklı kılabilecek bir neden bulunmadığı sürece mevsimlik tarım işçisinin çalışma koşulları o işyerindeki diğer daimi işçilerin çalışma koşullarının altında yer alamaz ve işyerindeki sosyal hizmetlerden eşit muamele ilkesince yararlandırılır (İK md. 7/10).

Özel istihdam bürosunun mevsimlik tarım işçisinin çalıştığı süre boyunca ücret ödeme yükümlülüğü devam eder. Geçici iş ilişkisi kurulan işveren, işçinin kendisinde çalıştığı sürede ödenmeyen ücretinden, işçiyi gözetme borcundan ve sosyal sigorta primlerinden, özel istihdam bürosu ile birlikte sorumludur (İK md. 7/15). Ancak sözleşmede belirtilen sürenin dolmasına rağmen mevsimlik tarım işçisi ile geçici işçi çalıştıran işveren (devredilen işveren) arasında geçici iş ilişkisi devam ediyorsa bu durumda taraflar arasında sözleşmenin sona erme tarihinden itibaren belirsiz süreli iş sözleşmesi kurulmuş sayılır. Ancak özel istihdam bürosu işçinin geçici iş ilişkisinden kaynaklanan ücretinden, işçiyi gözetme borcundan ve sosyal sigorta primlerinden sözleşme süresiyle sınırlı olmak üzere sorumludur (İK md. 7/13).

1.6.Tarımda Bağımsız Çalışanların Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar yani çiftçilik gibi tarımsal faaliyetlerde bulunanların sosyal güvenliği 2926 sayılı (Tarım Bağ-Kur) kanunla düzenlenmişti ancak bu kanun 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SSGSSK) ile yürürlükten kaldırılmıştır. Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar SSGSSK kapsamında 4/1-b statüsünde yer almaktadırlar.

Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar prime esas günlük kazançları üzerinden brüt asgari ücret esas alınarak ödeme yaparlar. Brüt asgari ücretten daha az kazanç elde ediyor olsa dahi taban sınırı yine brüt asgari ücret olacak, tavan sınırı ise brüt asgari ücretin 7,5 katı olacaktır. Tarım Bağ-Kur'lulardan 2019 yılı için 26 gün, 2020 yılı için 27 gün, 2021 yılı için 28 gün, 2022 yılı için 29 gün üzerinden prim alınmış ve 2023 yılında da 30 gün üzerinden prim alınacak ve sabitlenecektir. Tarım Bağ-Kur'lular, SGK'ya bildirdikleri prime esas kazançları üzerinden %20 uzun vadeli sigorta kolları (malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortası), %2 kısa vadeli sigorta kolları (iş kazası ve meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortası) ve %12,5 oranında da genel sağlık sigortası primi olmak üzere toplamda %34,5 oranında prim öderler.

6745 sayılı Torba Kanunla 5510 sayılı SSGSSK md. 81/1-j'de yapılan düzenlemeyle 1 Ekim 2016 tarihinden itibaren 4/1-b statüsünde yar alan Tarım Bağ-Kur'lular için beş puanlık prim indirimine gidilerek söz konusu indirimin Hazine tarafından karşılanacağı hükme bağlanmıştır. Beş puanlık indirimden yararlananlardan uzun vadeli sigorta kolları primi %20 yerine %15 oranında alınacağı için prime esas kazanç üzerinden toplamda da %34,5 değil %29,5 oranında prim tahsil edilecektir. Sigortalıların bu prim indiriminden yararlanabilmeleri için SSGSSK'da ve 2016/26 sayılı SGK Genelgesinde belirtildiği üzere primlerin Hazinece karşılanmayan kısmının yasal süresi içinde ödenmesi ve kuruma kendi sigortalılıklarından kaynaklanan prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borcunun bulunmaması gerekir. Bununla birlikte Kuruma olan prim, idari para cezası ve bunlara ilişkin gecikme cezası ve gecikme zammı borçlarını taksitlendiren veya yapılandıran sigortalılar bu taksitlendirme veya yapılandırma işlemleri devam ettiği sürece indirimden yararlandırılmaktadır.

Tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan; tarımsal faaliyette bulunan ve yıllık tarımsal faaliyet gelirlerinden, bu faaliyete ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarın aylık ortalamasının, prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler ile 65

yaşını dolduranlardan talepte bulunanlar sigortalı sayılmazlar (SSGSSK md. 6/1-ı). Dolayısıyla sigortalı sayılmak için tarımsal faaliyette bulunmak yeterli olmayıp ayrıca aylık gelirin yukarıda ifade edilen tutardan daha fazla olması gerekmektedir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 311).

1.7. Tarımda Bağımlı Çalışanların Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Tarımda hizmet akdiyle sürekli işlerde çalışanların sigorta primlerinin işverence kuruma bildirilmesi gerekir ve bu şekilde çalışanların sigortalılıkları SSGSSK md. 4/1-a statüsünde yer almaktadır. Tarım veya orman işletmelerinde işverenin ücretsiz olarak çalışan eşi yine sigortalı sayılmamaktadır (SSGSSK md. 6/1-a).

SSGSSK md. 6/1-ı'ya göre kamu idarelerinde ve ilgili kanunun Ek 5. maddesi kapsamında sayılanlar hariç olmak üzere, tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süreksiz işlerde çalışanlar sigortalı sayılmamaktadır. Ancak tarım ürünlerinin depolanması, dondurulması, taşınması gibi tarımsal üretimin ardından gerçekleştirilen işler tarım işi olarak kabul edilemeyeceği için bu işlerde çalışanların sigortalı sayılması gerekir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 332-333).

Tarımda hizmet akdiyle süreksiz işlerde çalışanların sigortalılığını düzenleyen ilk kanun 1983 yılında kabul edilen 2925 sayılı (Tarım SSK) Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, ikincisi 5510 sayılı SSGSSK'dır.

2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu'na göre sigortalılığı başlayıp devam edenler yine bu kanuna tabidirler. 1 Ekim 2008 tarihinden itibaren tarım SSK'lığını düzenleyen sigorta kolu kaldırılmış olmakla birlikte 2925 sayılı kanuna tabi olanlar bundan etkilenmemişlerdir. Bununla birlikte 1 Ekim 2008 tarihinden itibaren 2925 sayılı kanuna yeni sigortalı kaydı yapılmamıştır. Bir başka ifadeyle 2925 sayılı kanuna tabi olanların sigortalılıkları devam ederken, SSGSSK'nın yürürlük tarihi olan 1 Ekim 2008'den sonra tarımda hizmet akdiyle süreksiz çalışanlar ancak isteğe bağlı sigorta primi ödeyerek (SSGSSK md. EK 5) sigortalı olarak kabul edileceklerdir. Öte yandan 2925 sayılı kanuna göre sigortalı olanlar bu sigortalılıklarını herhangi bir nedenle sona erdirirlerse yeniden aynı kanuna istinaden yeniden sigortalılıkları kabul edilmeyecek ve bunlar SSGSSK md. EK 5'e göre sigortalı olacaklardır.

2925 sayılı kanuna tabi tarım sigortalılarından kanunda belirtilen her türlü yardım ve ödemeler için % 12,5'i genel sağlık sigortası primi olmak üzere % 32,5 oranında prim alınmaktadır (md.30). Prim hesabına esas gün sayısı her ay için 15, bir tam yıl için 180 gündür (md. 32).

2925 sayılı kanunda kısa vadeli sigorta kollarından iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili düzenlemelere yer verilirken hastalık ve analık sigortası kapsam dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla hastalık ve analık halinde emzirme ödeneği ile geçici iş göremezlik ödeneği ödenmemektedir. Aynı şekilde iş kazası ve meslek hastalığı hallerinde de geçici iş göremezlik ödeneği ödenmemektedir. Kanunun 7. maddesinde belirtilen iş kazası ile meslek hastalıkları halinde sağlanan sosyal yardımlara aşağıda yer verilmiştir:

- Sağlık yardımı
- Sürekli iş göremezlik geliri
- Protez araç ve gereçlerinin sağlanması, takılması, onarılması ve yenilenmesi
- Cenaze ödeneği
- Sigortalının ölümünde hak sahiplerine gelir bağlanması

Bu yardımlardan yararlanılabilmesi için iş kazasının olduğu tarihten en az üç ay önce sigortalının tescil edilmiş olması ve sigortalılığın sona ermemiş bulunması şarttır (md. 7/2).

2925 sayılı kanunda uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan sosyal yardımlara da yer verilmiştir. Bunlardan birincisi yaşlılık aylığıdır. Yaşlılık aylığından yararlanabilmek için yaş, sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısı şartının aynı anda sağlanması gerekmektedir. Yaşlılık aylığı bağlanacak kişinin 15 yıldan beri sigortalı olması ve en az 3600 gün prim ödemiş olması gereklidir. 8 Eylül 1999 tarihinden önce çalışmaya başlayanlar için kademeli yaş şartı getirilmişken 8 Eylül 1999'dan sonra 2925 sayılı kanuna göre ilk kez sigortalı olanlarda diğer şartların yanında kadınlar 58, erkekler 60 yaşını doldurduğunda emekli olabilecektir.

2925 sayılı kanunda düzenlenen uzun vadeli sigorta kollarından bir diğeri malullük aylığıdır. Malullük; sigortalının çalışma veya meslekte kazanma gücünü kısmen ya da tamamen yitirmesi ve bu nedenle ekonomik durumunun sarsılmasıdır (Güzel vd, 2014: 521). 5510 sayılı SSGSS Kanununun 26. maddesinde sayılan malullük aylığına hak kazanma koşulları, 2925 sayılı Kanuna göre bağlanacak

aylıklar için de geçerlidir. Buna göre malûllük aylığına hak kazanabilmek için gerekli koşullardan ilki kişinin malûl sayılmasıdır. Sigortalının çalışma gücünün veya iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meslekte kazanma gücünün en az %60'ını kaybetmiş olması gerekir. Ayrıca en az on yıldan beri sigortalı bulunup, adına en az 1800 gün malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları (MYÖ) priminin bildirilmiş olması gerekir. Ancak kişi başka birinin sürekli bakımına muhtaç derecede malûl ise olan sigortalılık süresi aranmaksızın 1800 gün MYÖ sigortaları priminin bildirilmiş olması yeterlidir. Son olarak malullük aylığından yararlanabilmek için yaş şartı aranmaz.

2925 sayılı kanunda düzenlenen uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan yardımlardan sonuncusu ölüm aylığıdır. 5510 sayılı SSGSSK'dan farklı olarak bu kanun kapsamında ölen sigortalının yalnızca eş ve çocuklarına aylık bağlanmakta, ana ve/veya babasına aylık bağlanmamaktadır. Aylık bağlanabilmesi için gerekli şartların sağlanmadığı durumlarda ölüm toptan ödemesi yapılır. Yine SSGSSK'dan farklı olarak ölüm geliri/aylığı alan kız çocuklarına evlenmeleri halinde evlenme ödeneği (çeyiz parası) verilmez. Geride kalanların ölüm sigortasından yararlanabilmesi için ölen sigortalının en az 5 yıl sigortalılığının bulunması ve sigortalılık süresinde en az 900 gün prim ödemiş olması gerekir. 5510 sayılı SSGSSK'dan farklı olarak erkekler askerlik, kadınlar doğum borçlanması yapabilirler.

5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun EK 5. maddesinde 1 Ekim 2008'den sonra tarım veya orman işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanların sigortalılığı düzenlenmiş ve bu şekilde çalışanlar 4/1-a kapsamında sigortalı sayılmışlardır. EK 5 kapsamındaki sigortalıların 4/1-a-b-c kapsamında çalışmaları veya kendi sigortalılıkları nedeniyle gelir ya da aylık almaları halinde, bu madde kapsamındaki sigortalılıkları sona erer.

EK 5'e tabi sigortalılardan prime esas kazançları üzerinden %34,5 oranında prim alınmaktadır. Bunun %2'si iş kazası ve meslek hastalıkları, %12,5'i genel sağlık sigortası ve %20'si malullük, yaşlılık ve ölüm sigortasıdır. 5510 sayılı kanunun geçici 29. Maddesi ile EK 5 kapsamındaki sigortalılar prime esas günlük kazanç alt sınırının 18 katından başlayarak prim ödemeye başlamışlardır ve her sene bir puan arttırılarak otuz katını geçmemek üzere prim ödeyeceklerdir. Tarım Bağ-Kur sigortalılarında olduğu gibi 2022 yılı için 29 katı prim ödenecek, 2023 yılında 30 katı üzerinden ödenecek ve sabitlenecektir.

5510 sayılı kanunda, 2925 sayılı kanunda olduğu gibi kısa vadeli sigorta kollarından iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili düzenlemeler yer almış, hastalık ve analık sigortası kapsam dışında bırakılmıştır. Bu nedenle hastalık ve analık halinde geçici iş göremezlik ödeneği ödenmediği gibi emzirme ödeneğinden de yararlanılamamaktadır. İş kazası ve meslek hastalıkları sigortasından sağlanan haklar SSGSSK'nın 16. maddesinde hüküm altına alınmıştır.

- Geçici iş göremezlik ödeneği verilmesi
- Sürekli iş göremezlik geliri bağlanması
- İş kazası veya meslek hastalığı sonucu ölen sigortalının hak sahiplerine, gelir bağlanması.
- Gelir/aylık bağlanmış olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi
- İş kazası ve meslek hastalığı sonucu ölen sigortalı için cenaze ödeneği verilmesi.

SSGSSK'ya göre iş kazası veya meslek hastalığından dolayı geçici iş göremezlik ödeneği ödenmesi veya sürekli iş göremezlik geliri ya da malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarından aylık bağlanabilmesi için prim ve prime ilişkin her türlü borçlarının ödenmiş olması şartı aranır.

EK 5'e tabi sigortalıların iş kazası ve meslek hastalığı sigorta kollarından sağlanan yardımlardan yararlanabilmeleri için iş kazasının olduğu tarihten en az on gün önce tescil edilmiş olmaları ve sigortalılıklarının sona ermemiş olması gerekir. İş kazası ve meslek hastalığı halinde durum, kendilerince veya işverenlerince kolluk kuvvetlerine derhal, Kuruma da en geç üç iş günü içinde bildirilir.

SSGSSK'da uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan haklardan biri malûllük aylığıdır. Malûllük aylığıyla ilgili yukarıda yapılan açıklamalar 2925 ve 5510 sayılı kanunlar için ortak hüküm ifade ettiğinden ayrıca değinilmeyecektir. Uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan haklardan bir diğeri yaşlılık aylığıdır. EK 5'e tabi olanlar 4/1-a kapsamında sigortalı sayıldıkları için 7200 gün prim ödeme şartıyla kadınlar 58, erkekler 60 yaşında emekli olabileceklerdir. Prim günü şartının gerçekleştirildiği tarih 2036 yılı ve sonrasına kalırsa emeklilik yaşı kademeli olarak artacak ve nihayet 1/1/2048 tarihinden sonra kadın ve erkeklerde 65 olacaktır.

SSGSSK'da uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan haklardan sonuncusu ölüm aylığıdır. Ölüm aylığından yararlanabilmek için iki alternatif bulunmaktadır. Birincisi sigortalının adına az 1800

gün MYÖ sigortaları primi bildirilmiş olmasıdır. Bu alternatifte 1800 prim gün koşulunun oluşmasında, gerek ölen sigortalının gerekse hak sahiplerinin yaptıkları tüm borçlanmalar dikkate alınır. Farklı statülerde yapılan çalışmalar da dikkate alınır ve 1800 gün prim ödeme şartının yerine getirilmesi yeterli olup ayrıca sigortalılık süresi aranmaz (SGK, 2018: 85). İkinci alternatifte ise türlü borçlanma süreleri hariç en az 5 yıldan beri sigortalı olunması ve adına toplam 900 gün MYÖ sigortaları priminin bildirilmiş olması halidir. Kanunda *“her türlü borçlanma süreleri hariç”* ibaresine yer verildiği için doğum, askerlik vs. borçlanma yapılamaz (SSGSSK md.32/2-a).

SSGSSK md. 32/1’de ölüm sigortasından sağlanan haklara yer verilmiştir. Bunlar; eş, çocuk, ana ve babaya aylığı bağlanması, ölüm aylığının bağlanmadığı durumlarda ölüm toptan ödemesi yapılması, aylık almakta olan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi ve cenaze ödeneği verilmesidir.

SSGSSK’da MYÖ sigortaları ile iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından hak kazanılan aylık ve gelirler birleşirse, sigortalıya veya hak sahibine bu aylık veya gelirlerden yüksek olanın tamamı, az olanın yarısı ödenir (md. 54). Son olarak EK 5’e tabi olan sigortalının ve bakmakla yükümlü olduğu kişi(ler)in sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için sağlık hizmeti sunucusuna başvurulduğu tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası priminin ödenmiş olması gerekir. Bu kapsamdaki sigortalılar ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin, genel sağlık sigortası hükümlerinden yararlanabilmesi için 60 günden fazla prim ve prime ilişkin her türlü borcunun bulunmaması şarttır.

SONUÇ

Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı en önemli sosyo-ekonomik problemlerden biri olan kayıt dışı istihdam, kamu kurumlarının bilgisi dışında gerçekleştirilen çalışma biçimi olarak tanımlanmakta ve tarım sektöründe çok yoğun bir şekilde gözlenmektedir. Kayıt dışı çalışmada devlet, vergi ve sigorta primlerine ait gelirlerden mahrum kalırken çalışanlar ise kısa ve uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan yardımlardan ya hiç yararlanamamakta ya da hak ettiği miktarda ve sürede yararlanamamaktadır.

2002 yılında %90 olan tarım sektöründeki kayıt dışı istihdam oranı yirmi yıllık bir periyodun sonunda kayda değer bir ilerleme sağlanamamış ve 2021 yılına gelindiğinde %84,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe kadınlar erkeklerle göre daha fazla kayıt dışılığa maruz kalmakta ve kayıt dışı istihdamın yaklaşık yarısı ücretsiz aile işçiliği şeklinde gerçekleşmektedir. Kadınların kayıt dışı istihdamının azaltılmasına yönelik projelere öncelik verilmesi yerinde olacaktır. Kayıt dışı istihdam edilenlerin çok büyük çoğunluğunun sendikasıız olduklarını göz önüne alındığında çalışanların sendikal örgütlenmesinin teşvik edilmesi yerinde olacaktır.

Stratejik bir öneme sahip olan tarım sektörü başta milli gelir ve istihdam olmak üzere ekonomiye doğrudan veya dolaylı yoldan katkı sağlamaya devam etmektedir. Bu durum tarım sektöründe çalışanların sosyal güvenliğinin ve çalışma koşullarının incelenmesini önemli kılmaktadır. Tarım işlerinde ve işyerlerinde istisnai durumlar hariç İş Kanunu’nun uygulanabilmesi için en az 51 işçinin çalışıyor olma şartı aranması tarım sektöründe çalışan işçilerin bir kısmının kanunun kapsamı dışında kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle sektörde çalışanlara kanunun uygulanabilmesi için gerekli olan minimum sayının daha aşağıya çekilmesi yerinde olacaktır. Tarımda süresiz çalışanların, sigorta primlerini kendilerinin yatırmak zorunda olmaları sosyal güvencesiz çalışmayı da beraberinde getirdiği için prim ödemede devlet desteğinin devam ettirilerek çalışanların kayıt altına alınması için gerekli düzenlemelerin yapılması kayıt dışı istihdamın azaltılmasında yardımcı olabilir.

2925 sayılı kanunda kısa vadeli sigorta kollarından iş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili düzenlemelere yer verilirken hastalık ve analık sigortası kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca iş kazası ve meslek hastalığından sağlanan haklardan yararlanma belli şartlara bağlanmış ve sağlanan bu hakların kapsamı tarım dışında gerçekleşen iş kazası ve meslek hastalıklarından sağlanan yardımlara göre daha sınırlı tutulmuştur. Bu konuda da bir düzenleme yapılması yerinde olacaktır.

Son olarak kayıt dışı istihdama neden olan mali, ekonomik ve sosyal nedenler dikkate alınarak tarım sektörüne özgü çalışanları kapsayıcı ve koruyucu politikaların hayata geçirilmesi yerinde olacaktır. Bu kapsamda tarım sektöründe faaliyette bulunanların yaşam kalitelerini ve refah düzeylerini yükseltebilmeleri için oluşturmuş oldukları kooperatiflerin desteklenmesi çiftçilerin verimliliğinin ve üretimden gelen güçlerinin artmasına yol açacağından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alper, Y. ve Kılış, İ. (2017). *İş ve sosyal güvenlik hukuku*. Bursa: Dora Yayınları
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, kayıt dışı ekonomi özel ihtisas komisyonu raporu*. DPT:2603-ÖİK:614, Ankara.
- Dinler, Z. (2000). *Tarım ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Erdut, Z. (2007). Enformel istihdamın ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(12), 53-82.
- Görücü, İ. ve Akbıyık, N. (2010). Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği: sorunları ve çözüm önerileri. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5, 189-219.
- Güloğlu, T. (2005). Türkiye’de kayıt dışı istihdam gerçeğine bir bakış. *Cornell University, International Programs Visiting Fellow Working Papers*.
- Günaydın, G. (2006). Türkiye tarım sektörü. *Tarım ve Mühendislik Dergisi*. 76-77, 12-27.
- Güzel, A., Okur, A.R. ve Canıklıoğlu, N. (2014). *Sosyal güvenlik hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- İş Kanunu.
- Karlık, S.R. (2007). *Cumhuriyet’in ilanından günümüze türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kepek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Narmanlıoğlu, Ü. (2014). *İş hukuku ferdi iş ilişkileri I*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. Emeklilik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Genelge 2018/38.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (12 Ağustos 2022). Kayıt Dışı İstihdam Oranı. http://eski.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu.
- Süzek, S. (2014). *İş hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Şahin, H. (2006). *Türkiye ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Tarımda İş Arama Yönetmeliği.
- Tokatlıoğlu, M. Selen, U. ve Leba, R. (2018). Küreselleşme sürecinde tarımın stratejik önemi ve tarımsal arz güvenliğinin sağlanmasında devletin rolü. *Journal Of Life Economics*. 5(4), 151-176.
- Tuncay A.C. ve Ekmekçi, Ö. (2017). *Sosyal güvenlik hukuku dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Türkiye İstatistik Kurumu. Tarımsal İşletme İşgücü Ücret Yapısı. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarımsal-İşletme-İşgucu-Ücret-Yapısı-2020-2021-45783>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (28 Temmuz 2023.) İşgücü İstatistikleri 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İşgucu-İstatistikleri-2022-49390>
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye’de neoliberal ekonomi politikaları ve sosyo-ekonomik yansımaları. *Maliye Dergisi*, 158, 422-430.
- Yavuz, F. (2000). Türkiye’de tarım politikası. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı 31, 9-22.
- Tekşen, Ö. (2014). *Ertelenmiş vergilerin incelenmesi ve muhasebeleştirilmesi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

4857 SAYILI İŞ KANUNU ÇERÇEVESİNDE FAZLA ÇALIŞMA KAVRAMI

The Concept of Overwork within the Framework of Labor Law Nr. 4857

ARAŞTIRMA MAKALESİ /RESEARCH ARTICLE

Geliş Tarihi/Received:

16.06.2023

Kabul Tarihi/Accepted:

06.07.2023

Ahmet TERZİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi,

Harran Üniversitesi,

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Hukuk Bilimleri Ana Bilim Dalı

aterzioglu@harran.edu.tr

 0000-0002-1916-0421

Özet

Çalışma hayatında öncelik çalışma barışının sağlanmasıdır. Bunun için de işçi ve işverenin çalışma ilişkilerinde uyum içinde olması gerekir. Bu uyum gerek hukuki düzenlemeler gerekse tarafların anlaşması doğrultusunda yaptıkları bireysel ve toplu iş sözleşmeleriyle sağlanmaktadır. İşçi ve işveren ilişkisinde işçi korunması gereken taraftır. İşçiyi korumanın en önemli yolu ise onun emeğinin karşılığının güvence altına alınmasıdır. Çalışma hayatında en önemli kavramlardan birinin çalışma süreleri olduğunu bilmekteyiz. Bu süreler gerek işçiyi gerekse işvereni çok yakından ilgilendirmektedir. Fazla çalışma kavramı çalışma sürelerinin en önemli taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmamızda öncelikle çalışma süreleri kavramını açıkladıktan sonra fazla çalışma ve fazla sürelerle çalışma kavramı anlatılmıştır. Fazla çalışmanın çeşitleri olan olağan, zorunlu ve olağanüstü fazla çalışma açıklanmıştır. Çalışmanın devamında fazla çalışmanın sınırları ve hukuki sonuçları bu konuda temel dayanak olan “4857 sayılı İş Kanunu ve “İş Kanunu’na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca Yüksek Mahkeme kararlarına yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Süresi, fazla çalışma, iş kanunu

Abstract

It is to ensure the reconciliation of work with the urge to work. For this, the employee and the employer must be in harmony in their working relations. This harmonization is ensured by both legal regulations and individual and collective labor agreements made in line with the agreement of the parties. In the employee-employer relationship, the employee is the party that needs to be protected. The most important way to protect the worker is to guarantee the return of his labor. We know that one of the most important concepts in working life is working hours. These periods are closely related to both the employee and the employer. The concept of overtime is one of the most important stones of working time. For this reason, in this study, firstly, after explaining the concept of working hours, the concept of working overtime and working overtime is explained. Types of overtime, ordinary, compulsory and extraordinary overtime work are explained. In the continuation of the study, the limits and legal consequences of overtime work are discussed within the framework of the "Labor Law No. In addition, the decisions of the Supreme Court were tried to be included.

Keywords: Operation time, overtime, labor law

GİRİŞ

Fazla çalışma, çalışma hayatının en önemli kavramlarından biridir. Hukukumuzda bu konu 4857 sayılı İş Kanunu ile (Resmî Gazete, Tarih:10.06.2003, Sayı:25134) bu Kanuna dayanılarak çıkarılan “İş Kanunu’na İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği” (Resmî Gazete, Tarih: 06.04.2004, S:25425) ile düzenlenmiş bulunmaktadır. Fazla çalışma, işçi ve işveren tarafı için zaman zaman bir ihtiyacı gidermeye yönelik kısa süreli olarak bazen de sürekli olarak yerine getirilmektedir. Fazla çalışma ihtiyacı kimi zaman ekonomik bir neden, kimi durumlarda ise bir zorunluluk halinde ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında bazı işyerlerinin yaptığı işin niteliği itibariyle, işçilere fazla çalışma yaptırılması süreklilik arz edebilmektedir. Normal çalışmanın dışında yapılan bu tür çalışmada işçinin korunması ve haklarına zarar gelmemesi açısından hukuki düzenlemeler büyük öneme sahiptir.

1. Çalışma Süreleri Kavramı

Çalışma sürelerini açıklayan bir kavrama 4857 sayılı İş Kanunu’nda yer verilmemiş olup bu konudaki tanımlama İş Kanunu’nun 63’üncü maddesi uyarınca çıkarılan “İş Kanunu’na İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği” nin 3’üncü maddesinde ifade edilmiş bulunmaktadır. Buna göre, “Çalışma süresi, işçinin çalıştırıldığı işte geçirdiği süredir. İş Kanunu’nun 66’ncı maddesinin birinci fıkrasında yazılı süreler de çalışma süresinden sayılır. Aynı Kanununun 68 inci maddesi uyarınca verilen ara dinlenmeleri ise, çalışma süresinden sayılmaz”. Kanunun düzenlemesinden anlaşıldığı üzere çalışma süreleri, işçinin fiilen çalıştığı sürenin dışında işverenin emir ve talimatları altına girdiği ve bundan çıktığı ana kadar geçen sürelerdir (Sümer, 2020:139). Ayrıca bazı durumlarda işçinin fiilen iş görmediği süreleri de işin niteliği veya sosyal düşüncelerle işçinin günlük sürelerinden saymış ve bu süreler kanunen çalışılmış gibi kabul edilmiştir (Eyrenci, Taşkent ve Ulucan, 2006:207).

İş Kanunu’na İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliğinde, işçinin çalışmadan geçirdiği İş Kanunu md.66 da gösterilmiş olan sürelerin çalışma süresinden sayılacağı hususu da ayrıca belirtilmiş bulunmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu’nun 66.maddesine göre; “Aşağıdaki süreler işçinin günlük çalışma sürelerinden sayılır: a) Madenlerde, taş ocaklarında yahut her ne şekilde olursa olsun yeraltında veya su altında çalışılacak işlerde işçilerin kuyulara, dehlizlere veya asıl çalışma yerlerine inmeleri veya girmeleri ve bu yerlerden çıkmaları için gereken süreler. b) İşçilerin işveren tarafından işyerlerinden başka bir yerde çalıştırılmak üzere gönderilmeleri halinde yolda geçen süreler. c) İşçinin işinde ve her an iş görmeye hazır bir halde bulunmakla beraber çalıştırılmaksızın ve çıkacak işi bekleyerek boş geçirdiği süreler. d) İşçinin işveren tarafından başka bir yere gönderilmesi veya işveren evinde veya bürosunda yahut işverenle ilgili herhangi bir yerde meşgul edilmesi suretiyle asıl işini yapmaksızın geçirdiği süreler. e) Çocuk emziren kadın işçilerin çocuklarına süt vermeleri için belirtilecek süreler. f) Demiryolları, karayolları ve köprülerin yapılması, korunması ya da onarım ve tadili gibi, işçilerin yerleşim yerlerinden uzak bir mesafede bulunan işyerlerine hep birlikte getirilip götürülmeleri gereken her türlü işlerde bunların toplu ve düzenli bir şekilde götürülüp getirilmeleri esnasında geçen süreler. İşin niteliğinden doğmayıp da işveren tarafından sırf sosyal yardım amacıyla işyerine götürülüp getirilme esnasında araçlarda geçen süre çalışma süresinden sayılmaz”. Bu düzenleme gereğince işçinin çalışmadan işverenin gözetim ve denetimi altında geçirmiş olduğu süreler de çalışma süresinden sayılmak durumundadır. Ancak, sosyal yardım amacıyla işyerine götürülme süreleri ile ara dinlenme süreleri çalışma süresinden sayılmamaktadır. Yine bunun gibi işçinin işyeri sınırları içine girdikten sonra fiilen çalışmaya başlayınca kadar geçen süre ile fiili çalışması bitip de işyerini terk edene kadar geçen süreler, çalışma sürelerinden sayılmamaktadır. Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği eğitimi dışındaki eğitimlerde geçen süreler de çalışma saatleri dışında olması halinde fazla çalışmaya konu olamayacaktır (Ekmekçi ve Yiğit, 2020:386). Yargıtay da kararlarında bu yönde hüküm vermekte olup bu konuda şu hüküm örnek olarak gösterilebilir; “...Davacı işçinin işverence şehir dışında yılda 3-4 defa düzenlenen toplantılara eğitim amaçlı olarak katıldığı gerekçesiyle bu süreye karşılık olmak üzere haftada 1 saat fazla çalışma ücreti hesaplanmıştır. Davacı işçi belirtilen süre içinde fiilen çalışmamış ve işverene belirtilen anlamda bir fayda sağlamamıştır. Bu nedenle davacının bilgi ve performansını artırma amacıyla yapılan bu tür toplantılarda geçen sürenin, fazla çalışma olarak değerlendirilmesi doğru olmaz...” (Yargıtay 9.Hukuk Dairesi, T.15.05.2007, 6064/15197), (Ekmekçi ve Yiğit, 2020:386).

1.1. Gece Çalışması

Çalışma sürelerinin bir kısmı gece olarak kabul edilen zaman diliminde meydana gelebilmektedir. Bu durumda yapılan çalışma gece çalışmaları olarak adlandırılır. İş Kanunu'nun 69/1'inci maddesine göre, "Çalışma hayatında "gece" en geç saat 20.00'de başlayarak en erken saat 06.00'ya kadar geçen ve her halde en fazla on bir saat süren dönemdir". Bulunulan bölgenin özellikleri dolayısıyla çalışma hayatında gece olarak adlandırılan sürenin daha erkene alınmasına ve böylece ihtiyaca göre esneklik sağlanmasına imkan tanınması yönünde İş Kanununun 69/2'nci maddesi "Bazı işlerin niteliğine ve gereğine göre yahut yurdun bazı bölgelerinin özellikleri bakımından, çalışma hayatına ilişkin 'gece' başlangıcının daha geriye alınması veya yaz ve kış saatlerinin ayarlanması, yahut gün döneminin başlama ve bitme saatlerinin belirtilmesi suretiyle birinci fıkradaki hükmün uygulama şekillerini tespit etmek yahut bazı gece çalışmalarına herhangi bir oranda fazla ücret ödenmesi usulünü koymak veyahut gece işletilmelerinde ekonomik bir zorunluluk bulunmayan işyerlerinde işçilerin gece çalışmalarını yasak etmek üzere yönetmelikler çıkartılabilir" şeklinde bir düzenlemeye gitmiş bulunmaktadır.

Gece çalışmasının insan sağlığına yönelik olumsuz etkileri nedeniyle bu zaman dilimindeki çalışma süresi gündüz çalışmasına göre daha kısa tutulmuştur. Çünkü insanın doğası gereği gece uyuma ihtiyacı bulunmakta ve gece çalışması da onun biyolojik yapısına aykırı düşmektedir (Akdeniz, 2019:559). İş Kanunu'nun 69/3.maddesi uyarınca, gece olarak kabul edilen zaman diliminde çalışma süresi yedi buçuk saatten fazla olamayacaktır. Ancak bazı sektörlerin gece çalışma gereklilikleri dolayısıyla bu hükme bir istisna getirilmiştir. Aynı hükmün devamında; "...Ancak, turizm, özel güvenlik, sağlık hizmeti ve 30.5.2013 tarihli ve 6491 sayılı Türk Petrol Kanunu uyarınca petrol araştırma, arama ve sondaj faaliyetleri kapsamında yürütülen işlerde işçinin yazılı onayının alınması şartıyla yedi buçuk saatin üzerinde gece çalışması yaptırılabilir" şeklinde bir düzenlemeye yer verilmiş bulunmaktadır. Bu durumda bu sektörlerde işçinin yazılı onayı sonrasında yedi buçuk saatten fazla çalışma söz konusu olabilecektir. Gece çalışmasını düzenleyen 69.maddenin devam fıkralarında hem gece hem gündüz çalışma yapılan yerlerde gece ve gündüz postalarının ne şekilde sıraya konacağı hüküm altına alınmıştır. Buna göre; "Gece ve gündüz işletilen ve nöbetleşe işçi postaları kullanılan işlerde, bir çalışma haftası gece çalıştırılan işçilerin, ondan sonra gelen ikinci çalışma haftası gündüz çalıştırılmaları suretiyle postalar sıraya konur. Gece ve gündüz postalarında iki haftalık nöbetleşme esası da uygulanabilir. Postası değiştirilecek işçi kesintisiz en az on bir saat dinlendirilmeden diğer postada çalıştırılmaz" hükmü ile gece çalışması düzenlenmiş bulunmaktadır.

1.2. Normal Çalışma Süresi

Çalışma sürelerine ilişkin düzenleme 4857 sayılı İş Kanunu'nun 63' üncü maddesinde bulunmaktadır. Bu düzenlemeye göre, "Genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok kırk beş saattir. Aksi kararlaştırılmamışsa bu süre, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine eşit ölçüde bölünerek uygulanır". Hüküm gereğince ülkemizde çalışma süreleri bakımından üst sınır haftada kırk beş saat olarak uygulanmaktadır. Kanunun çalışma sürelerinin en çok 45 saat olabileceğine ilişkin ifadesinden bu sürenin üzerinde normal çalışmaya izin verilmediği açıkça görülmektedir. Buna göre işçi ve işveren tarafının karşılıklı olarak anlaşması durumunda 45 saatin altında bir çalışma süresinin düzenlenmesi de söz konusu olabilmektedir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2020:737). Buna ilişkin örneklere uygulamada yer verildiği Yargıtayın çeşitli kararlarını incelerken rastlamaktayız. Yargıtayın 01.06.2020 tarihli bir kararında, "...Dosya kapsamında yer alan 2004-2005 yıllarına ait 11. dönem toplu iş sözleşmesinin çalışma saatleri başlıklı 24' üncü maddesinde sendika üyelerinin çalışma saatlerinin günde 8 saatten haftada 40 saat olduğu düzenlenmiş olup...", (Yargıtay 22.Hukuk Dairesi, E. 2017/22946, K. 2020/5166, T.01.06.2020, karararama.yargitay.gov.tr) şeklinde hüküm verilmiştir. Başka bir kararda, "...Haftalık iş süresinin sözleşmelerle kırk beş saatin altında belirlenmesi mümkündür..." (Yargıtay 22. Hukuk Dairesi, E.2013/707, K.2013/29851, T.20.12.2013, karararama.yargitay.gov.tr) şeklindeki ifadeden uygulamada haftalık 45 saatin altında çalışma sürelerinin taraflarca belirlendiğini görmekteyiz.

1.3. Çalışma Sürelerinin Eşit Dağılımı

4857 sayılı İş Kanunu'nun 63' üncü maddesine göre, "...Aksi kararlaştırılmamışsa bu süre, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine eşit ölçüde bölünerek uygulanır". Kanun hükmü uyarınca işyerlerinde çalışma süreleri, haftanın çalışma günlerine göre eşit bir şekilde paylaşılacak suretiyle

dağıtılacaktır. Bu durumda haftada beş gün çalışılan işyerlerinde günde dokuz saat, cumartesi tam gün olmak üzere haftada altı gün çalışılan işyerlerinde günde yedi buçuk saat, cumartesi yarım gün çalışılan işyerlerinde cumartesi günü çalışılan sürenin çıkarılması ve kalan sürenin beşe bölünmesi suretiyle çalışma süreleri eşit olarak çalışma günlerine bölünerek uygulanacaktır. Ancak bu dağılım Kanunda da belirtildi üzere tarafların bunun aksine bir düzenleme yapmaması halinde söz konusu olacaktır. Bununla birlikte İş Kanunu'nun 63' üncü maddesi uyarınca yer altı maden işlerinde çalışan işçilerin günlük çalışma sürelerine bir sınır getirilmiş olup, "Yer altı maden işlerinde çalışan işçilerin çalışma süresi; günde en çok yedi buçuk, haftada en çok otuz yedi buçuk saattir" şeklinde düzenleme yapılmıştır.

1.4. Çalışma Sürelerinin Farklı Dağılımı

İş Kanunu'nun 63'üncü maddesine göre, "Aksi kararlaştırılmamışsa bu süre, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine eşit ölçüde bölünerek uygulanır". Bu hüküm uyarınca taraflar eşit dağılımı uygulamak zorunda olmayıp günlük çalışma sürelerini haftanın farklı günlerine farklı sürelerle dağıtmak imkanına sahiptir. Ancak bunu işverenin tek taraflı bir iradesi ile kendi başına yapamayacağı açıkça Kanunun ifadesinden anlaşılmaktadır. Buna göre taraflar ancak bunu kararlaştırmışlarsa farklı dağılım mümkündür. Kanun hükmünün devamı uyarınca, "Tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde on bir saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabilir". Kanun günlük dağılıma bir kısıtlama getirmiş olup bu da işçinin günlük çalışma süresinin en üst sınırı olmaktadır. Böylece günlük on bir saati aşmamak kaydıyla çalışma süreleri farklı çalışma günlerine farklı saatlerle dağıtılabilir.

İş Kanunu'nun 63/2'nci maddesi, "Tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde on bir saati aşmamak koşulu ile farklı şekilde dağıtılabilir. Bu halde, iki aylık süre içinde işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşamaz. Denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile dört aya kadar artırılabilir. Turizm sektöründe dört aylık süre içinde işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık çalışma süresini aşamaz; denkleştirme süresi toplu iş sözleşmeleri ile altı aya kadar artırılabilir" hükmünü içermektedir. Bu hükme göre, tarafların anlaşması neticesinde iki aylık süre içinde farklı haftalarda farklı sürelerle çalışıp ortalama kırk beş saati geçmemek suretiyle denkleştirme esasıyla çalışma yapılabilir. Bu süre toplu iş sözleşmeleriyle dört aya kadar artırılabilir. Denkleştirme, esnek bir çalışma yöntemi olup birden fazla haftadan oluşan bir zaman diliminde ortalama haftalık çalışma süresinin normal haftalık çalışma süresini aşmayacak şekilde uygulanmasıyla ortaya çıkan bir çalışma şeklidir (Akyiğit, 2020:373). Denkleştirme süreleri Kanun uyarınca turizm sektöründe dört aylık süre olarak belirlenebileceği gibi, bu gibi işyerlerinde toplu iş sözleşmeleri ile altı aya kadar arttırılabilir imkanına sahiptir. Denkleştirmenin uygulandığı durumlarda işçinin haftalık çalışma süresinin ortalaması bazı haftalarda kırk beş saati aşıya bile bu durum fazla çalışma sayılmayacaktır. Ancak toplam çalışma süresinin haftalık ortalamasının kırk beş saati aşması halinde, aşan süreler fazla çalışma olarak kabul edilecektir (Süzek, 2022:828).

1.5. Normalden Az Çalışma Süreleri

6331 sayılı Kanununun 30'uncü maddesi uyarınca çıkarılan "Sağlık Kuralları Bakımından Günde Azami Yedi Buçuk Saat veya Daha Az Çalışılması Gereken İşler Hakkında Yönetmelik" te (Resmî Gazete, Tarih: 16.07.2013, S.28709) insan sağlığını olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle hangi işlerde günde yedi buçuk ve daha altında çalışılması gerektiği gösterilmiştir. Yönetmeliğin 4'üncü maddesinde günde en fazla yedi buçuk saat çalışılması söz konusu işlere yer verilirken, 5'inci maddede günde yedi buçuk saatten daha az çalışılması gereken işler belirtilmiştir. Aynı yönetmeliğin 6'ncı maddesi hükmüne göre, bu yönetmelik hükmü kapsamındaki işlerde çalışan kişiler azami iş sürelerinden sonra başka bir işte çalışamayacaklardır. Yönetmeliğin 7'nci maddesi hükmüne göre ise, "Bu Yönetmelik kapsamına giren işlerde fazla çalışma yapılamaz". Dolayısıyla insan sağlığı koruma amaçlı bu düzenlemede bu tür işlerde fazla çalışmanın önüne geçilmiş bulunmaktadır. Ancak yönetmelik hükmüne muhalif olarak fazla çalışma yaptırılması halinde Yargıtayın da "...Davacının belirtilen dönemde yönetmeliğe aykırı olarak çalıştırılması sebebiyle 7.5 saati aşan çalışmalar doğrudan fazla çalışma sayılmakla 01.03.2007 tarihine kadar olan dönem için hesaplamanın % 80 zamlı ücrete göre yapılması yerindedir" (Yargıtay 9.Hukuk Dairesi, 08.05.2012, Esas No. 2009/44386 Karar No. 2012/16112, Çalışma ve Toplum, 201/4, s.292) şeklinde isabetli olarak vermiş olduğu karar doğrultusunda işçinin fazla çalışma ücretine hak kazanacağını söylemeliyiz.

2. Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma

Fazla çalışmaya ilişkin hukuki düzenlemeler; 4857 sayılı İş Kanunu'nun 41-43'üncü maddeleri ile 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun 398 ve 402'nci maddelerinde ve ayrıca 06.04.2004 tarih ve 25425 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "İş Kanunu'na İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği" ile "İş Kanunu'na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliğinde" bulunmaktadır. İş Kanunu'nun 41'inci maddesine göre, "Ülkenin genel yararları yahut işin niteliği veya üretimin artırılması gibi nedenlerle fazla çalışma yapılabilir. Fazla çalışma, Kanunda yazılı koşullar çerçevesinde, haftalık kırk beş saati aşan çalışmalardır. 63'üncü madde hükmüne göre denkleştirme esasının uygulandığı hallerde, işçinin haftalık ortalama çalışma süresi, normal haftalık iş süresini aşmamak koşulu ile, bazı haftalarda toplam kırk beş saati aşsa dahi bu çalışmalar fazla çalışma sayılmaz". Maddenin devamında fazla sürelerle çalışma için "Haftalık çalışma süresinin sözleşmelerle kırk beş saatin altında belirlendiği durumlarda yukarıda belirtilen esaslar dahilinde uygulanan ortalama haftalık çalışma süresini aşan ve kırk beş saate kadar yapılan çalışmalar fazla sürelerle çalışmalardır" şeklinde düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerden fazla çalışma ve fazla sürelerle çalışmanın belirlenmesinde günlük çalışma süresi yerine haftalık çalışma süresinin esas alındığı görülmektedir (Günay, 2020:189).

Borçlar Kanunu'nun 398'inci maddesine göre, "Fazla çalışma, ilgili kanunlarda belirlenen normal çalışma süresinin üzerinde ve işçinin rızasıyla yapılan çalışmadır. Ancak, normal süreden daha fazla çalışmayı gerektiren bir işin yerine getirilmesi zorunluluğu doğar, işçi bunu yapabilecek durumda bulunur ve aynı zamanda kaçınması da dürüstlük kurallarına aykırı olursa işçi karşılığı verilmek koşuluyla, fazla çalışmayı yerine getirmekle yükümlüdür". Borçlar Kanunu getirdiği düzenlemede çalışma sürelerinde açık bir sınırlamaya gitmemiş olup fazla çalışmanın ölçütü olarak da İş Kanunu 63'üncü maddedeki "normal çalışma süresi" olan haftalık kırk beş saat kabul edilmiş bulunmaktadır (Mollamahmutoglu, Astarlı ve Baysal, 2019:352).

İş Kanunu'nun 41'inci maddesindeki tanımdan açıkça anlaşıldığı üzere, "Fazla çalışma, Kanunda yazılı koşullar çerçevesinde, haftalık kırk beş saati aşan çalışmalardır". Haftada kırk beş saat çalışma, mevzuatımıza göre denkleştirme haricinde, işçinin bir haftada çalışabileceği normal çalışma sürelerinin üst sınırındadır. Haftalık kırk beş saatin üzerinde yapılacak çalışmalar fazla çalışma kavramını ortaya çıkaracak ve fazla çalışmaya ilişkin hükümler uygulama alanı bulacaktır. Fazla çalışmanın tespiti yapılırken o hafta yapılan bir telafi çalışması varsa bu süre haftalık çalışma süresinin hesabına katılmayacaktır (Akyiğit, 2020:377). Telafi çalışması, İş Kanunu 64'üncü maddesi uyarınca, "Zorunlu nedenlerle işin durması, ulusal bayram ve genel tatillerden önce veya sonra işyerinin tatil edilmesi veya benzer nedenlerle işyerinde normal çalışma sürelerinin önemli ölçüde altında çalışılması veya tamamen tatil edilmesi ya da işçinin talebi ile kendisine izin verilmesi hallerinde..." sonradan işçiye yaptırılan çalışmadır. Ancak telafi çalışması yaptırılırken günlük ve haftalık azami çalışma sürelerinin aşılmasına dikkat etmek gerekir (Erence, 2004:35).

İş Kanunu'nda haftalık kırk beş saati aşan çalışmaların fazla çalışma olacağı belirtilmiş olmakla birlikte Yargıtay verdiği kararlarda günlük on bir saati aşan çalışmaların da fazla çalışma olacağı hüküm altına alınmıştır. Yargıtay 22.Hukuk Dairesi 12.11.2015 tarihinde vermiş olduğu bir kararda, "4857 sayılı İş Kanunu'nun 63'üncü maddesine göre çalışma süresi haftada en çok 45 saat olarak belirtilmiş devamında tarafların anlaşması ile haftalık normal çalışma süresi işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine, günde on bir saati aşmamak şartı ile farklı şekilde dağıtılabileceği ifade edilmiştir. 4857 sayılı Kanun'un 41. maddesine göre haftalık kırk beş saati aşan çalışmalar fazla çalışma sayılır. Günlük çalışma süresinin on bir saatten fazla olamayacağı Kanunda emredici şekilde düzenlendiğinden, tespit edilen fazla sürelerin denkleştirmeye tabi tutulmaması, on bir saati aşan çalışmalar için zamlı ücret ödenmesi gerekir" şeklinde hüküm vermiştir (Yargıtay 22. Hukuk Dairesi E.2014/16947, K.2015/30772, T.12.11.2015, karararama.yargitay.gov.tr). Ayrıca Yargıtay uygulamasına göre gece çalışması yönünden, haftalık kırk beş saat sınırı aşılmamış olsa bile yedi buçuk saatin üzerindeki çalışmalar fazla çalışma olarak değerlendirilmelidir. Buna ilişkin Yargıtay 9.Hukuk Dairesinin 03.09.2013 tarihli bir kararında, "4857 sayılı İş Kanunu'nun 69/3 maddesi uyarınca 'İşçilerin gece çalışmaları günde yedi buçuk saati geçemez'. Bu hal de günlük çalışmanın, dolayısıyla fazla çalışmanın bir sınırını oluşturur. Gece çalışmaları yönünden haftalık 45 saat olan yasal çalışma sınırı aşılmamış olsa da günde 7.5 saati aşan çalışmalar için fazla çalışma ücreti ödenmelidir. Dairemizin kararı bu yöndedir (Yargıtay 9.HD. 23.6.2009 gün 2007/ 40862 E, 2009/ 17766 K). Ancak haftalık 45 saati aşmadığı takdirde, gece çalışmasında 7,5 saati

aşan fazla çalışmanın karşılığı ücretten kendisi ödendiği için sadece zamlı kısmı hesaplanıp ödenmelidir” şeklinde hükmü verilmiştir (Yargıtay 9.Hukuk Dairesi, E. 2011/33779, K. 2013/21163, T.03.09.2013, karararama.yargitay.gov.tr).

4857 sayılı İş Kanunu'nun 41/3'üncü maddesinde fazla sürelerle çalışma şu şekilde hüküm altına alınmıştır: “Haftalık çalışma süresinin sözleşmelerle kırk beş saatin altında belirlendiği durumlarda yukarıda belirtilen esaslar dahilinde uygulanan ortalama haftalık çalışma süresini aşan ve kırk beş saate kadar yapılan çalışmalar fazla sürelerle çalışmalardır. Fazla sürelerle çalışmalarda, her bir saat fazla çalışma için verilecek ücret normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde yirmi beş yükseltilmesiyle ödenir”. Bir işyerinde tarafların anlaşmasıyla haftalık çalışma süresinin kırk beş saatin altında belirlenmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durumda o işyerinde normal çalışma süresi taraflarca belirlenmiş olan süre olacaktır. Bu süre kırk beş saatin altındaki herhangi bir süre olabilir. Haftalık çalışma süresinin kırk beş saatin altında belirlenmesi durumunda fazla çalışmaya ilişkin tespit ve ücretlendirme nasıl olacaktır. Bu konuda İş Kanunu 41/3'üncü madde açıklık getirmektedir. Buna göre, çalışma süresinin haftalık kırk beş saatin altında belirlendiği durumlarda bu sürenin aşılması halinde kırk beş saate kadar yapılan çalışmalar fazla sürelerle çalışma olarak nitelendirilmiştir. Fazla sürelerle çalışma olması halinde bu çalışmanın karşılığı, normal ücretin yüzde yirmi beşi yükseltilecek ödenir.

2.1. Sürekli Fazla Çalışma

Bazı işyerlerinde işin düzenle yapılabilmesi için çalışma saatlerinden önce veya sonra sürekli olarak yapılması gereken bazı işlerin o işyerinde çalışan işçiler tarafından normal günlük çalışma sürelerine ek olarak yapılması halinde sürekli fazla çalışma kavramı söz konusu olmaktadır. Bu tür çalışmaya konu olan işler, işyerinden kaynaklanan çeşitli nedenlerle çalışma saatlerinden önce veya sonra sürekli olarak yapılması gereken hazırlama, tamamlama ve temizleme işleridir (Tunçomağ ve Centel, 2022:173). Bu şekilde yapılacak olan fazla çalışmaya konu işleri düzenlemek amacıyla 28.04.2004 tarihinde 25446 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “Hazırlama, Tamamlama ve Temizleme İşleri Yönetmeliği” çıkarılmıştır. Yönetmeliğin birinci maddesinde amaç, “Bir işyerinde yürütülen asıl işin düzenli, sağlıklı ve güvenli bir şekilde sürdürülebilmesi için yapılması zorunlu olan hazırlama, tamamlama ve temizleme işlerindeki çalışma koşullarını düzenlemek” olarak ifade edilmiştir. Yönetmeliğin ikinci maddesi bu işlerin kimler tarafından yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Buna göre, “Hazırlama, tamamlama ve temizleme işleri, görevleri yalnız bu işleri yapmakla sınırlı olan işçilere yaptırılmayarak, işyerinin asıl işçilerine yürüttükleri işlere ek olarak yaptırıldığı takdirde, bu Yönetmelik hükümleri uygulanır. Bu işler, işyerinin asıl işçilerinden ayrı olarak ve yalnızca bu işleri yapmak üzere işe alınmış işçilere yaptırıldığı takdirde, bu işçiler hakkında 22.05.2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun genel hükümleri uygulanır”. Madde uyarınca hazırlama, tamamlama ve temizleme işleri işyeri işçilerinin asıl işlerine ek olarak yaptırıldığı takdirde bu yönetmelik hükümleri uygulanacak ancak sadece bu işleri yapmak üzere alınmış işçilere yaptırıldığı takdirde fazla çalışmaya ilişkin genel hükümler uygulama alanı bulacaktır.

İşyerinde sürekli fazla çalışma yaptırmaya ilişkin ihtiyaç ancak Yönetmelikte belirtilen durumlar için mümkün olabilecektir. Yönetmeliğin 4'üncü maddesine göre, “Hazırlama, tamamlama ve temizleme işlerinin, asıl işe ilişkin günlük çalışma sürelerinden önce veya sonra yaptırılabilmesi, teknik bir zorunluluğun bulunmasına veya bu işlerin, asıl işin yürütümü sırasında yapılmasının sağlık ve güvenlik yönünden sakıncalı olmasına bağlıdır”. Bu durumda sürekli fazla çalışmaya konu işler; teknik bir zorunluluğun bulunmasına veya bu işleri asıl işin yapılması sırasında yapmanın sağlık ve güvenlik açısından sakınca oluşturması halinde söz konusu olabilmektedir. Yönetmeliğin beşinci maddesi uyarınca sürekli fazla çalışma, asıl çalışmanın başlama veya bitmesinden önce günde en fazla iki saat yapılabilecektir. Yönetmeliğin on ikinci maddesi hükmü uyarınca ise genel hükümler çerçevesinde, “Hazırlama, tamamlama ve temizleme işleri de dahil olmak üzere, günlük çalışma süresi 11 saati aşamaz. Günlük normal çalışma süresi dışında yapılan hazırlama, tamamlama ve temizleme işleri ile yapılan fazla çalışma sürelerinin toplamı yılda iki yüz yetmiş saati geçemez” şeklinde bir düzenleme yapılmış bulunmaktadır. Yönetmeliğin on beşinci maddesinde ise sürekli fazla çalışma karşılığı ödenecek olan ücretin miktarı belirtilmiştir. Buna göre, “Bir işyerinde, hazırlama, tamamlama ve temizleme işlerini de yapan asıl işçilere, bu işlerde geçirdikleri sürenin her bir saati için ödenecek ücret, o işyerindeki asıl işlerine ait normal çalışma ücretinin saat başına düşen tutarının yüzde elli yükseltilmesi suretiyle verilir”.

2.2. Geçici Fazla Çalışma

2.2.1. Olağan Fazla Çalışma

Olağan fazla çalışma 4857 sayılı İş Kanunu'nun 41' inci maddesinde belirtilmiştir. Kanun bunu, "Ülkenin genel yararları yahut işin niteliği veya üretimin artırılması gibi nedenlerle fazla çalışma yapılabilir" şeklinde ifade etmiştir. Kanunun ifadesi sınırlayıcı bir ifade olmayıp aksine 'gibi' kelimesinin kullanılmasıyla birlikte işverene fazla çalışma yapabilmemesi hususunda geniş bir hareket imkânı tanınmış bulunmaktadır (Mollamahmutoğlu vd., 2019:352). Ancak bunun yanında işverenin fazla çalışma yaptıramayacağı durumlar da mevcuttur. Bu itibarla İş Kanunu 41/6 uyarınca, "63'üncü maddenin son fıkrasında yazılı sağlık nedenlerine dayanan kısa veya sınırlı süreli işlerde ve 69'uncu maddede belirtilen gece çalışmasında fazla çalışma yapılamaz". Ayrıca 41/9 uyarınca olağan sebeplerle yer altı maden işçilerine fazla çalışma yaptırılması yasaklanmış bulunmaktadır.

2.2.1.1. İşçinin Onayı

İş Kanunu'nun 41/7' inci maddesi uyarınca olağan fazla çalışma için işçinin onayının alınması gerekir. Bu onayın bireysel veya toplu iş sözleşmesine konacak bir hükümlerle işe girişlerde ya da sonradan alınması mümkündür (Demircioğlu ve Centel, 2021:132). Ancak Kanunda bu onayın ne şekilde alınması gerekliliği ile ilgili bir ifadeye yer verilmemiştir. İşçilerden alınacak onayın yazılı olmasına ilişkin düzenleme "İş Kanunu'na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği" nin 9.maddesinde yer almaktadır. Bu düzenlemeye göre, fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma yapmak isteyen işverenin iş sözleşmesinin yapılması sırasında veya ihtiyaç ortaya çıktığında bu yazılı onayı alması ve bunu işçinin özlük dosyasında saklaması gerekir. Yargıtay 9.Hukuk Dairesinin 06.02.2013 tarihli bir kararında, "...Dosyada mevcut imzalı ücret bordrolarında fazla çalışma tahakkuklarının bulunması nedeniyle fazla çalışma talebinin reddi doğrudur. Ancak, mahkemenin işçinin yazılı onayı olmasa da işveren tarafından fazla çalışma yapmasının istenebileceği görüşüne katılmak mümkün değildir. Çünkü 4857 sayılı yasanın 63' üncü maddesinde günlük çalışma süresi 11 saatle sınırlandırılmıştır. İş Kanunu'na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği'nin 9.maddesinde de açıkça "Fazla çalışma ve fazla sürelerle çalışma yaptırmak için işçinin yazılı onayının alınması gerekir. Zorunlu nedenlerle veya olağanüstü durumlarda yapılan fazla çalışma ve fazla sürelerle çalışma için bu onay aranmaz. Fazla çalışma ihtiyacı olan işverence bu onay her yılbaşında işçilerden yazılı olarak alınır ve işçi özlük dosyasında saklanır." denilmek suretiyle işçiden fazla çalışma yapmasının istenmesi yazılı onay koşuluna bağlanmıştır. Üstelik bu onayın her yıl için ayrı ayrı verilmesi gerekmektedir" şeklinde hüküm vermek suretiyle yazılı onay alınması gerekliliğine açıkça vurgu yapılmıştır (Yargıtay 9.HD. E.2010/42106, K.2013/4414 T.06.02.2013, <https://karararama.yargitay.gov.tr>).

Onay verdiği halde fazla çalışma yapmak istemeyen işçi, vermiş olduğu onayı geri alma imkanına da sahiptir. İşçinin onay vermiş olması onun her şartta mutlaka fazla çalışma yapacağı anlamına gelmemektedir. Sağlık veya daha farklı geçerli nedenlerinin bulunması halinde işçinin fazla çalışma yapmaktan kaçınması olayın özelliğine göre mümkün olabilecektir (Narmanlıoğlu, 2014:653). Bunun için önceden onay vermiş olan işçinin otuz gün önceden işverene bildirimde bulunması gerekmektedir.

2.2.1.2. Fazla Çalışmanın İspatı

Kural olarak bir şeyi iddia eden kimse iddiasını ispatla yükümlüdür. Fazla çalışma iddiasında bulunan işçi bunu her türlü delille ispat etme imkanına sahiptir. Buna karşılık fazla çalışma ücretinin ödendiğini iddia eden işverenin bu durumu yazılı belge ile ispat etmesi gerekir (Narmanlıoğlu, 2014:657). İş Kanunu'nda ispat ile ilgili bazı durumlarda açık hüküm bulunmasına rağmen (İş K. md.5, 20) fazla çalışmanın ispatına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır (Mülayim, 2019:134). Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun fazla çalışmanın ispatı konusunda 2017 yılında vermiş olduğu bir karar dikkat çekicidir. Bu kararda, "Fazla çalışma yaptığını iddia eden işçi bu iddiasını ispatla yükümlüdür. İşçinin imzasını taşıyan bordro sahteliği ispat edilinceye kadar kesin delil niteliğindedir. Bir başka anlatımla bordronun sahteliği ileri sürülüp kanıtlanmadıkça, imzalı bordroda görünen fazla çalışma alacağının ödendiği varsayılır. Fazla çalışmanın ispatı konusunda işyeri kayıtları, özellikle işyerine giriş çıkışı gösteren belgeler, işyeri iç yazışmaları, delil niteliğindedir. Ancak, fazla çalışmanın bu tür yazılı belgelerle kanıtlanamaması durumunda tarafların dinletmiş oldukları tanık beyanları ile sonuca gidilmesi gerekir. Bunun dışında herkesçe bilinen genel bazı vakıalar da bu noktada göz önüne alınabilir.

İşçinin fiilen yaptığı işin niteliği ve yoğunluğuna göre de fazla çalışma olup olmadığı araştırılmalıdır. İmzalı ücret bordrolarında fazla çalışma ücreti ödendiği anlaşılıyorsa, işçi tarafından gerçekte daha fazla çalışma yaptığının ileri sürülmesi mümkün değildir. Ancak, işçinin fazla çalışma alacağına daha fazla olduğu yönündeki ihtirazi kaydının bulunması halinde, bordroda görünenden daha fazla çalışmanın ispatı her türlü delille söz konusu olabilir. Buna karşın, bordroların imzalı ve ihtirazi kayıtsız olması durumunda dahi, işçinin geçerli bir yazılı belge ile bordroda yazılı olandan daha fazla çalışmayı yazılı delille kanıtlanması gerekir. İşçiye bordro imzalatılmadığı halde, fazla çalışma ücreti tahakkuklarını da içeren her ay değişik miktarlarda ücret ödemelerinin banka kanalıyla yapılması durumunda da ihtirazi kayıt ileri sürülmemiş olması, ödenenin üzerinde fazla çalışma yapıldığının yazılı delille ispatlanması gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Fazla çalışmanın yazılı delil ya da tanıkla ispatı imkân dahilindedir. İşyerinde çalışma düzenini bilmeyen ve bilmesi mümkün olmayan tanıkların anlatımlarına değer verilemez” (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, E.2015/1433, K.2017/1254, T.01.11.2017, <https://karararama.yargitay.gov.tr>). Karara göre, işçinin imzasını taşıyan bordro sahteliği kanıtlanana kadar kesin delil olarak kabul edilmiştir. Ayrıca işyerinde fazla çalışmaya ilişkin olarak tutulan kayıtlar da delil vasfını taşımaktadırlar. Ancak bu tür yazılı belgelerin bulunmaması halinde tanık beyanlarına da başvurulabileceği, işin niteliği gereği bordroda görünenin üstünde fazla çalışma iddiasının her türlü delille ispatının mümkün olduğu karar altına alınmış bulunmaktadır.

2.2.1.3. Fazla Çalışmanın Sınırı

Fazla çalışmanın günde kaç saat yapılacağına ilişkin bir sınırlama bulunmamaktadır. Ancak 4857 sayılı İş Kanunu md. 41/8’ de fazla çalışma yıllık 270 saatle sınırlandırılmıştır. Bunun yanında “İş Kanunu’na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği” nin 5.maddesinde de bu yönde bir düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenlemeye göre, “Fazla çalışma süresinin toplamı bir yılda iki yüz yetmiş saatten fazla olamaz. Bu süre sınırı, işyerlerine veya yürütülen işlere değil, işçilerin şahıslarına ilişkindir. Fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma sürelerinin hesabında yarım saatten az olan süreler yarım saat, yarım saati aşan süreler ise bir saat sayılır”. Bu yönetmelik hükmünün İş Kanunundaki düzenlemeye nazaran daha kapsamlı olduğunu görmekteyiz. Buna göre işçilerin bir yılda yapabilecekleri fazla çalışma miktarı 270 saati aşamayacak olup bu süre her bir işçi için ayrı ayrı değerlendirilecektir. Bu düzenlemede fazla sürelerle çalışmanın sınırına ilişkin açık bir hüküm olmadığı için yıllık 270 saatlik sınırlamanın fazla sürelerle çalışmada uygulanmayacağı ileri sürülmektedir (Odaman, 2013:48).

Fazla çalışmanın günde en fazla kaç saat olabileceği hususunda herhangi bir hukuki düzenleme bulunmamaktadır. 1475 sayılı Kanun döneminde günde 3 saatlik bir sınırlama mevcutken şu an yürürlükte olan 4857 sayılı İş Kanunu’nda buna benzer bir sınırlamanın olmadığını söylemeliyiz. Telafi çalışmasında bulunan günlük 3 saatlik sınırlamanın fazla çalışmada da uygulanabileceği hususunda görüşler bulunsun da (Çil, 200:61) bu sınırlamanın sadece telafi çalışmasına özgü olduğu ve işçinin korunmasına yönelik bir düzenleme olarak fazla çalışmada uygulanamayacağı kanaatindeyim. Yılda 270 saatlik fazla çalışma sınırı tarafların anlaşmasıyla daha az bir miktar olarak belirlenebileceği gibi yıl içinde ne şekilde dağıtılacağı hususu da kararlaştırılabilir (Odaman, 2013:49). Yıllık 270 saat fazla çalışma sınırına rağmen işçi 270 saatten fazla çalıştırılmışsa yine zamlı ücrete hak kazanacaktır. Yargıtay 9.Hukuk Dairesinin 03.05.2018 tarihli bir kararı da Yargıtayın bu konudaki görüşünü net bir şekilde ortaya koymaktadır: “... işçi yılda 270 saatten daha fazla çalışma yapıyorsa 270 saati aşan kısmın ücretinin ödenmesi gerekir...” (Yargıtay 9.HD. E.2015/10394, K.2018/9741, T.03.05.2018. <https://karararama.yargitay.gov.tr>).

2.2.1.4. Fazla Çalışma Yasakları

Fazla çalışma yasakları, ‘4857 sayılı İş Kanunu’ ve ‘İş Kanunu’na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliği’ nde belirtilmiş bulunmaktadır. İş Kanunu md. 41/9 uyarınca yer altında maden işlerinde çalışan işçilere zorunlu ya da olağanüstü nedenler dışında fazla çalışma yaptırılması yasaklanmış bulunmaktadır. Ayrıca İş Kanunu’na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliğinin 7.maddesine göre, “sağlık kuralları bakımından günde ancak 7,5 saat ve daha az çalışması gereken işlerde”, “gece sayılan gün döneminde yürütülen işlerde”, “maden ocakları, kablo döşemesi, kanalizasyon, tünel inşaatı gibi işlerin yer ve su altında yapılanlarında” fazla çalışma yaptırılması yasaklanmıştır.

İş Kanunu'na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliğinin 8' inci maddesine göre; "18 yaşını doldurmamış işçilere, iş sözleşmesi veya toplu iş sözleşmesi ile önceden veya sonradan fazla çalışmayı kabul etmiş olsalar bile sağlıklarının elvermediği işyeri hekiminin veya Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı hekiminin, bunların bulunmadığı yerlerde herhangi bir hekimin raporu ile belgelenen işçilere, İş Kanununun 88' inci maddesinde öngörülen Yönetmelikte belirtilen gebe, yeni doğum yapmış ve çocuk emziren işçiler, kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalıştırılan işçilere ve 4857 sayılı Kanunun 42' nci maddesi uyarınca zorunlu nedenler ve 43' üncü maddesi uyarınca olağanüstü haller dışında yer altında maden işlerinde çalışan işçilere fazla çalışma yaptırılamaz. Kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçilere fazla sürelerle çalışma da yaptırılamaz".

2.2.1.5. Olağan Fazla Çalışmanın Hükümleri

4857 sayılı İş Kanunu'nun 41/2' inci maddesine göre, "Her bir saat fazla çalışma için verilecek ücret normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde elli yükseltilmesi suretiyle ödenir...". İş Kanunu'nun 41/3' üncü maddesi uyarınca ise, "...Fazla sürelerle çalışmalarda, her bir saat fazla çalışma için verilecek ücret normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde yirmi beş yükseltilmesiyle ödenir". Aynı Kanunun 41/4' üncü maddesine göre ise, "Fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma yapan işçi isterse, bu çalışmalar karşılığı zamlı ücret yerine, fazla çalıştığı her saat karşılığında bir saat otuz dakikayı, fazla sürelerle çalıştığı her saat karşılığında bir saat on beş dakikayı serbest zaman olarak kullanabilir". İş Kanunu 41' inci maddenin 5' inci fıkrasına göre ise, "İşçi hak ettiği serbest zamanı altı ay zarfında, çalışma süreleri içinde ve ücretinde bir kesinti olmadan kullanır". İş Kanunu 41/8' inci maddeye göre "Fazla çalışma süresinin toplamı bir yılda iki yüz yetmiş saatten fazla olamaz".

Olağan fazla çalışmayı düzenleyen İş Kanunu 41' inci madde, işçinin fazla çalışma yapması halinde ücretinin yüzde elli zamlı olarak ödenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Kanunda gösterilen bu zamlı miktar, nispi emredicilik niteliğine sahiptir. Bu nedenle tarafların bu oranın altında değil ancak üstünde bir zam oranı belirlemeleri mümkündür. Ayrıca fazla çalışma ücreti hesaplanırken ait olduğu dönem ücretiyle hesaplanması doğru olacaktır (Çil, 2007:69). Aynı şekilde Kanunda yüzde yirmi beş yükseltilerek ödenmesi gereken fazla sürelerle çalışma ücretinin de işçi lehine sözleşmelerle arttırılması söz konusu olabilecektir. Ancak İş Kanunu uyarınca işçinin fazla çalışmanın karşılığını serbest zaman olarak talep etmesi de mümkündür. Serbest zamanın ne şekilde kullanılacağı, İş Kanunu'na İlişkin Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliğinin 6.maddesinde serbest zaman başlığı altında ifade edilmiş bulunmaktadır. Buna göre, "Fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma yapan işçi, isterse işverene yazılı olarak başvurmak koşuluyla, bu çalışmalar karşılığı zamlı ücret yerine, fazla çalıştığı her saat karşılığında bir saat otuz dakikayı, fazla sürelerle çalıştığı her saat karşılığında bir saat on beş dakikayı serbest zaman olarak kullanabilir. İşçi hak ettiği serbest zamanı, 6 ay zarfında işverene önceden yazılı olarak bildirmesi koşuluyla ve işverenin, işin veya işyerinin gereklerine uygun olarak belirlediği tarihten itibaren iş günleri içerisinde aralıksız ve ücretinde bir kesinti olmadan kullanır. İşçinin bu Kanundan ve sözleşmelerden kaynaklanan tatil ve izin günlerinde serbest zaman kullandırılmaz". İşçinin serbest zaman kullanması çalıştığı her fazla saat için bir saat otuz dakika, fazla sürelerle çalışma için bir saat on beş dakika olacaktır. Ancak bu şekilde bir talebi olan işçi bunu altı ay önceden işverene yazılı olarak bildirmesi ve işverenin işyeri gerekleri doğrultusunda uygun bulunduğu bir zaman diliminde bunu kullanması söz konusu olabilecektir. Zaten işçinin serbest zamanı kendisinin belirlemesinin işverenin yönetim hakkına bir müdahale olacağı öne sürülmüştür (Çil, 2007:73). Ancak işverenin serbest zaman olarak belirlediği tarihlerin tatil ve izin günlerine denk gelmemesi gerekir.

2.2.2. Zorunlu Fazla Çalışma

Zorunlu fazla çalışmaya ilişkin düzenleme 4857 sayılı İş Kanunu'nun 42' inci maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre, "Gerek bir arıza sırasında gerek bir arızanın mümkün görülmesi halinde yahut makineler veya araç ve gereç için hemen yapılması gerekli acele işlerde yahut zorlayıcı sebeplerin ortaya çıkmasında, işyerinin normal çalışmasını sağlayacak dereceyi aşmamak koşulu ile işçilerin hepsi veya bir kısmına fazla çalışma yaptırılabilir. Bu durumda fazla çalışma yapan işçilere uygun bir dinlenme süresi verilmesi zorunludur. Şu kadar ki, zorunlu sebeplerle yapılan fazla çalışmalar için 41 inci maddenin birinci, ikinci ve üçüncü fıkraları hükümleri uygulanır". Kanun hükmü hangi durumlarda zorunlu çalışmanın söz konusu olacağını açıkça ifade etmiş bulunmaktadır. Buna göre işyerindeki bir arıza ya da aciliyet gerektiren durumlar ve zorlayıcı sebeplerin ortaya çıkması halinde bu durumun

giderilmesine kadar işçiye uygun bir dinlenme süresi vermek suretiyle fazla çalışma yaptırılabilir. Ayrıca bu durumlarda yapılacak fazla çalışmada işçinin onayına gerek bulunmayıp işçi çalışmak zorunda olacaktır. Sağlık gibi geçerli bir nedeni olmaksızın çalışmaktan kaçınan işçinin iş sözleşmesinin işveren tarafından bildirimsiz fesih yoluyla sona erdirilmesi mümkün olabilecektir (Sümer, 2020:146). İşverenin talep edebileceği zorunlu fazla çalışma miktarı da ancak işyerinin normal çalışmasını sağlamaya yönelik bir süre olacaktır. Zorunlu nedenle fazla çalışma yapan işçiye İş Kanunu'nun 42/2.maddesi uyarınca, 41/1,2 ve 3' üncü maddeleri uygulanacaktır. Buna göre, bu durumdaki işçinin ücreti yüzde elli zamlı olarak ödenmesi gerekir. Fazla Çalışma Yönetmeliğinin 4' üncü maddesi gereği olarak zorunlu çalışma yapmak durumunda olan yer altı maden işçisine, "haftalık otuz yedi buçuk saati aşan her bir saat fazla çalışma için verilecek ücret, normal çalışma ücretinin saat başına düşen miktarının yüzde yüzden az olmamak üzere artırılması suretiyle ödenir".

2.2.3. Olağanüstü Fazla Çalışma

İş Kanunu'nun 43' üncü maddesine göre, "Seferberlik sırasında ve bu süreyi aşmamak şartıyla yurt savunmasının gereklerini karşılayan işyerlerinde fazla çalışmaya lüzum görülürse işlerin çeşidine ve ihtiyacın derecesine göre Cumhurbaşkanı günlük çalışma süresini, işçinin en çok çalışma gücüne çıkarabilir. Bu suretle fazla çalıştırılan işçiler için verilecek ücret hakkında 41' inci maddenin birinci, ikinci ve üçüncü fıkraları hükümleri uygulanır". Kanun hükmüne göre, olağanüstü fazla çalışmanın söz konusu olabilmesi için ülkede seferberlik olması gerekir. Ancak olağanüstü fazla çalışma bu durumla sınırlı değildir. Anayasanın 119'uncu maddesi gereği doğal afet ve ağır ekonomik kriz sebebiyle olağanüstü hâl ilan ve yine Anayasanın 120' inci maddesi gereği olarak şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin bozulması durumlarında olağanüstü hâl ilanında da bu tür fazla çalışma söz konusu olabilecektir (Sümer, 2020:146). Bu tür fazla çalışmada işçinin günlük çalışma süresine bakılmayacak işçi günlük en fazla çalışma gücü nispetinde çalışabilecektir. Bu işlerin yapılacağı işyerlerinin kamu ya da özel sektörde olması bir fark oluşturmamaktadır (Çil, 2007:63). Olağanüstü fazla çalışma yapılması durumlarında işçinin ücreti İş Kanunu madde 41 gereği olarak yüzde elli zamlı olarak ödenmelidir. Ayrıca normal fazla çalışma yaptırılması yasaklanmış olan yer altı maden işçilerinin bu gibi durumlarda çalışması halinde ücretleri yüzde yüz zamlı ödenmek gerekir.

SONUÇ

Fazla çalışma, çalışma hayatının gerekliliği karşısında işçinin genellikle karşı karşıya geldiği bir durumdur. İşçilerin normal çalışmaya ilişkin haklarının korunması yanında fazla çalışmaya ilişkin olarak da korunması ihtiyacının bulunduğu uygulamada karşılaşılan davalardan anlaşılmaktadır. Birçok durumda fazla çalışma yapan işçilerin buna ilişkin haklarını elde etme hususunda işverenle sorun yaşadığı görülmektedir. Bu nedenle işyerlerinin bu yönde sık sık denetlenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Fazla çalışma hususunda işçilerin onayının alınması ve işçinin bunu kabulü halinde bu çalışmaya katılması hem işçi hem de işveren için olumlu bir durumdur. Fazla çalışmaya ilişkin olarak işçinin daha fazla hak sahibi olması ve korunması çerçevesinde çalışma sürelerinin azaltılması yoluna gidilmesi isabetli bir davranış olacaktır. Bu durumda işçinin daha az yıpranması söz konusu olacaktır. Bunun yanında fazla çalışma yapmak isteyen işçinin bunu elde etmesi hususunda onu kollamak suretiyle haklarını elde etmesinin sağlanması önemlidir. Tüm bunların yanında günlük fazla çalışma sınırının Kanunla sınırlanmamış olması da isabetlidir. Örneğin haftalık çalışma sürelerinin farklı olarak dağılım yapıldığı bir işyerinde haftanın bir günü 3 saat çalışan bir işçinin o gün isterse 6 saat fazla çalışma yapabilmesi gerekir. İşçinin fazla çalışmayı özellikle isteyebileceği ve ek bir gelir olarak görebileceği de unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, A. L. (2019). Gece Çalışması ve Gece Çalışma Süresinin Sınırı ile İlgili Değişikliklerin Değerlendirilmesi. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 77/2, 555-574.
- Akyiğit, E. (2020). Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çelik, N., Caniklioğlu, N. ve Canbolat, T. (2020). İş Hukuku Dersleri. Yenilenmiş 33.Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çil, Ş. (2007). 4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma. *Çalışma ve Toplum*. 2007/3 (14), 57-79.
- Ekmekçi, Ö. ve Yiğit, E. (2020). Bireysel İş Hukuku Dersleri. 2.Baskı. İstanbul: Onikilevha Yayınları.
- Eyrenci, Ö. (2004). 4857 Sayılı İş Kanunu'nda Telafi Çalışmaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 9, Özel Sayı, 2007*, 31-42.
- Eyrenci, Ö., Taşkent, S. ve Ulucan, D. (2006). Bireysel İş Hukuku Dersleri. Yenilenmiş 3.Bası. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Günay, C.İ. (2020). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri. Güncellenmiş 6.Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Mollamahmutoğlu, H., Astarlı, M. ve Ulaş, B. (2019). İş Hukuku Ders Kitabı. Gözden Geçirilmiş 3.Baskı. Ankara: Lykeion Yayınları.
- Mülayim, B. O. (2019). Fazla Çalışmanın İspatlanması. *İş ve Hayat*. Cilt: 5, Sayı: 9, 130 – 161.
- Odaman, S. (2013). Esneklik Prensibi Çerçevesinde Yargıtay Kararları Işığında Türk İş Hukukunda Çalışma Süreleri ve Yöntemleri. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Sümer, H.H. (2020). İş Hukuku. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Süzek, S. (2022). İş Hukuku. 22.Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Tunçomağ, K. ve Centel, T. (2022). İş Hukukunun Esasları. 10.Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
<https://karararama.yargitay.gov.tr>.

BALIKÇILIK SEKTÖRÜNÜN ÜLKE EKONOMİSİNE EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE'DE BALIKÇILIK SEKTÖRÜNÜN SORUNLARI VE MORİTANYA'YA BALIKÇI GÖÇLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Economic Effects of the Fishing Sector on the Country: The Problems of the Fishing Sector in Turkey and the Evaluation of Fisherman Migration to Mauritania

ARAŞTIRMA MAKALESİ /RESEARCH ARTICLE

Geliş Tarihi/Received:
24.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted:
11.07.2023

Serdar ÖZTÜRK

Prof. Dr.,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Politikası Ana Bilim Dalı
serdarozturk@nevsehir.edu.tr
 0000-0003-0650-0244

Tuğba İBİK

Doktora Öğrencisi,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü
tugbaibik50@gmail.com
 0000-0003-0188-463X

Özet

Türkiye'nin su kaynakları açısından oldukça zengin bir ülke olduğu söylenebilir. Ancak son yıllarda yaşanan yanlış su tüketimi, kirlilik ve aşırı avlanma gibi nedenlerle yaşanan sorunlar balık türlerinde ve balık yoğunluğunda azalmaya neden olmuştur. Bunların yanı sıra balıkçılık sektöründeki yetersizlikler ve hatalı uygulamalar Türk balıkçıları başka kaynak arayışına yöneltmiştir. Bu anlamda Moritanya zengin balık kaynakları ile önemli alternatiflerden birisi haline gelmiştir. Ayrıca Moritanya Hükümeti'nin ülkeye yabancı yatırımcıların gelmesine yönelik pek çok teşvik uyguladığı görülmektedir. Bu bağlamda, 2015 yılından itibaren Türkiye'den Moritanya'ya balıkçılıkla ilgili bir göç yaşanmıştır. Dolayısıyla, bölgede tekneleriyle çalışan Türk balıkçıları sürekli artış göstermiş ve bunun yanı sıra Türklere ait birçok balık unu ve balık yağı fabrikaları kurulmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye'de Moritanya ile su ürünleri işleme ve balıkçılık ile ilgili anlaşmalar yaparak bu ilişkiyi güçlendirmeyi hedeflemektedir. Türk balıkçılarının Moritanya'ya göç etmesinde bölgedeki zengin balık türlerinin yanı sıra ülkede balıkçılık ile elde edilen kazancın Türkiye'de balıkçılıktan elde edilen kazançta göre daha fazla olması da bölgeyi Türk balıkçıları için daha cazip bir merkez haline getirmektedir. Ayrıca Türk balıkçılarının Türkiye'de yaşadığı sorunlar ve bu sorunlara çözüm bulunmaması da göç için itici bir faktör olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de balıkçılık sektörünün sorunlarını inceleyerek, Türk balıkçıların bir Batı Afrika Ülkesi olan Moritanya'ya göç hareketlerinin nedenlerini gün ışığına çıkarmak ve çözüm yolları sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Su Ürünleri Ekonomisi, Balıkçılık, Göç

Abstract

It can be said that Turkey is a very rich country in terms of water resources. However, problems experienced in recent years due to incorrect water consumption, pollution and overfishing have led to a decrease in fish species and fish density. In addition to these, inadequacies and faulty practices in the fishing sector have led Turkish fishermen to seek other sources. In this sense, Mauritania has become one of the important alternatives with its rich fish resources. In addition, it is seen that the Government of Mauritania has implemented many incentives for foreign investors to come to the country. In this context, there has been a fisheries-related migration from Turkey to Mauritania since 2015. Therefore, the number of Turkish fishermen working with their boats in the region has increased continuously and besides this, many fishmeal and fish oil factories belonging to Turks have been established. In this direction, Turkey aims to strengthen this relationship by making agreements with Mauritania on fisheries processing and fishing. In addition to the rich fish species in the region, the fact that the income from fishing in the country is higher than the income from fishing in Turkey makes the region a more attractive center for Turkish fishermen. In addition, the problems experienced by Turkish fishermen in Turkey and the lack of solutions to these problems have also been a driving factor for migration. The aim of this study is to examine the problems of the fishing sector in Turkey, to bring to light the reasons for the migration movements of Turkish fishermen to Mauritania, a West African Country, and to offer solutions.

Keywords: Aquaculture Economy, Fisheries, Migration

GİRİŞ

Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili, akarsu, göl ve yer altı suları gibi çeşitli su kaynakları açısından zengin bir ülkedir. Su kaynaklarındaki çeşitlilik pek çok canlıya yaşam alanı sağlamakla birlikte insanların beslenme ihtiyacının karşılanmasına da katkıda bulunmaktadır. Ancak bu elverişli koşullara rağmen balıkçılık sektöründe pek çok sorun yaşanmakta ve sektörün geleceğini olumsuz etkilemektedir. Yaşanan olumsuzluklar Türk balıkçılarının farklı arayışlar içine girmesine neden olmaktadır.

Son yıllarda balıkçılıktan istenilen verimin elde edilememesi, balıkçıların daha fazla kazanç elde etmek istemesi onları hem ek işlerde çalışmaya zorlamakta hem de başka bölgelere göç etmesine neden olmaktadır. Doğal koşullarında etkisi ile zengin balık çeşitlerine sahip olan ve kolay yatırım yapılmasına imkân veren Moritanya, bu anlamda cazip bir merkez haline gelmiştir. Moritanya'ya yapılan balıkçı göçleri nedeniyle bu bölgede gün geçtikçe artan Türk balıkçıları, yalnızca avlanmakla kalmayıp bölgede un ve yem fabrikaları kurmaya başlamıştır. Son yıllarda Moritanya ve Türkiye ikili ilişkilerinin güçlendirilmesine yönelik atılan adımlar ve balıkçılık konusunda yapılan sözleşmeler de Türk balıkçıların dış sulara avlanmasına yönelik teşvik edici bir rol üstlenmiştir. Ancak zengin su ve balık kaynaklarına sahip olan ülkelerde de su ürünleri sektörünün avantajları olsa da çeşitli sorunların yaşandığı görülmektedir. Dünya genelinde var olan bu sorunların genellikle ortak bir noktada birleştiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de balıkçılık sektörünün sorunlarını inceleyerek, Türk balıkçıların Moritanya'ya göç hareketlerinin nedenlerini ve bunun ekonomik etkilerini ortaya koymaktır. Bu çerçevede, Türkiye'de balıkçılık sektörünün mevcut durumu ve Moritanya'ya yapılan göçlerin nedenlerinin incelenmesi için çalışmanın materyalinde ikincil veriler kullanılmıştır. Bu bağlamda temel göstergeler için, Worldbank (Dünya Bankası), FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), BSGM (Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü), Trademap (Trade Statistics For International Business Development) ve Greenpeace verileri temel kaynak olmuş, ilgili istatistikler ve hazırlanan raporlar dikkate alınmıştır. Ayrıca daha önce yapılan bilimsel çalışmadaki verilerden de yararlanılmıştır. Bu çalışmada veriler tablo ve grafik halinde zaman serileri aracılığıyla gösterilerek yorumlanmıştır.

Çalışmada ilk olarak Dünya su ürünleri sektörü ve gelişimine yer verilmiş, ikinci olarak Türkiye'de balıkçılık sektörünün yapısı ve sorunlarına değinilmiş, daha sonra Moritanya'da balıkçılık sektörünün gelişim süreci ve Türkiye'den Moritanya'ya uzanan balıkçı göçlerinin nedenleri incelenmiştir. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

1. Dünyada Su Ürünleri Sektörü ve Gelişimi

İlk insanlar deniz, göl ve akarsularda canlıların avlanma şekillerini izlemişler, henüz tarım yapmayı bilmedikleri bu dönemde daha çok kendi yaptıkları aletler ile avlanmışlardır. Neolitik dönemde insanlar başlarda su kenarlarında suyun derin olmadığı yerlerde balık avlamışlardır. Ancak daha sonraları uzak yerlerde avlanmak için ağaçları oyarak yaptıkları kayıkları kullanmışlardır. Su ürünleri sektörü tarım sektörünün alt sektörü olmakla birlikte insanların protein ihtiyacının önemli bir kısmının karşılanmasının sağlanması, bakımından önem teşkil etmektedir. Milattan önce balıkçılık sadece besin ihtiyacının karşılanmasında kullanılsa da ilerleyen dönemlerde zamanla ticari önem kazanmıştır. İç ve dış piyasalarda gerçekleşen su ürünleri ticaretinin, dünyanın büyük bir kısmının sularla kaplı olduğu göz önünde bulundurulursa oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülecektir (OTB, 2020: 3; Doğan, 2002: 3). Kısaca, ilk zamanlarda bir besin ihtiyacı olarak karşımıza çıkan su ürünlerine zamanla ticari değer atfedilmesi su ürünleri sektörüne olan ilgiyi daha da arttırmıştır.

Son yıllarda FAO, su ürünleri yetiştiriciliğini dünyanın her yerinde gelişme gösteren ve en hızlı büyüyen sektör olarak kabul etmiştir (Gün ve Kızak, 2019: 26). Su ürünleri yetiştiriciliği yem balıkları, kabuklular, yemek balığı, yumuşakçalar, süs balıkları, spor ve oyun balıkları ile diğer su ürünlerini içeren organizmaların, tohumlama, stoklama, besleme ve korumasının yapıldığı bir tarım yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Bu tarım şekli bireysel ve kurumsal yetiştirmeyi ifade etmektedir ve belirli bir zamanda kontrollü ortamda gerçekleşmektedir. 2018'de su ürünleri sayımında su ürünleri çiftlikleri, 1.000 dolar ve daha fazla ürünün üretimini ve satışını yapıldığı, dağıtıldığı, korunduğu, geliştirildiği ve iyileştirmelerin yapıldığı bir yer olarak tanımlanmaktadır (USDA, 2019: 5-6).

FAO'nun 2022 yılında yayınladığı "Dünya Balıkçılığının ve Su Ürünleri Yetiştiriciliğinin Durumu" raporuna göre 2020 yılında özellikle Asya'da su ürünlerindeki büyüme nedeniyle toplam balık ve su ürünleri üretimi 214 milyon ton gerçekleşerek rekor seviyeye ulaşmıştır. Bunların 178 milyon tonunu su hayvanları 36 milyon tonunu ise algler oluşturmaktadır. Algler hariç su ürünleri tüketimi ise 1960 yıllarında kişi başı ortalama 9.9 kg iken 20.2 kg'a yükselmiştir. Birincil sektörde 58.5 milyon kişinin istihdam edildiği, geçim dâhil olmak üzere ikincil sektörde 600 milyon kişiye geçim kaynağı olduğu tahmin edilmektedir. Ticari açıdan bakıldığında ise uluslararası balıkçılık ve su ürünleri ticareti 2018 yılında 165 milyon dolar iken, 2020 yılında Covid-19 nedeniyle 151 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir (FAO, 2022).

2020 yılı toplam su ürünleri üretim miktarı 87.502.607 ton olarak gerçekleşmiş ve önceki yıllara kıyasla artış göstermiştir. 2010 yılından 2020 yılına kadar geçen süreçte deniz ve iç sularda avcılık ile elde edilen miktarlara bakıldığında denizden elde edilen üretimin iç sulardan daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre denizlerde avlanan su ürünleri miktarı 2020 yılında 78.795.376 ton iken iç sularda 12.572.441 ton olarak gerçekleşmiştir. Denizlerde ve iç sularda yetiştiricilik miktarlarına bakıldığında iç sularda daha fazla su ürünleri yetiştiriciliğinin yapıldığı görülmektedir. Buna göre 2020 yılında denizlerde 33.118.113 ton olarak gerçekleşen yetiştirme miktarı, iç sularda 54.384.494 ton olarak gerçekleşmiştir (FAO, 2023).

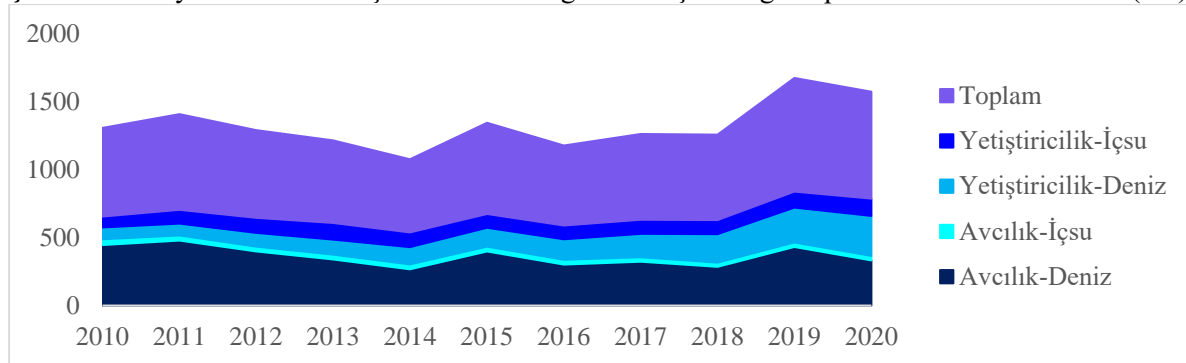
2. Türkiye'de Balıkçılık Sektörünün Yapısı ve Sorunları

Türkiye, Ortadoğu ve Akdeniz'deki konumu itibarıyla su kaynakları ve sulak alanlar bakımından geniş çeşitliliğe sahip bir ülkedir. Bulunduğu coğrafya sınırlarında 25 milyon hektar deniz ve 1.5 milyon hektar iç su alanları bulunmaktadır. İç su alanları arasında 200 civarında doğal göl, 706 tane baraj gölü ve 177.714 km uzunluğuna sahip 33 tane akarsu bulunmaktadır. Ayrıca 8333 km kıyı şeridi ile Türkiye balıkçılık, turizm ve ulaşım gibi konularda sosyal ve ticari faaliyetlere sahiptir. Türkiye'de bulunan su kaynaklarında 93 cins balık, 33 tanesi kafadan bacaklı ve omurgasızların oluşturduğu 126 tane ekonomik değeri bulunan su ürünleri türü bulunmaktadır (Tolon, 2019: 283).

Türkiye'de balıkçılık sektörünün geçim kaynağı olarak sağladığı katkıya bakıldığında yüz bin ailenin geçimini sağladığı ve beş yüz bine yakında bireyin geçimine katkı da bulunduğu düşünülmektedir. Kırsal nüfusun %3'üne istihdam imkânı tanınmaktadır. Ekonomik anlamda elde edilme yöntemleri bakımından bakıldığında ise avcılık ile elde edilen balıkların bir diğer yöntem olan yetiştiricilik ile elde edilen yöntemden farklı olmasını sağlayan en büyük neden %70 civarında yem masrafının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Son yıllarda ise avcılık azalmakta ve yetiştiricilik giderek artmaktadır. Ancak balık yetiştirmede kullanılan yemlerin hammaddesi balık olduğu için avcılığın azalması balık yetiştiriciliğinde maliyetleri arttırarak olumsuz etkilemektedir. (Sarıözkan, 2016: 20).

Şekil 1'de Türkiye'de deniz ve iç sularda avcılığı ve yetiştiriciliği yapılan su ürünlerinin 2010 ve 2020 yılları arasındaki değişimi ton cinsinden gösterilmektedir. TÜİK'ten elde edilen verilere göre avcılığı yapılan su ürünlerinin denizlerde daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre, 2020 yılında 331.281 ton olarak gerçekleşen avcılık miktarı, iç sularda 33.119 ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de deniz ve iç sularda yetiştiriciliği yapılan su ürünlerine bakıldığında denizlerde daha fazla su ürünleri yetiştiriciliğinin yapıldığı görülmektedir. Buna göre 2020 yılında denizlerde 293.175 ton yetiştiricilik yapılırken, iç sularda 128.236 ton olarak gerçekleşmiştir.

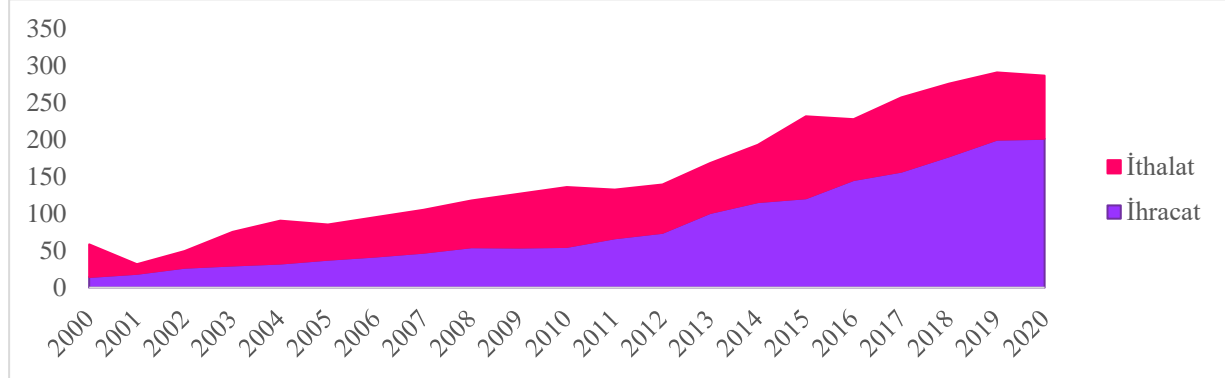
Şekil 1: Türkiye'de Deniz ve İç Sularda Avcılığı ve Yetiştiriciliği Yapılan Su Ürünleri Miktarı (ton)

Kaynak: TÜİK

Şekil 2’de Türkiye’de 2000 ve 2020 yılları arasında gerçekleşen su ürünleri ihracat ve ithalat miktar verileri gösterilmektedir. BSGM 2022 su ürünleri raporundan elde edilen verilere göre, yalnızca 2001 ve 2002 yıllarında ihracatın ithalatı aştığını, 2011 yılından sonra ise su ürünleri ihracatının ithalattan daha fazla artış gösterdiğini son beş yıl içinde en yüksek seviyelere ulaştığını söylemek mümkündür.

Şekil 2: Türkiye’de Su Ürünleri İhracat ve İthalatı Miktarı (Ton)

Kaynak: BSGM, 2022

Su ürünleri tüketimi denize ve su kaynaklarına yakın olan bölgelerde, su ürünlerine erişim uzak olan bölgelere göre daha kolay olduğu için değişim göstermekte ve diğer yerlere göre daha fazla olmaktadır. Denize ve su kaynaklarına uzak olan bölgelerde tüketimi arttırmak için teşvik edici faaliyetlerin yapılması ve ulaşımın kolaylaştırılması tüketimin artmasına katkı sağlayacaktır (Arslan ve Yıldız, 2021: 55).

Tablo 1’de Türkiye’de 2010 ve 2020 yılları arasında su ürünleri tüketim verileri gösterilmektedir. BSGM 2022 su istatistikleri raporundan elde edilen verilere göre, Türkiye’de iç tüketimin değişkenlik gösterdiği ancak özellikle son beş yılda arttığı, balık unu ve yağı tüketiminin 2010,2011,2015,2017 ve 2019 yıllarında diğer yıllara kıyasla daha fazla olduğu, kişi başı tüketimin ise yıllık seyirde değişkenlik gösterdiği 2017 yılından sonra artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Su Ürünleri Tüketimi

	TÜKETİM			
	İç Tüketim	Balık Unu/Yağı*	Kişi Başı Tüketim kg	Değerlendirilemeyen Ton
2010	505.059	168.073	6.9	5.565
2011	468.040	228.709	6.3	5.756
2012	532.347	94.201	7.1	9.682
2013	479.708	87.896	6.3	6.378
2014	420.361	73.667	7.1	5.180
2015	479.741	176.138	6.3	6.070
2016	426.085	93.096	5.5	3.992
2017	441.573	130.917	5.5	2.080
2018	498.959	47.276	6.1	3.115
2019	514.640	209.109	6.3	2.850
2020	559.932	107.223	6.8	2.768

Kaynak: BSGM, 2022

*Balık unu ve yağı fabrikalarında işlenen miktar

Tablo 2’de Türkiye’de 2010 ve 2020 yılları arasında balıkçılık sektöründe çalışanların sayısı verilmektedir TÜİK’ten elde edilen verilere göre, 2010 yılından 2020 yılına kadar geçen süreçte bir önceki yıla göre artış olsa da genel olarak azalma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. Ücretsiz çalışan ortakların, ücretli çalışan ortaklara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ücretsiz çalışan hane

halkı fertlerinin, ücretli çalışan hane halkı fertlerinden yine sayıca fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2: Türkiye’de Balıkçılık Sektöründe Çalışanların Sayısı

Yıllar	Balıkçının Kendisi	Ücretsiz Çalışan Ortak	Ücretsiz Çalışan Hane halkı Fert	Ücretli Tayfa	Pay Karşılığı Çalışan Tayfa	Ücretli Çalışan Ortak	Ücretli Çalışan Hane halkı Fert	Diğer
2010	16.020	1.986	5.258	9.410	12.854	-	-	163
2011	12.271	1.826	3.594	8.109	11.063	-	-	158
2012	12.135	2.080	3.345	8,526	10.040	-	-	270
2013	11.078	1.876	3.379	8.160	8.338	-	-	183
2014	11.228	1.247	3.123	7.390	8.089	577	739	206
2015	11.829	1.122	2.773	7.324	7.290	293	487	232
2016	11.845	1.339	2.712	6.399	9.421	190	562	163
2017	11.850	1.045	2.979	6.676	8.398	323	461	110
2018	11.472	719	2.630	5.517	9.782	286	310	162
2019	10.947	712	2.009	4.857	9.436	271	394	91
2020	13.685	854	2.942	6.196	10.856	282	630	95

Kaynak: TÜİK

Tablo 3’te Türkiye’de balıkçılık giderleri 2010 ve 2020 yılları arası veriler dikkate alınarak gösterilmiştir. TÜİK’ten elde edilen verilere göre motorlu araçların yağ giderlerinin diğer giderlere kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir.2010 yılından 2020 yılına kadar geçen süreçte motorlu araçların yağ giderleri iki kattan fazla artış göstermiştir.

Tablo 3: Türkiye Balıkçılık Giderleri (Miktar-TL)

Yıllar	Motorlu Araçların Yağ Giderleri	Özel Giyim İçin Yapılan Giderler	Nakliye Giderleri	Kumanya Giderleri	Haberleşme Giderleri
2010	197.066.704	3.742.031	22.492.029	34.726.861	2.093.421
2011	236.423.258	3.535.421	23.833.844	30.572.367	1.870.289
2012	262.120.220	4.193.337	29.096.906	32.974.345	1.628.743
2013	241.234.080	4.369.823	27.287.625	31.204.934	1.722.223
2014	216.134.458	4.851.133	28.379.755	28.109.124	1.549.210
2015	190.342.680	5.863.130	32.757.669	29.191.014	1.727.122
2016	228.174.960	6.583.022	33.180.710	35.601.403	1.848.578
2017	279.028.513	7.189.428	33.254.112	35.585.235	1.878.120
2018	405.613.239	8.973.884	41.433.177	46.921.089	1.896.529
2019	458.785.458	13.385.487	47.140.749	58.581.486	2.081.270
2020	479.292.258	14.379.347	48.774.072	69.682.259	2.829.670

Kaynak: TÜİK

Özel giyim için yapılan giderlere, nakliye giderlerine ve kumanya giderlerine bakıldığında bu giderlerin yıllarca artış gösterdiği görülmektedir. Haberleşme giderlerinin ise diğer giderlere kıyasla daha az maliyetli olduğu ancak onun da 2019 ve 2020 yıllarında arttığı görülmektedir. Genel olarak

bakıldığında en fazla gideri motorlu araçların yağ giderlerinin oluşturduğu, bunu sırasıyla kumanya, nakliye ve özel giyim için yapılan giderler olduğu görülmektedir.

Tablo 4'te Türkiye'de balıkçılıkta yapılan diğer giderlere yer verilmiştir. TÜİK'ten elde edilen verilere göre bunlar içinde başta işgücü ödemeleri olmak üzere en fazla giderin kira için yapıldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla su ve elektrik giderlerinin takip ettiği görülmektedir.

Tablo 4: Türkiye'de Diğer Balıkçılık Giderleri (Miktar-TL)

Yıllar	Elektrik Giderleri	Su Giderleri	Kira Giderleri	İşgücü Ödemeleri
2010	461.777	1.009.914	3.055.020	115.882.779
2011	347.337	789.577	4.660.268	118.270.927
2012	378.588	1.145.985	5.533.665	136.289.765
2013	790.953	999.774	4.018.069	135.800.725
2014	607.452	1.398.844	4.118.679	153.022.679
2015	759.300	1.691.185	6.038.673	188.711.669
2016	941.927	1.749.710	5.523.309	221.352.727
2017	1.425.454	1.703.682	6.143.649	251.383.625
2018	1.272.793	2.036.545	7.029.042	294.453.520
2019	1.226.265	2.182.309	8.615.765	351.853.228
2020	2.253.999	3.338.386	12.786.095	474.515.421

Kaynak: TÜİK

Genel bir değerlendirme yapıldığında, TÜİK'ten elde edilen verilere göre balıkçılık sektöründe çalışanların sayısında 2010 yılından 2020 yılına kadar geçen süreçte zaman zaman bir önceki yıla göre artışlar görülse de genel olarak düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Balıkçılık giderlerine bakıldığında motorlu araçların yağ giderlerinin 2020 yılında diğer yıllara göre iki kattan fazla artış gösterdiği, benzer şekilde özel giyim, nakliye, kumanya, elektrik, su, kira giderleri, işgücü ödemelerinin ve haberleşme giderlerinin genel olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Türkiye'de balıkçılık sektörü sorunları bölgelere göre incelendiğinde, genel olarak benzer sorunların varlığından bahsetmek mümkündür. Ege Denizi'nde, kıyı ve sahil balıkçıları arasındaki çekişmeler, deniz kirliliği, avcılığın dengesizliğinden kaynaklı meydana gelen stoklarda azalma sorunu, av yasaklarına uyulmaması, kaçak ve yasadışı avcılık, yasal av takımlarının tahribatı, sosyal güvencenin eksikliği, kredi imkânlarındaki yetersizlikler, pazarlama ve fiyatlamada oluşan sorunlar, yasal denetimlerin ve cezalandırmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Marmara Denizi kirliliğindeki artışın ticari balıkçılığı olumsuz etkilediği, dolayısıyla burada avlanan su ürünlerinin azaldığı, son yıllarda ortaya çıkan müsülajların balık ağlarını tıkararak balıkçılığı etkisi altına aldığı ve bu durumunda ekonomide kayıplara neden olduğu görülmektedir. Akdeniz Bölgesi sahil şeridinde deniz balıkçılığının sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında tekne sahiplerinin sosyo-ekonomik durumlarının benzer olduğu, gelir seviyesinin düşük olduğu, bilinçsiz avlanmanın ve denetimlerin yetersiz olduğu görülmektedir. Doğu Karadeniz bölgesinde tekne boyu, tayfa sayısı, sosyal güvence ve gelirden memnun olmaları bakımında benzerliğin olduğu, ancak eğitim, yaş ve balıkçı olma nedenleri arasında farkların olduğu, organizasyonların yeterli olmadığı, aşırı avcılığa karşı ses çıkarılmadığı, yasadışı ve düzensiz avcılığın bulunduğu, barınakların altyapısının yeterli olmadığı ve finansal desteğin sağlanmadığı görülmektedir (Kınacıgil ve İlkyaz, 1997; Doğan, 2013; Erdoğan-Sağlam ve Karadal, 2016; Sağlam vd., 2016).

Türkiye'nin denizlerinde ve su kaynaklarında yaşanan sorunlara bakıldığında, genel olarak kirlilik, avlanma yasağına uyulmaması, denetimlerin yetersiz kalması, sosyal güvence eksikliği, pazarlama sorunları, örgütlenme ve kooperatiflerin etkin olmaması, gelir seviyesinin yüksek olmaması başlıca nedenler arasında görülmektedir. Sektörde karşılaşılan başlıca sorunlara bakıldığında çözüm arayışı olarak göçler yaşanmakta ve göç edilen yerlerde sorunlar olsa bile bazı fırsatlar daha ağır basmakta ve balıkçıların dış sulara doğru hareket etmesine neden olmaktadır.

3. Moritanya'da Balıkçılık Sektörünün Gelişim Süreci ve Türkiye'den Moritanya'ya Balıkçı Göçleri

Afrika'nın kuzeybatısında yer alan Moritanya'nın etrafında Mali, Cezayir, Senegal, İspanyol Sahrası ve Atlantik Okyanusu bulunmaktadır. Üç coğrafi bölgeye ayrılan ülkenin, güneyinde Senegal nehri vadisi boyunca uzanan dar bir kuşakta tarımsal yerleşime izin veren toprak ve iklim koşulları, doğu-batı bandında kum düzlükleri, kumul, çimen ve çalılar ile kuzeyde Sahra Çölünün kurak bölgesi, kum tepeleri, kayalar, 456 metreden yüksek engebeli ve dağlık platolar yer almaktadır. Sahra deniz suyu, balıkçılar tarafından uzun yıllar boyunca zengin balık türlerinin olduğu yer olarak bilinmektedir. Cap Bajador'dan Rio de Oro'ya, Moritanya'daki Argain körfezine kadar balık tutulmaktadır (Ba, 1986: 23).

Moritanya'da balıkçılıkla ilgili düzenlemeler 1960 yılından sonra önem kazanmaya başlamıştır. 720 km'lik bir Atlantik Okyanus sahil şeridinde sahip olan ülkede önceleri balık tüketimi ve balıkçılıkla çok fazla ilgilenilmemiştir. 1960 yılında avlanan balık miktarı 12.000 tondur. Balıkçılığa yönelik ilk düzenleme 1962 yılında 62.038 numaralı yasa ile gerçekleşmiştir. Bu yasa ile avlanan balık türleri, ekipman ve yöntemler, balık stoklarının bitmesine karşı önlemler, yaptırımlar ve para cezaları yer almıştır. Başlangıçta ülkede 1974 yılında toplam ihracatın %87'sini oluşturan madencilik sektörünün ekonomide ağır basması nedeniyle pek ilgi görmeyen balıkçılık sektörünün geri planda kalmasına neden olmuştur. Ancak 1960 yılının ikinci yarısında hükümetin madencilikten elde edilen gelirlerin ulusal balıkçılık endüstrisinin kurulumu için harcanmasına yönelik uğraşları olmuştur. 1978 yılından önce Moritanya'da balıkçılık yabancı filolar ve gemiler tarafından yürütülmüş üstelik ülke ekonomisine hiçbir katkı sağlamamıştır (Bozkuş, 2015: 108-109).

Bu dönemde, 10 milyon dolar Fransız kredisi ile birlikte madencilikten elde edilen gelirlerin balıkçılık sektörüne aktarılması sektörün gelişmesine yardımcı olmuştur. Moritanya hükümeti 1965 yılında ulusal bir balıkçı filosu ve balık işleme endüstrisi kurmak için uğraşmış ve SOMAP (Societe Mauritanienne de l'Armeent de Peche) isminde yarı özel bir balıkçılık şirketi ve 12 gemilik bir filo kurulmuştur. Bunun yanı sıra hükümet tarafından dondurma, tuzlama, balık konservesi ve balık unu üretilmesine imkân sağlanmıştır. Ancak bu proje başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1969 yılında finansal kayıpların ardından iptal edilip, 12 adet balıkçı gemisi satılmış ve tesisler İspanyollara devredilmiştir. 1980 yılında Moritanya'da özel şirketlere ait yalnızca 3 tane gemi bulunmaktadır. SOMAP projesinin başarısız olmasının ardında ise yerli personelin eğitimindeki yetersizlikler, çalışan kişi sayının yetersiz olması, kötü yönetim ve planlamalardaki yetersizlikler olduğu kabul edilmektedir. Balık işleme tesislerinin limanların kapasitesinden altı kat daha fazla olması buna örnek teşkil etmektedir (Abdoul, 1990: 10-11).

Moritanya hükümetinin yabancı şirketlerle ortaklık konusunda başarılı girişimleri olmuştur. 1981 yılında Nuakşot'taki ABD büyükelçiliği bir düzine ortak girişimin olduğunu duyurmuştur. Moritanya devleti, iş insanları ve yabancı şirketler arasında üç yol anlaşması yapılmıştır. 1980 yılının sonunda girişimlerin %43'ü devlete, %49.4'ü yabancılara ve %7.6'sı özel şirketlere aittir. Yeni balıkçılık politikası ile kıyı gözetiminin artırılmasına rağmen yasadışı balıkçılık devam etmiştir (Gibbs, 1984: 85). Yeni balıkçılık politikası ile 1983 yılında 69.26 milyon dolar civarında olan balıkçılık geliri 1985 yılında 127.04 milyon dolara ulaşmıştır. Ancak artan gelire karşı ekonomik kalkınma sağlanamamaktadır. Balık avlamadaki gelişime rağmen ülkeye giren dövizlerin ekipman, bakım ve işçilik gibi giderlere gitmesi sonucu balıkçılığın bütçeye ve ekonomiye katkısının daha düşük olduğu görülmektedir (Abdoul, 1990: 12-14). Yani, yeni balıkçılık politikası çeşitli başarısızlıklara neden olmuştur. Yabancı alanlar personel eksikliği nedeniyle denetlenememiştir. Avlanan balıkların yaklaşık %50'sinin yasadışı yollarla elde edildiği iddia edilmiştir. Ancak buna rağmen yabancı balıkçıların Moritanya Hükümetine ödediği ücret 1979 yılında 12 milyon dolar iken, 1981 yılında 31 milyon dolara yükselmiştir. Gemilerin sayısı 1980 yılında 10 adet iken, 1981 yılında 87'ye ulaşmış, balık ihracatı 1979 yılında 19 milyon dolardan 1981 yılında 91 milyon dolara yükselmiştir (Gibbs, 1984: 85-86).

Moritanya'da 1979 yılında başlayan balıkçılık politikaları, 1979-1987, 1994-1998, 2001-2005, 2006-2008, 2008-2015 ve 2015-2019 olmak üzere altı aşamadan oluşmaktadır. Bu politikalarda temel amaçlar deniz kaynaklarının sürdürülebilirliği, balıkçılığın ekonomiye entegre edilmesi için işlerin en üst düzeye çıkarılması ve katma değer sağlanması şeklinde sıralanabilmektedir (Marti, 2018: 21).

Kısaca ifade etmek gerekirse, Moritanya'da balıkçılık potansiyeli ilk zamanlarda değerlendirilemese de zamanla balıkçılığa verilen önem artmaktadır. Yapılan düzenleme ve politikaların yetersizliğine rağmen zamanla bu yönde yapılan düzenlemeler ve anlaşmalar ile pek çok yatırımcı ülkeye çekilmeye çalışılmaktadır.

200 adet ticari balık türünü barındıran Moritanya’da yılda 1.5 milyon ton mahsul elde edilmektedir. Moritanya’nın en önemli ortağı arasında Avrupa Birliği gelmektedir. 1987 yılından itibaren başlayan ilişkiler devam etmiş ve 2015 yılında yapılan anlaşma sayesinde pek çok kazanım elde edilmiştir. Bu anlaşmalar yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmayıp, 7 Haziran 2010 yılında Çin ile de anlaşmalar yapılmıştır (Abdellahi, 2018: 37).

Türkiye’nin Moritanya ile olan ilişkisi 1974 yılında Moritanya Cumhurbaşkanı Mokhtar Ould Daddah’ın Türkiye’yi ziyaret etmesi ile başlamış olup, 2008 yılına kadar geçen süreç içinde önemli bir gelişme gerçekleşmemiştir. 8-9 Mart 2008 tarihlerinde ise Dışişleri Bakanları Moritanya’da görüşmüştür. 2010 yılında Moritanya Cumhurbaşkanı Aziz Türkiye’yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sonunda iki ülkede Büyükelçiliklerin açılması ilişkileri kuvvetlendirmiştir. 2011 yılının Nisan ayında Büyükelçiliğin açılmasının ardından, Cumhurbaşkanı Moritanya’ya ziyarette bulunmuştur. Yine, 28 Şubat 2018 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından, Moritanya Cumhurbaşkanı Ould Abdel Aziz’e yapılan ziyaret karşılıklı ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Moritanya’nın zengin balık kaynaklarına sahip bir ülke olması ve yatırımcılara sağlanan kolaylıklar nedeniyle ülkeye balıkçılık alanında yatırımlar artış göstermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim Tarihi: 04.04.2023).

28 Şubat 2018 yılında da Türkiye Cumhuriyeti ile Moritanya İslam Cumhuriyeti Hükümeti arasında “Balıkçılık ve Deniz Ekonomisi Alanında İşbirliği Anlaşması” yapılmıştır. 5 Kasım 2021 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanan 4754 karar sayılı Milletlerarası Antlaşmayla Türkiye ile Moritanya arasında balıkçılığın gelişmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Ancak halen çözülemeyen pek çok sorun olduğu görülmektedir.

Türk balıkçı gemilerinin liman, fabrika, bakanlık ve tedarik organizasyonları yerli acenteler tarafından yapılmaktadır. 2021 yılında tutulan balıklar için ton başı 26 dolar ödenmesini gerektiren bir vergi yürürlüğe girmiş olup, bu ödemenin fabrika ya da teknelere yapıp yapılmayacağı anlaşmalarla belirlenmektedir. Nuadibu şehri balıkçılığın merkezi konumunda olup, serbest bölge olarak belirlenmiştir. Ülkede Türk balıkçıları yasal ve idari düzenlemelerin yoksunluğundan, yargı sisteminin düzgün işlememesinden ve yolsuzluğun varlığından ötürü sıkıntılar çekmektedir. Ayrıca hiçbir duyuru yapılmaksızın avlanma ile ilgili kural, bölge ve zamanların değiştirilmesi nedeniyle çalışma koşullarında meydana gelen belirsizlik de zorluklara neden olmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022: 11-12).

Moritanya’nın balıkçılık sektörüne yatırım yapılmasında en temel etkenler arasında, doğal koşulların elverişli olması, ürün kalitesi ve çeşitliliği, denizlerin ve kıyıların temiz olması, dinamik özel sektör ve iş adamlarının olması, kıyıda yerleşim ve ulaşımın kolay olması, coğrafi konumu sebebiyle Avrupa, Afrika ve Amerika’ya yakın olması, işgücünün ucuz olması, besleyiciliği yüksek ürünlerin bulunması, uluslararası pazarlarda ürünlerin saygınlığı, yönetimin ve yatırımları izleme sürecinin daha kolay olması ve devletin kaynak değerlendirme konusundaki zayıflığı gösterilebilir (Abdellahi, 2018: 43).

Türkiye balıkçılık sektöründe giderek artan sorunlar karşısında herhangi bir çözüm yolunun bulunamaması, Moritanya gibi zengin su ürünlerine sahip ülkeleri cazip hale getirmektedir. Afrika ile olan ilişkilerin güçlendirilmesi ve Moritanya ile yapılan sözleşmelerinde etkisi ile bu ülkeye ilgi artmakta, çalışma koşullarında yaşanan tüm zorluklara rağmen Moritanya’da çalışmak üzere Türk balıkçıları göç etmektedir. Buraya göç edilmesinin en önemli nedenleri arasında yatırıma elverişli ortam, yüksek maaşlar, daha çok balık türünün olması gösterilebilir.

2015 yılında ilk Türk gırgır tekneleri Moritanya’ya gitmeye başlamış ve küçük açık deniz balıklarını avlamaya başlamıştır. 2017 yılı Mart ayı itibarıyla Moritanya’da balık avlayan 22 gırgır ve 2 trol teknesi faaliyette bulunmuş ve bu sayı giderek artmıştır. Trol teknelerin uzunluğu 34 metre olup, balıkçı teknelerinde 20 personel istihdam edilmektedir (Öztürk, 2017: 88-89). Sonraki süreçte Moritanya’da 51 Türk teknesi faaliyet göstermiş ve 898 Moritanyalı işçi tekne ve fabrikalarda istihdam edilmiştir. 22-49 metre arasında değişen uzunluğa sahip teknelerde 1373 Türk personel çalışmaktadır (Öztürk, 2018: 188). Tablo 5’te Moritanya’da Türk gemi ve fabrikalarında çalışan Moritanyalı işçilerin sayısı ve ödeme yapılan tutarlar gösterilmektedir. Gemilerde çalışan işçiler için ödenen miktar 3.000.000 \$ iken, fabrikalarda çalışan işçilere ise 1.500.000 \$ ödeme yapıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Moritanya’da Türk Gemi ve Fabrikalarında Çalışan Moritanyalı İşçiler

	İşçi	Ödenen Miktar
Gemi		
Gırgır	528	2.200.000 \$
Trol	190	800.000\$
Toplam	718	3.000.000\$
Fabrika		
Balık Unu ve Balık Yağı	160	1.300.000\$
Balık İşleme	20	200.000\$
Toplam	180	1.500.000\$

Kaynak: Öztürk, 2018: 190

Türk balık şirketlerinin Moritanya’da yaptığı yatırım verilerinin gösterildiği Tablo 6’ya bakıldığında, fabrika, balıkçı tekneleri, vergiler ve personele yapılan ödemeler de dahil edildiğinde 200.000.000 \$’lık bir yatırımın olduğunu söylemek mümkündür. En fazla yatırımın balıkçı teknelerine yapıldığı, bunu ise fabrika yatırımları takip ettiği söylenebilir. Aynı zamanda bölgede 1373 kişinin çalıştığı ve bu kişilere yapılan ödemenin 2.500.000 \$ olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Türk Balık Şirketlerinin Moritanya’da Toplam Yatırımı

	Sayı	Toplam Yatırım Miktarı
Fabrika Yatırımı	4	42.000.000\$
Balıkçı Tekneleri		90.000.000\$
Vergi	42	35.000.000\$
Fabrika		26.000.000\$
Personel Alımı	890	4.500.000\$
Türk Personel	1373	2.500.000\$
Toplam		200.000.000\$

Kaynak: Öztürk, 2018: 191

Tablo 7’de Greenpeace tarafından yayınlanan rapordan elde edilen verilere göre, Moritanya’da kurulan balık unu ve balık yağı verileri gösterilmektedir. Buna göre Türklere ait 33 tanesi aktif olmak üzere toplam 39 adet fabrikanın bulunduğu görülmektedir.

Tablo 7: Balık Unu ve Balık Yağı Fabrikaları*

	Durum	Sayı
Moritanya	Toplam	39
	Aktif	33
	Geçici olarak etkin değil	6

Kaynak: Greenpeace, 2019: 10

*2019 yılının Haziran ayı dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde su ürünlerini avlama ve yetiştirme önemli bir yere sahip olup, ekonomik iş birliğinde ve ekonomik gelişmede, gelecekte balık üretimindeki büyüme katkı sağlayabilecektir. Balıkçılığın önemi, istihdam imkânı, gıda güvenliği ve halkın refahı, beslenme ve sağlık ile döviz kuru ve uluslararası ticarete kaynaklık etmesi bakımından ortak bir başlık altında toplanabilmektedir (Chubado, 2021: 2). Afrika ekonomisinde su ürünleri sektörüne iki rol

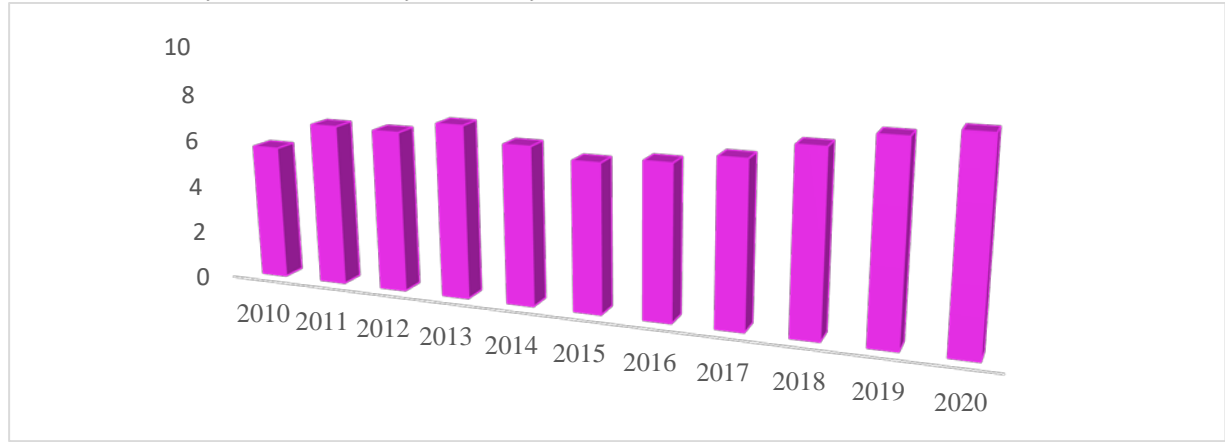

atfedilmektedir. Bunlardan biri kırsal gelişme diğeri ticari gelişmedir. Su ürünleri istihdam sağlama, döviz kuru kazanma ve yatırımcılar için zenginlik sağlamaktadır (Brummett ve Williams, 2000: 195). Bu durumda su ürünleri sektörünün gelecekte özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye ve sosyo-ekonomik gelişmeye katkı sağlaması muhtemel görülmektedir.

2009 ve 2014 yılları arasında Moritanya’da siyasi istikrar ile yapılan reformlar ekonomik büyümeyi %5-6 civarında artırsa da ekonomideki kırılgan yapı devam etmiştir. 2015 yılında %1.4, 2016 yılında % 2 oranında gerçekleşen ekonomik büyüme oranlarında uluslararası emtia fiyatlarındaki düşüşün etkisi olduğu söylenebilmektedir. Ancak 2017, 2018 ve 2019 yılında sırasıyla %3.5, % 4.53 ve %5.76 oranında bir büyümenin gerçekleştiği görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim Tarihi: 26. 04. 2023).

Şekil 3’te Worldbank’tan elde edilen verilere göre Moritanya’da ekonomik büyümenin 2011 ve 2013 yıllarında bir önceki yıla göre arttığı, 2013 yılından 2015 yılına kadar ekonomik büyümenin azaldığı bu yıldan sonra 2020 yılına kadar artışın meydana geldiği görülmektedir.

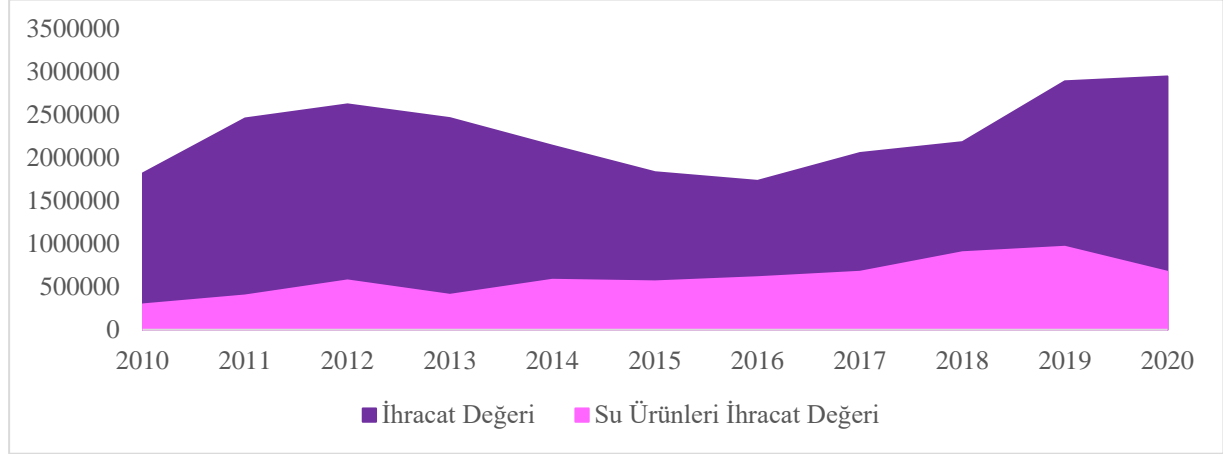
Şekil 3: Moritanya Ekonomik Büyüme (Milyar ABD Dolar)

Kaynak: Worldbank

Moritanya’da devlet bütçesinin %30’unu oluşturan balıkçılık sektörü, gayri safi yurt içi hasıla içinde % 6 oranında yer alıp, 40.000 kişi için istihdam imkanı sağlamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim Tarihi: 26. 04. 2023).

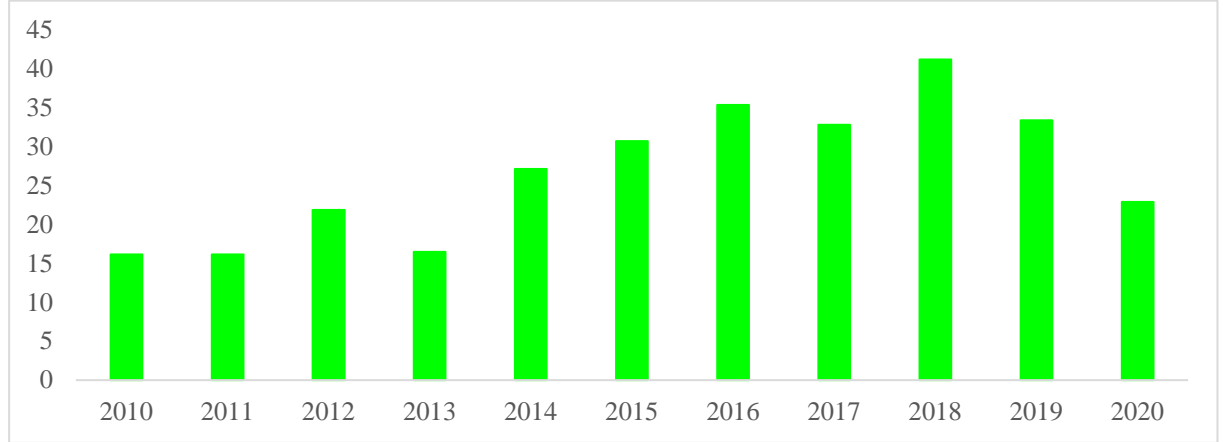
Moritanya balıkçılık sektörüne Türk balıkçılar gibi diğeri yabancı ülkelerdeki balıkçılarındaki ilgisinin artması bölgede daha fazla balık avlanmasına olanak tanımaktadır. Üretimin daha fazla olması su ürünleri ihracatında artışları da beraberinde getirmiştir. Şekil 4’te Moritanya ihracat ve su ürünleri ihracat değerleri gösterilmektedir. Buna göre 2013 ve 2016 yılları arasında ihracat değerinin azaldığı, 2017 ve 2020 yılları arasında ihracat değerinin arttığı görülmektedir. Ayrıca 2017 ve 2019 yılına kadar su ürünleri ihracat değerinin arttığı, 2019 yılında su ürünleri ihracat değerinin düştüğü görülmektedir.

Şekil 4: Moritanya İhracat ve Su Ürünleri İhracat Değeri* (Milyon ABD Dolar)

Kaynak: Trademap

* Su ürünleri ihracat değeri için balıklar ve kabuklular, yumuşakçalar ve diğer suda yaşayan omurgasızlar ile balık veya kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer suda yaşayan omurgasızların müstahzarları verileri dahil edilerek hesaplanmıştır.

Şekil 5'te Moritanya su ürünleri ihracatının ihracat içindeki payı gösterilmektedir. Buna göre Moritanya'da su ürünleri ihracatının ihracat içindeki payının 2012 ve 2016 yıllarında arttığı, 2017 yılında azalsa da 2018 yılında tekrar arttığı, ancak 2019 ve 2020 yıllarında bu payın giderek azaldığı görülmektedir.

Şekil 5: Moritanya Su Ürünleri İhracatının İhracat İçindeki Payı (%)

Kaynak: Trademap verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

SONUÇ

Türkiye bulunduğu konum itibarıyla denizlerle çevrili bir ülkedir. Buna ek olarak ülkede bulunan doğal su kaynakları, göller, akarsular pek çok canlının yaşam alanı olmaktadır. Ancak son yıllarda ekosistemde yaşanan sorunların, insan kaynaklı faaliyetlerin etkisi ile su ürünlerinden yeterli verim alınamamaktadır. Ayrıca geçimini balıkçılık sektöründen sağlayan kişilerinde pek çok sorunu bulunmaktadır. Yasal düzenlemelerin eksik olması, balıkçılıkta çalışan kişilerin sosyal güvencesinin bulunmaması, aşırı avlanma, maddi sıkıntılar, teknik yetersizlikler, pazarlama sorunları, kooperatiflerin yetersizliği ve özellikle sanayi bölgelerine yakın yerler başta olmak üzere su kaynaklarında yaşanan yoğun kirlilik, balık yoğunluğunda azalma gibi durumlar balıkçıların yaşadığı ve çözüm bulunması gereken temel sorunlardır.

Bir Batı Afrika ülkesi olan Moritanya, 2015 yılından itibaren özellikle Türk balıkçıları için ilgi çekici bir ülke konumuna gelmiştir. Bu durum zengin çeşitliliğe ve bol balık kaynaklarına sahip Moritanya'ya göç eden Türk sayısında artışa neden olmaktadır. Hükümetler tarafından Afrika ile

Türkiye arasındaki ikili ilişkileri güçlendirmeye yönelik atılan adımlar, yapılan sözleşmeler Türk balıkçılarının Moritanya’da balık avlamasını desteklediğini göstermektedir. Bölgede bulunan Türk tekneleri ve fabrikalarına bakıldığında da aslında durum oldukça net görülmektedir. Moritanya’da bu şekilde tekne, fabrika ve personel sayısına bakıldığında ülkeye çok fazla rağbet olduğu görülmektedir. Türkiye’ye ait olan boyları 20 metre ve daha fazla uzunluğa sahip olan trol ve gırgır teknelerinin Moritanya sularında avlanmaya yeterli olduğu söylenebilir.

Türkiye’de su ürünleri sektörüne ekonomi içinde diğer sektörlerle kıyasla daha az önem atfedilmektedir. Potansiyelinin olmasına rağmen bu avantajının kullanılmaması başta bu sektörden geçimini sağlayanlar için sorun teşkil etmekle birlikte ülkenin su ürünleri sektörünün geleceğini de tehlike altına atmaktadır. Balıkçılık sektörünün istihdam olanağı düşünüldüğünde, Türkiye’deki işsizlik oranının düşürülmesinde ve yeni istihdam imkânı sağlanmasında bu sektörden faydalanılabilir. Ayrıca gelecekte daha sağlıklı nesiller yetiştirmek için bu sektöre daha çok önem verilmesi fayda sağlayacaktır. Dış ticaret ve ülkeye döviz girişi sağlaması bakımından değerlendirildiğinde, Dünyada su kaynaklarının bol olduğu gerçeği düşünülürse ülkelerin bu sektöre daha çok önem vermesi durumunda ekonomik büyüme ve kalkınma da geleceğin sektörleri arasında yer alabilir.

Kısaca, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerle balıkçılık sektöründe yaşanan sorunlar çözümlenmelidir. Türk balıkçılarının ülkede kalması teşvik edilmeli, kurumsal desteklemeler ve kredi kolaylıkları sağlanmalı, deniz ve su kaynakları kirliliğinin önüne geçilmeli ve bazı yasal düzenlemelerle aşırı avlanma, sınır ihlali gibi durumların önüne geçilerek, yeterli eğitim seviyesine sahip personel ile balıkçılık sektörünün canlandırılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdellahi, A. (2018). Kuruluş Yeri ve Seçimi ve Moritanya’da Balıkçılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yalova.
- Abdoul, D. M. (1990). Fisheries Development and its Role for Alleviating Nutritional Deficiency in Mauritania, University of Rhode Island.
- Arslan, G. ve Yıldız, P. O. (2021). Türkiye Su Ürünleri Sektörüne Genel Bakış, Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi, 7(1), 46-57.
- Ba, I. (1986). Development Planning of Fisheries for Mauritania, World Maritime University, Dissertations.770.
- Bozkuş, Ö. (2015). Fisheries Policy of the European Union Towards African Countries: The Cases of Mauritania and Namibia, Master’s Thesis, A Thesis Submitted to The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University: Ankara.
- Brummett, R. E. and Williams, M. J. (2000). The Evolution of Aquaculture in African Rural and Economic Development, Ecological Economics, 33, 193-203.
- BSGM (2022). Su Ürünleri İstatistikleri, <https://www.tarimorman.gov.tr/BSGM/Belgeler/Icerikler/Su%20Ürünleri%20Veri%20ve%20Dökümanları/Bsgm-istatistik.pdf> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi: 06. 04. 2023).
- Chubado, A. (2021). The Role of Fisheries Resources in Economic Development and Job Creation in Nigeria, J Aqua Fish, 2(5), 1-11.
- Doğan, K. (2002). Su Ürünleri Sektörünün, Tarım Sektörü İçindeki Yeri ve Önemi, Tarım İstanbul TKB İstanbul İl Müdürlüğü Yayın Organı, 80:8-12.
- Doğan, K. (2013). Marmara Denizi Kirliliğinin Balıkçılığa Etkisi, Marmara Denizi Balıkçılığının Ekonomiye Yansıması, T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını.
- Erdoğan-Sağlam, N. ve Karadal, E. (2016). Akdeniz Bölgesi Sahil Şeridi Deniz Balıkçılığının Sosyoekonomik Yapısı, Süleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Su Ürünleri Fakültesi Dergisi, 12(2), 158-169.
- FAO (2023). Global Production by Production Source Quantity (1950-2021), https://www.fao.org/fishery/statistics-query/en/global_production/global_production_quantity adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi: 06. 04. 2023).
- FAO (2022). The State of World Fisheries and Aquaculture, <https://doi.org/10.4060/cc0461en> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi:06.04.2023).
- Gibbs, D. (1984). The Politics of Economic Development: The Case Mauritanian Fishing Industry, African Studies Review, 27(4), 79-93.
- Greenpeace (2019). A Waste of Fish, Food Security Under Threat From The Fishmeal and Fish Oil Industry in West Africa, June 2019, ohchr.org/sites/default/files/GreenpeaceInputs2.pdf.
- Gün, A. ve Kızak, V. (2019). Dünyada ve Türkiye’de Su Ürünleri Üretiminde İstatistik Durum, Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi, 5(2), 25-36.
- Kınacıgil, H. T. ve İlkyaz, A. T. (1997). Ege Denizi Balıkçılığı ve Sorunları. Su Ürünleri Dergisi, 14 (3-4), 351-367.
- Marti, C-P. (2018). Research for PECH Committee-Fisheries in Mauritania and the European Union, Requested by the PECH Committee, European Parliament.
- OTB (2020). Su Ürünleri ve Balıkçılık Raporu, Ordu Ticaret Borsası.
- Öztürk, B. (2017). Some Notes on the Turkish Fishing Fleet in the Islamic Republic of Mauritania, J.Black Sea/Mediterranean Environment, 23(1), 88-91.
- Öztürk, B. (2018). Fisheries Investments and Economic Contribution to the Islamic Republic of Mauritania by the Turkish Fishing Industry, Mediterranean Environment, 24(2), 186-197.
- Sağlam, N.E., Özbek, G. ve Düzgüneş, E. (2016). Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Deniz Balıklarının Sosyo-Ekonomik Yapısı, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 33(3), 259-270.
- Sarıözkan, S. (2016). Türkiye’de Balıkçılık Sektörü ve Ekonomisi, Turkish Journal of Aquatic Scienc, 31 (1), 15-22.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2022). Moritanya Tarım Sektörü Ülke Yatırımcı Rehberi, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Ulke%20Masaları/Moritanya.pdf> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi:24.04.2023).

- Tolon, M. T. (2019). Türkiye’de Su Ürünleri Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi ve Gelecek Vizyonu, Türkiye’de Geçmişten Günümüze Tarım Politikaları ve Ekonomisi, Akçağ Yayınları, Ankara. Trademap, <https://www.trademap.org> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi: 24. 04. 2023).
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi: 07. 04. 2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-moritanya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi: 04. 04. 2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/moritanya-ekonomisi.tr.mfa> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi:26.04.2023).
- USDA (2019). 2018 Census of Aquaculture, 2017 Census of Agriculture, Volume:3, Special Studies, Part 2, https://www.nass.usda.gov/Publications/AgCensus/2017/Online_Resources/Aquaculture/Aqua.pdf adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi: 06. 04.2023).
- Worldbank, <https://data.worldbank.org> adresinden edinilmiştir. (Erişim Tarihi: 24. 04. 2023).
- 4754 Sayılı Karar, Milletlerarası Antlaşma, Resmî Gazete, Sayı: 31650.

ANALİZ KAN DAVASI*: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ OLMAYAN BİR GELENEK!

Vahap ULUÇ**

Aşiret ve Kan Davası

Üretim ilişkileri toprağa dayanan aşiret, Ortadoğu toplumlarında geleneksel toplumsal örgütlenmenin temelini oluşturur. Aileden Aşirete doğru, askeri örgütlenmenin birliklerine benzer hiyerarşik bir şekilde örgütlenmiş olan bu yapının en tepesinde, doğal olarak, aşiret yer alır. Büyüklüğüne göre her aşiret birden fazla kabileden; her kabile birden fazla sülaleden; her sülale birden fazla aileden oluşmaktadır. Siyasal bir örgütlenme olmanın yanında bir soy örgütlenmesi olan aşiret, sosyolojik açıdan baba soylu “akrabalık ideolojisi”ne dayanmaktadır. Ancak bu akrabalık, gerçek bir soy-sop akrabalığı olmaktan ziyade “uzun süre birlikte yaşıyor olmaktan doğan ortak bir kültürün içinde bütünleşme, ortak bir kaderi paylaşma” anlamında bir akrabalıktır. Aşiret örgütlenmesinde gerçek soy-sop akrabalığı - aşiretin alt birimini oluşturan - sülalede başlar (Beşikçi, 1992: 101-105; Bruinessen, 2003: 82-83). Ancak ister gerçek ister hayali bir ataya dayanıyor olsun, aşiret üyeleri akrabalık olgusu üzerinden ilişkilerini tanımlarlar ve akrabalığa ilişkin geliştirilmiş bu algı ile yaşarlar. İbn Haldun, bu tür topluluklarda var olan bu “akrabalık ideolojisi”ni “kolektif ruh”, “birlikte hareket etmekten doğan dayanışma ruhu” anlamına gelen “asabiyet” kavramı ile formüle etmektedir. Bu ruh, “öteki” ile yaşadığınız, şeref duygunuzu zedeleyecek her sorunda, haklı ya da haksız olduğuna bakmaksızın kendi tarafınızın yanında yer almanızı ifade etmektedir. Bu ruhu, en güzel şekilde, bir aşiretlinin ifadesi ile “Kendi aşiretimin köpeğini başka bir aşiretin iyi adamına değişmem” sözü açıklamaktadır, herhalde.

“Birlikte saldırı ve birlikte savunma” prensibine göre hareket eden aşiret üyelerinin tabi olduğu kolektif yaşam, suç ve cezayı da bireysel bir eylem olmaktan çıkarıp kolektif suç ve kolektif ceza uygulamasına dönüştürür. Onun için aşiret kültüründe bir adam öldürme (Burada özellikle adam öldürme ifadesini kullanıyorum. Çünkü aşiret kavgalarında kadınlar kesinlikle öldürülmez.) olayında hedef aşiret ya da aileye mensup eli silah tutan erkeklerin tümüdür. İşte, kan davası da bu kolektif ruhtan doğan çatışmalara dayanır.

Kan davası, modernleşme öncesi neredeyse bütün geleneksel toplumlarda var olan aile, kabile ya da aşiret üyeleri arasında misilleme şeklinde gerçekleşen öldürmelere dayanan bir öç alma geleneğidir (Tezcan, 1981: 6). Kan davası, bu anlamda, bir süreçtir; çünkü uzun yıllara dayanan bir çatışma halidir. Latince’de “Talion Yasası” şeklinde geçen “göze göz, dişe diş” ilkesi Babil dönemi Hammurabi Kanunları’nda bir ceza uygulamasıdır. Babiller’den bu yana Mezopotamya coğrafyasında öç almanın kesintisiz devam eden bir gelenek olduğu söylenebilir (tr.wikipedia.org). Mezopotamya

* Kan davası, Türkiye’nin bütün bölgelerinde görülen bir olgudur. Ancak en sistematik ve yapısal bir sorun olacak şekilde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmış aşiret topluluklarında görüldüğü için bu çalışma kan davasını aşiretler bağlamında ele almıştır.

** Doç. Dr., Harran Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, ulucvahap@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-2782-4451

dışında Grönland, Balkanlar (özellikle Arnavutluk), Arap coğrafyası, Sicilya, Korsika ve ABD'nin bir kısım eyaletleri kan davasının görüldüğü bölgelerin bazılarıdır (Tezcan, 1981: 16-17).

Kan davası, ruhsal anlamda öç alma, toplumsal anlamda ise şeref duygusu ile ilişkilidir. Öç almak, insanın en güçlü duygularından biridir. Nietzsche “‘Şimdi adalet benden yana’ (gerecht) ‘şimdi intikamım alındı’ (gereacht): bunlar kulağa aynı geliyor ve sık sık da yalnızca kulağa değil” diyerek adalet adı altında hak aramanın da bir bakıma öç alma duygusunun kamufle edilmiş bir biçimi olduğunu söyler. Sartre da öç almanın insan doğası ile ne kadar bütünleşik bir duygu olduğunu şu sözlerle açıklar: “Şiddetin bıraktığı izleri hiçbir kibarlığın silemeyeceğini, o izleri sadece yine şiddetin gidereceğini unuttuk”. Milan Kundera, öç almanın doğallığını aynı minvalde “hiç bir şey, sert ve yaralayıcı bir saldırıya, sert ve yaralayıcı bir karşılık verememekten daha aşağılayıcı, daha küçültücü olamaz” sözleri ile ifade etmektedir. İlkel bir duygu şeklinde ifade edilse de, sonuçta öç almak her insanın içinde yer alan içgüdüsel bir duygudur ve ancak kültür ve değerler ile sadece baskılanabilir. Ama tersi de doğrudur; yani öç alma duygusu, aşiret tarzı örgütlerde olduğu gibi, kültür tarafından beslenir de (Ökten, 2010: 170). Dolayısıyla, öç almak içgüdüsel bir dürtü olmakla beraber kültür tarafından baskılanarak ya da yüceltilerek farklı formlara sokulabilmektedir.

Süper egomuzun önemli bir parçasını oluşturan şeref duygusu, manevi hayatın anlam merkezini oluşturur. Thomas Hobbes insanın iki şeyi başkaları ile paylaşmak istemediğinden bahseder. Biri maddi kazanç, diğeri de şerefe ilişkin kazanımlardır. Özellikle geleneksel toplumlarda, uğruna her şeyin çok kolay bir şekilde, feda edilebileceği bir değer olan Şeref duygusu, örneğin, Batı toplumlarında düello geleneğinin sebebi olmuştur. Binlerce insanın ölümüne sebep olan düellonun kurbanlarından biri de, bilindiği gibi, ünlü Rus yazar Puşkin'dir. Kan davası da önemli ölçüde bu şeref duygusundan neşet eder. Hayatın kendisinin bir gösteri alanı olduğu kabul edilirse, öç almanın şerefini kurtarmanın biricik yolu kabul edildiği bir ortamda, bu duygunun altında ezilmekten kurtulmak için misli ile karşılık vermekten başka bir yol da kalmamaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kan davası, aşiretlerin en bilindik geleneklerinden birini oluşturmaktadır. Bölgede, düenden bugüne birçok insanın yaşamına mal olmuş, çok sayıda kan davasına şahit olunmuştur. İlginçtir, bu kan davaları daha çok yörenin saygın kişilerini hedef almaktadır. Çünkü kan davası olaylarında asıl hedef katilin kendisi değil, ailenin/aşiretin en saygın kabul edilen kişisi ya da kişileridir. Kürt aşiret geleneğine ait dengbêjlik müziği de bir bakıma “bu değerli insanlar”ın yaşadığı trajediye düşülmüş ağıtlardır.

Kan davası, her olgu gibi belirli koşullara dayanmaktadır. Korunaklı bir ortam ve korunaklı ortamlarla uyumlu, geçimin sağlanabileceği ekonomik bir kaynağa sahip olmak bir kan davasını sürdürebilmenin iki zorunlu koşulunu oluşturmaktadır. Aşiret özelinde bu korunaklı ortam köy, geçim kaynağı da toprak olmaktadır. Bundan dolayı kan davası, mekânsal olarak, ancak, kırsal kesimde yani köylük yerlerde sürdürülebilmektedir (Ünsal, 2003: 24).

Kan davası, “kan bedeli”ni ödeme ya da “hakkından feragat etme” gibi herhangi bir yoldan barış ile son bulmadığı takdirde yıllarca sürebilmektedir ki, bu kaba bir tahminle, ortalama 10-15 yıldır. Gruplar arasında çatışma devam ettiği müddetçe saldırıya uğrama tehdidi altında olan taraf kendisini bu dış saldırıdan korumak zorundadır. Bu anlamda köy ortamı - ki genelde “düşman” başka bir köyde

oturmaktadır (her iki taraf aynı köyde oturuyorsa bir taraf köyü terk eder) - en korunaklı mekan olmaktadır. Köy aynı zamanda, bir kan davasını sürdürmek için gerekli ekonomik kaynakların temin edildiği alandır. Saklanmayı ve tedbirli olmayı gerektiren düşmanlığın hüküm sürdüğü bir yerde, bir kamu kurumunda çalışmak ya da ticaret gibi bir iş ile uğraşmak kişiyi dış saldırının hedefi haline getirir. Onun için, köylük yerde kan davalı gruplar sadece ekim ve biçim dönemlerinde saldırı ihtimaline karşı gerekli tedbirleri aldıkları takdirde ekonomik kaynak temini için köyün dışına çıkma ihtiyacı duymadan sadece araziden elde ettikleri gelir ile geçimlerini sağlayabilmektedir. Nitekim, bir saldırıya uğrama korkusu ile yıllarca köye hapsolmuş insanlar bilinmektedir. Bu durumda köy, kan davası yaşayan bir topluluk için hem gerekli güvenlik ortamı sağlamakta, hem de ekonomik geçimini sağlayabileceği kaynağı temin etmektedir.

Sosyal, Ekonomik Modernleşme ve Kan Davası

Toplum, dinamik bir yapıdır, dönüştürücü bir etken ile karşı karşıya kaldığında ne kadar direnmeye kalksa da eninde sonunda değişimi yaşayacaktır. Günümüzde aşiret sisteminin hüküm sürdüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, modernleştirici dinamikler ile buluşmuştur. Bu buluşma bölgelerin hem sosyal hem de ekonomik yapısını değiştirmektedir. Yaşanan sosyal ve ekonomik modernleşme, aşiret ilişkilerinin içine iki temel olguyu soktu. Bu olgulardan bir tanesi kapitalistleşme, diğeri de bireyselleşmedir. Özel mülkiyeti, emeğin metalaşmasını ve serbest rekabeti ifade eden kapitalistleşme, öncelikli olarak, sermaye birikim sürecidir. Özellikle son yirmi-otuz yılda hızlanan köyden kente göç ve buna eşlik eden teknolojik gelişme aşiret üyelerini de bu sürecin bir parçası haline getirmiştir. Örneğin GAP bölgesi illerindeki şehir nüfusu 2000 yılında 4.143.136 iken, 2020'de %100 artarak 8.290.730 olmuştur (Kayan, 2020: 64). Şehir nüfusu artarken köy nüfusu da eksilmektedir. Özellikle şehirlerin periferisindeki köylerde nüfus gittikçe azalmaktadır. Bugün, ister kentte ister köyde oturuyor olsun aşiret kökenli fertler kentte kurulmuş kapitalist üretim ilişkilerine eklenmiş durumdadır. Bu sürecin bir sonucu olarak birçok aşiret üyesi, toprak mülkiyetinin tekeline elinde bulunduran aşiret reisi ve aşiret ağalarından çok daha fazla sermaye biriktirmiş durumdadır. Bu sermaye birikim sürecinin önemli bir ayağını da - aşiret geleneğine hiç de uymayan - tefecilik oluşturmaktadır. Dinin kökten reddettiği tefeciliğin “olağan” bir kazanca dönüşüyor olması topluluğun hem kapitalistleşme hem de sekülerleşme eğilimini göstermektedir.

Kapitalistleşme, sadece şehir merkezlerinin değil köylük yerlerin de üretim tarzı olma yolundadır. Artık tarlalar, koordinatları kendisine tanımlanmış - son teknoloji - şoförsüz traktörler tarafından sürülmektedir. Köylerde mısır kurutma siloları kurulmakta, tarımsal ilaçlama dronlarla yapılmaktadır. Günümüzde tarımsal aletler, dalgiç, sulama malzemesi, kimyasal gübre, tohum, otomobil, yiyecek ve içecek gibi sektörlerle ait bayiliklerin kahir ekseriyeti aşiret üyelerine aittir. Diğer yandan, aşiret üyelerine ait un, bulgur, çırçır fabrikaları vardır. Buğday, mısır ve pamuk gibi ürünlerin alım satımını yapan bir tüccar grubu çıktı ortaya. Yakın bir zamana kadar Güneydoğu Sanayici ve İş İnsanları Derneği (GÜNSİAD)'ın başkanı fabrikatör bir aşiret üyesi idi (Uluç, 2007: 207).

Diğer yandan, eğitimin yaygınlaşması aşiret üyelerini eğitime dayalı meslekler ile buluşturmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan başlamak üzere yoğun bir üniversiteleşme yaşanmaktadır. Her köyde üniversite okuyan ya da bitirmiş çok sayıda insana rastlanmaktadır. Bugün aşiret nüfusunun yoğun olduğu her şehrin bürokratları, eğitimcileri, avukatları, sağlık çalışanları ve mühendisleri

çoğunlukla o yörenin aşiret mensubu ailelerin çocuklarıdır. Dolayısı ile ister ticarete olsun, ister hizmet sektöründe olsun tarım dışı iş sektöründe çalışan ve sermaye biriktiren aşiret kökenli dikkate değer sayıda insan çıktı ortaya. Sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründe istihdam edilen nüfusun payı bütün bölge illeri içinde ciddi bir artış göstermiş olması aşiretin ekonomisinde yaşanan değişimi gösteren somut bir gelişme olduğu düşünülebilir. Örneğin Mardin’de sanayi sektörünün ekonomik sektörler içindeki payı 1980’de %4.1 iken bu oran 2000’de %12.6’ya, 2020’de ise %15.3’e yükselmiştir. Aynı ilin hizmetler sektöründeki payı 1980’de %14.2’dir. 2000 yılına gelindiğinde oran %37.6’ya; 2020’de ise %45.8’e çıkıyor (Kayan, 2020: 89). Bu gelişmeye paralel bir şekilde tarımsal sektör de önemli bir düşüş eğiliminde. Bugün artık - elbette ki güçlü değil ama - bir “aşiret orta sınıfı”ndan bahsetmek mümkündür.

İşte, kan davasını sürdürülemez hale getiren nedenlerden bir tanesi aşiret üyelerinin, yukarıda anlatılan sermaye ile kurdukları ilişki gereği, kamusal hayatın içinde bulunma zorunluluğudur. Şehir hayatı ve kamusal yaşam ile bu kadar iç içelik koşullarında, yıllarca süren kan davasını gütmek çok zorlaşmıştır. Böyle bir durumda üniversite okuyan öğrencinin okulunu bırakması; doktor ve öğretmenin mesleğine ara vermesi; tüccar işini bırakması, fabrika sahibi fabrikaya kilit vurması gerekmektedir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretim ilişkilerinin tarımdan ticarete ve küçük/orta ölçekli sanayi işletmelerine dönüşmesi, ekonomik ilişkilerin rasyonelleşmesi, bir orta sınıfın gelişmeye başlaması, mesleki iş bölümünün artışı, eğitimin yaygınlaşması, kitle iletişim araçlarının geldiği aşama ve köylerden kentlere doğru yaşanan göç aşiret üyelerinde bireyselleşme eğilimini güçlendirmektedir. Doğurganlık hızının düşmesi dahi bireyselleşme eğiliminin göstergesidir. Örneğin Şırnak’ta doğurganlık hızı 2000’de 7.1 iken 2020’ye gelindiğinde %100’lük bir düşüşle 3.37 olmuştur. Yine Siirt’te bu oran sırasıyla 6.1 ve 2.92’dir (Kayan, 2020: 63). Bütün bölge illerinde benzer bir durumun yaşandığını söylemek mümkündür.

Aklı rehber edinmeyi, kendisi için özerk bir yaşam alanı oluşturmayı ve yaşamın zevklerini hayatın anlamının bir parçası haline getirmeyi ifade eden bireyselleşme; “ölüm severlik”in, şeref, fedakarlığın ve “tasada ve kıvançta” bir olmanın hâkim olduğu aşiret ilişkilerini anlamsız hale getirmektedir. Başkalarının müdahalesinden uzak, kendine ait bir toplumsal ilişkiler formülasyonu gün geçtikçe daha fazla aşiret üyelerinin beğenisini kazanmaktadır. Bugün, artık bir kan davası durumunda, sırf aynı aşirete mensubuz diye kimse şeref duygusu uğruna kendi konforundan vazgeçip başkaları için hayatını tehlikeye atmak istememektedir. Nitekim son yıllarda yaşanan adam öldürme olayları ya arabulucular aracılığı ile çok kısa bir süre içinde (kan parasını verme gibi) barış ile sonlandırılmakta ya da sadece olayın birincil muhatabı olan aileler ile - o da uzun sürmemektedir - sınırlı kalmaktadır; geleneksel kan davalarında olduğu gibi ailenin mensup olduğu sülaleyi, sülalenin mensup olduğu kabileyi ve kabilenin mensup olduğu aşireti içine alacak bir kan davasına dönüşmemektedir.

Öç almada “güç psikolojisi” de kışkırtıcı bir etkidir. Aşiretin kolektif gücünü arkasında bulan kişi, bireysel yaşayan birine göre daha güçlü bir öç alma duygusu ile beslenir. Kapitalistleşme ve bireyselleşme eğiliminin etkisi ile aşiret üyeleri, gün geçtikçe daha fazla çözülen aşiret birlikteliği gerçeği karşısında, kan davasını yürütmede kendilerini eskisi kadar güçlü hissetmemektedirler. Kolektif kimliğin kışkırtıcı olma özelliği de güç azaldığı ölçüde törpülenmektedir.

Kan davasının sürdürülemezliği, aşiret üyeleri arasında öldürme olaylarının son bulacağı anlamına gelmiyor; tam tersine köyde kendi halinde yaşayan aşiret üyelerinin son zamanlarda kentlerde yoğunluk kazanan alacak-verecek meselelerinden, ticari ve arazi anlaşmazlıklarından kaynaklı kavgaları ve adam öldürme olaylarını arttırabilir de. Ancak bu ölüm olayları ya kan davasına dönüşmeyecektir ya da daha az kişiyi içine alacak, sınırları daraltılmış kısa süreli kan davaları olacaktır. Çünkü artık kan davası gütmenin koşulları ortadan kalkmaktadır. “Maddi yaşamın konforu”, şehir hayatı ile kurulan yoğun ilişkiler ve birey olma yönünde yaşanan süreç kan davasını hem anlamsız hale getirmekte hem de sürdürülebilir bir gelenek olmaktan çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Beşikçi, İ. (1992). Doğu’da değişim ve yapısal sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti). Ankara: Yurt Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2003). Ağa, şeyh, devlet. İstanbul: İletişim Yayınları.
- “Göze göz”, tr.wikipedia.org/wiki/Goze_goz
- Kayan, A. (2020). GAP bölgesinde kentleşme sorunları ve çözüm önerileri (Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa Örneği). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ökten, Ş. (2010). Kan davası: kanın öcü ya da şeref uğruna verilen kolektif savaş. Antropoloji, Sayı: 24. 165-187.
- Tezcan, M. (1981). Kan davaları. Ankara: A. Ü. Eğitim Fak. Yay. No: 99.
- Uluç, A. V. (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin toplumsal ve siyasal yapısı: Mardin örneğinde siyasal katılım (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul: İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, A. (2003). Anadolu’da kan davası. İstanbul: YKY.